

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: *Fons*, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIX. évfolyam

2022. 3. szám

E számunk szerzői

Bognár György (EKKE, PhD hallgató),
Gálvölgyi Orsolya (ELTE BTK TDI PhD hallgató, BTM Középkori Főosztály
régész),

Molnár Attila (ELKH–ELTE Nemesi Emigráció és Emlékezet (1541–1756)
Forrásfeltárás és Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, tudományos
segédmunkatárs),

Németh János (szabadúszó, történész),
Rénes Balázs (ELTE BTK TDI, Művelődéstörténet Doktori Program,
doktorvárományos)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; BTM = Budapesti Történeti Múzeum;
EKKE = Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, ELKH = Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem;
TDI = Történettudományi Doktori Iskola

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Konstantinápoly, a Török Birodalom fővárosa és a Dardanellák

Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718

A török kiűzésének európai levéltári forrásai I. (Budapest, 1986)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány

Nyomta és kötötte: Fellini Kft.

ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)

ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

Bognár György

Az Erdélyi Fejedelemség portai reprezentációja
és annak változásai Apafi Mihály fejedelemsége idején 245

Gálvölgyi Orsolya

Pénzleletek mint társadalom- és gazdaságtörténeti források.
A tizenöt éves háború éremleletei a Közép-Dunántúlon 277

Molnár Attila

Körössy György és Szirmay András gazdálkodása
a XVII–XVIII. század fordulóján 301

Rénes Balázs

Az oszmán alkoholfogyasztás rítusának megjelenése
Borsos Tamás 1619. évi portai követségének naplójában 327

Forrásközlés

Németh János

Jacob Gaius kőszegi városjegyzősége 1606–1607-ben 347

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIX. évfolyam

2022. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, TERNOVÁ CZ BÁLINT, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3–5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

BOGNÁR GYÖRGY

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG PORTAI REPRESENTÁCIÓJA ÉS ANNAK VÁLTOZÁSAI APAFI MIHÁLY FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN

Apafi Mihály hivatalosan 1661-től 1690-ig volt Erdély fejedelme. Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában folytatott doktori tanulmányaim alatt Erdély ebben az időszakban folytatott portai diplomáciai tevékenységét és az ekkor működő diplomaták karrierlehetőségeit vizsgálom. Ennek során számos követjelentést, követi naplót, levelet, illetve egyéb diplomáciai iratot át kellett és kell nézennem, és ezek vizsgálatakor azt vettem észre, hogy az Apafi-kori követek több olyan portai gyakorlatról is beszámoltak, ami a korábbi fejedelmek idejében nem volt szokás, de közvetlenül érintette a diplomaták munkáját. Ezen kívül a megszokott reprezentációs elemek is megjelentek, de ezekben is mennyiségi és minőségi változás figyelhető meg. Tanulmányom főbb vizsgált kérdései tehát, hogy összességében milyen változásokat hozott Erdély portai diplomáciájában az Apafi-kor, ezek a változások a reprezentáció területén miben nyilvánultak meg, illetve miként hatottak a diplomaták munkájára, helyzetére és ők maguk hogyan élték meg ezeket a reprezentációs változásokat.

A korábbi szakirodalom – véleményem szerint – nem igazán fordított elég figyelmet a korszakban lezajló változásokra, ami annak tekintetében, hogy az Apafi-kor egyébként is Erdély történetének kutatásában az elhanyagoltabb időszakok közé tartozik, talán nem is meglepő. A forrásadottságok azonban ezt nem indokolják, hiszen számos, a korszakban keletkezett diplomáciai jellegű irat elérhető, legtöbbször ráadásul nyomtatásban kiadva, köszönhetően főleg az Erdélyi Országgyűlési Emlékek és a Török-magyarokori Állam-okmánytár vonatkozó köteteknek, illetve a Teleki Mihály levelezéséből válogatott kiadványoknak, amelyek az első kötet kivételével teljes egészében az Apafi-korra vonatkoznak.

Ha a korszakra vonatkozóan a fejedelmi diplomácia működését, az erdélyi diplomaták munkáját vizsgáló szerzőket nézzük, akkor a legismertebbek és legjelentősebbek ezzel kapcsolatban talán Bíró Vencel és Kármán Gábor. Előbbi fő műve máig alapmű Erdély portai diplomáciájának szerkezetével, a követek működésével kapcsolatban,¹ míg utóbbi számos jelentős műve közül jelen tanulmányom témája szempontjából legrelevánsabbak azok, amelyek a portai követség

---

1 *Bíró, 1921.*

belső világával, a diplomaták közötti kapcsolatokkal,² az erdélyi követek török-képével,³ valamint Erdély elhelyezkedésével a Porta diplomáciai rendszerében⁴ foglalkoznak. Ezeken kívül Harsányi Nagy Jakab karrierjét bemutató monográfiája is fontos kutatási eredményekkel gazdagítja az erdélyi diplomáciatörténetet.⁵ Apafi uralkodása ugyanakkor Kármán egyik írásában sincs fókuszban.

A fentebb már említetteken kívül Erdély Oszmán Birodalomhoz való viszonyával kapcsolatban fontos kiemelni Vajda Gyula nevét,⁶ illetve kifejezetten az Apafi-kori diplomatakarrierekre koncentrálni kiemelhető Csáki Árpád, aki Székely Mózes karrierjét tárta fel,⁷ valamint Balogh Judit, aki Apafi református diplomatáival foglalkozott egy tanulmányában,⁸ és egyéb, Apafi Mihály fejedelem-ségére fókuszáló tanulmányai is ismertek.⁹ Kerekes Dóra az erdélyi követségen kívül gyakorlatilag minden, Konstantinápolyban székelő követségről írt, különös tekintettel a német-római császári követség mikrovilágára, így a konstantinápolyi diplomácia működésével kapcsolatban az ő munkája is jelentős.¹⁰

A diplomáciai ceremóniák és a reprezentáció jelentősége

A konstantinápolyi diplomácia működésére vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom meglehetősen széles körű, és számos szempontból vizsgálta annak mikrovilágát és szerepét a nemzetközi politikában. Ezek közül jelen tanulmányom szempontjából a legfontosabbak azok, amelyek a portai reprezentációval, annak megjelenési formáival foglalkoznak, valamint azok, amelyek segítségével átlátható, hogy miben különbözött az Európa más részein szokásos rendszertől a konstantinápolyi diplomácia működése. Ennek a különbségnek a lényege pedig az Oszmán Birodalom követekhez és diplomáciához való viszonyában rejlik.

---

2 *Kármán*, 2006.

3 *Kármán*, 2008.

4 *Kármán*, 2012.

5 *Kármán*, 2013.

6 *Vajda*, 1891.

7 *Csáki*, 2008.

8 *Balogh*, 2017.

9 Például az alábbiak: *Balogh*, 2019.; *Balogh*, 2020.; *Balogh*, 2018.

10 *Kerekes*, 2010.

A kora újkori diplomáciában nagy szerepe volt a különböző ceremóniáknak, szertartásoknak,¹¹ hiszen ezek nem csak felesleges, szükségtelen dolgok voltak, amelyeknek kizárólag a külső megjelenés szempontjából volt jelentőségük, hanem a rajtuk megnyilvánuló szimbolikus kommunikáció alapvető része volt a hatékony diplomáciának.¹² Éppen ezért úgy gondolom, hogy érdemes tanulmányomban egy rövid fejezetet szánni a ceremóniák és a diplomáciai reprezentáció jelentőségének Európában, és természetesen a Portán, már csak azért is, mert így megérthető a kettő közötti legfontosabb különbségek.

Európában a XVII. század során a követek küldése és fogadása már egyértelműen az uralkodók kizárólagos jogává vált. Ugyan a század elején még az olyan kereskedelmi társaságok is, mint például a Holland Kelet-Indiai Társaság, küldtek „diplomátákat” uralkodói udvarokba, de a század végére ez a gyakorlat már nem érvényesült.¹³ Így a diplomácia uralkodók — vagyis pontosabban államok — közötti diplomáciává vált, amelynek általánosságban alkalmazott szokásai és gyakorlatai alakultak ki, és ez természetesen vonatkozott a diplomáciai ceremóniákra is.

Néhány pontban röviden összefoglalhatók ezen szertartások általános jellemzői a keresztény Európában:¹⁴

- Standardizált, erősen szabályozott, a formaságokra sokat adó tevékenységekről van szó. Ennek megfelelően az egyes szertartásoknak meghatározott menete és eredménye van, amelyet a résztvevők többnyire már előre ismernek, és nem próbálják megváltoztatni azt.
- A szertartásokon tanúsított magatartás szimbolikus, valamint általában csak megerősíti az aktuális tényállást, nem pedig megváltoztatja azt.
- A ceremóniális magatartás gyakran erős érzelmeket vált ki a résztvevőkből és a megfigyelőkből.
- A szertartások gyakran tartalmaznak olyan elemeket, amelyek az idők során kialakultak és később is fennmaradtak, annak ellenére, hogy már nem feltétlenül szolgálták gyakorlati vagy hasznos célokat.
- A szertartások nem különlegesek vagy szokatlanok, hanem szokásos és elterjedt magatartásformák.

---

11 A „ceremónia” és „szertartás” szavakat — habár a mindennapi nyelvhasználatban jelentésük nem teljesen egyezik — dolgozatomban azonos értelemben használom, és kizárólag a diplomáciai jellegű ceremóniákra utalok velük.

12 *Strohmeier*, 2017. 184–185. p.

13 *Anderson*. 1993. 42. p.

14 *Roosen*, 1980. 454–456. p.

- A diplomáciai ceremóniák általában uralkodók közötti viszonyban zajlottak, azonban ezek az uralkodók a legtöbbször nem voltak jelen magán a ceremónián, hanem diplomaták képviselték őket, akik az uralkodó nevében, az ő megbízottjaikként jártak el.

A követ szertartásokon tanúsított magatartásával kapcsolatban a legfontosabb tétel az, hogy egy követ soha nem tolerálhatta, hogy uralkodójának becsületét bármilyen formában megsértsék. A diplomata mindig az ő megbízóját képviselte (aki a konstantinápolyi ceremóniák esetében egy állam uralkodója volt), így különösen nagy figyelmet kellett arra fordítania, hogy a ceremóniakon keresztül is megkapja uralkodója az őt megillető rangot mind más uralkodók, mind azok diplomatái előtt.¹⁵ A diplomáciai szertartások vizsgálatával a kora újkori, európai keresztény államok rangsora is felállítható. A nemzetközi diplomáciában ugyanis létezett egy hierarchia, ami általában tükrözte az egyes államok politikai jelentőségét a nemzetközi szinten.¹⁶ Természetesen azért az adott állam politikai jelentőségén kívül más tényezők is szerepet játszottak a hierarchiában elfoglalt helyzetben. Ilyen volt például a történelmi tradíció, hiszen, ha egy állam hagyományosan magas rangúnak számított, akkor ezt a rangját a végsőkig igyekezett őrizni, még akkor is, ha az már nem tükrözte a realitásokat.

A ceremóniákhoz kapcsolódóan fontos megemlíteni, hogy Európában a XVII. század végére kialakult egy rangsorrend nemcsak az egyes országok között, hanem az ezen országok által küldött diplomaták típusai között is. Habár ezzel kapcsolatban nem volt egyértelmű szabályozás, tehát inkább csak informális rangsorról volt szó, de összefoglaló jelleggel az alábbiak mondhatók el róla:¹⁷

A legmagasabb rangban azok a diplomaták álltak, akiket uralkodójuk teljhatalommal ruházott fel, azaz az uralkodó személyét képviselték, nevében hozhattak döntéseket, írhattak alá szerződéseket. Erdély ilyen követeket a Portán nem alkalmazott.

Rangban a teljhatalommal felruházott diplomaták alatt álltak azok a követek, akik a szuverén uralkodó megbízásából teljesítik az ő utasításait, de nem dönthetnek helyette, nem intézkedhetnek a nevében. Ide tartoztak a rendkívüli és az állandó követek. Előbbiek csak egy-egy megbízás erejéig tartózkodtak állomáshelyükön, míg utóbbiak állandó jelleggel, akár évekig is. A nyugat-európai diplomáciában rangban nem volt közöttük különbség. Erdély esetén azonban a rendkí-

---

15 Brunner, 2017. 8–9. p.

16 Roosen, 1980. 459.

17 Az általam vázlatosan kifejtetteket részletesebben az alábbi tanulmányban lehet olvasni: *Sárin-ger*, 2016. 3–33. p.

vüli követek és az évi adót bevívó főkövetek egyértelműen magasabb presztízst élveztek, mint a rezidensek (kapitihák).

A rendkívüli követek és a rezidensek alatt álltak rangban azok a diplomáciai küldöttek, akik feladata elsősorban adminisztratív jellegű volt, ezzel segítve a helyi követek, követségek munkáját, valamint kereskedelmi ügyekben jártak el. Ők nem részesültek a követek szertartásos fogadásában, illetve azok előjogaiban. Erdély esetében ide tartoztak például a postakövetek, a követi és tolmácsi feladatokat egyaránt ellátó török deákok, a híreket vivő küldöttek, valamint az egyéb követségi szolgák és alkalmazottak.

A diplomaták rangja természetesen nemcsak attól függött, hogy ők maguk milyen hatalommal voltak felruházva uralkodójuk által, hanem attól is, hogy mely ország képviselői voltak. Ennek a rangnak a kifejezése volt, hogy az egyes követek milyen sorrendben vehettek részt audiencián a fogadó uralkodó előtt, leülhettek-e a jelenlétében, vagy éppen le kellett-e venniük fejfedőjüket az uralkodó előtt.¹⁸

A reprezentációval kapcsolatban fontos még felhívni a figyelmet a testbeszéd és a „szituációs kommunikáció”¹⁹ jelentőségére a diplomáciai szertartások során. Természetesen egyéb elemek, mint például a diplomaták megszólítása, az uralkodóknak küldött levelek címzése is alapvető fontosságúak volt, azonban a nonverbális kommunikációhoz tartozó eszközök azért is különösen érdekesek, mert ezek csak a ceremóniák során voltak láthatók.

A testbeszéd jelentősége egyértelmű, hiszen természetesen nem volt mindegy, hogy pl. egy követfogadás során ki volt az, aki állt, ki volt, aki ült, valamint a követek hogyan közelítették meg az uralkodót, milyen módon hódoltak neki. Ezek a dolgok mind a testbeszédhez tartoznak, és a portai diplomáciai szertartások vizsgálatok majd példákat is láthatunk rájuk. A testbeszéddel való kommunikáció során fontos volt, hogy az ne legyen félreérthető, ezért a ceremóniák szabályozása során erre különösen nagy figyelmet fordítottak.

A „szituációs kommunikáció” jelentősége hasonlóan nagy. A követek fogadására használt helyiség berendezése, békék aláírásakor az aláíró felek egymáshoz képest való elhelyezkedése, a fogadó uralkodó diplomatákhoz viszonyított elhelyezkedése, a követek bevonulási módja, öltözete, az őket kísérő zene mind-mind ebbe a kategóriába tartoznak. Az ilyen esetekben a megfelelő rítusok elhagyása is gyakori volt mint kommunikációs forma (pl. az általános gyakorlattal szemben

---

18 Anderson, 1993. 61. p.

19 Saját fordítás, eredetileg William Roosenél „*situational communication*” (Roosen, 1980. 467. p.)

az uralkodó nem rendelt kíséretet a bevonuló követség mellé), és azt az üzenetet hordozta, hogy a fogadott fél nem fontos a fogadó számára, vagy pedig nem szívesen fogadja őt.²⁰

Az Oszmán Birodalom és az európai diplomácia

Az európai diplomáciában nagyjából a vesztfáliai békék korára kialakult egy egységesen elfogadott diplomáciai „rendtartás”, ekkorra gyakorlatilag az összes keresztény állam magáévá tette azt a modellt, amely a közöttük zajló diplomáciai érintkezések szimbolikáját meghatározta.²¹ Az ebben részt vevő diplomaták számára tehát egyértelműek lehettek a különböző szimbolikus jelzések. A Konstantinápolyban tevékenykedő európai követeknek azonban teljesen más szokásokat kellett megismerniük, habár az alapvető jellemzők az Oszmán Birodalom esetében is fennálltak, csupán máshogy jelentek meg.

Az Oszmán Birodalom nem egy területileg meghatározott állam volt, ehelyett az uralkodóhoz, a központhoz való hűség határozta meg, hogy ki tartozik hozzá és ki nem. Ilyen szempontból az ókori nagy birodalmak — mint a római, perzsa és arab — örökösének tekinthető. Természetesen a térképeken ábrázolható a kiterjedése, azonban ebben az esetben is sokszor bizonytalan, hogy vajon egyes területek a birodalomhoz tartoznak-e vagy sem. Ezt már csak azért is nehéz meghatározni, mert a határterületeken számos olyan rész volt, amely az állami szuverenitás különböző szinten korlátozott elemeivel rendelkezett.²² Erre jó példa Erdély és a román vajdaságok esete, amelyek hivatalosan nagyon hasonló jogállással rendelkeztek, ennek ellenére nagy eltérések voltak valódi helyzetükben és önállóságuk mértékében. Ráadásul, ha a szultánt kérdeztük volna, ő biztosan azt mondta volna, hogy mindhárom terület része a birodalmának, ezzel szemben Erdély fejedelme biztosan nem tekintette volna országát az Oszmán Birodalom részének.

Az oszmán külpolitika — az iszlám vallás és a korábbi arab birodalom gyakorlata nyomán — alapvetően háromféle státusú területet különböztetett meg a világon.²³

---

20 Roosen, 1980. 467–468. p.

21 Krischer, 2009. 3–4. p.

22 Yurdusev, 2004. 18. p.

23 Ari, 2004. 40–41 p.; Ágoston, 1997. 83–84. p.

Dár al-Iszlám: iszlám uralom alatt álló területek, ahol a nem iszlám vallásúak adót fizetnek (pl. Görögország, Egyiptom)

Dár al-harb: nem iszlám uralom alatt álló területek, amelyeket a jövőben meg kell hódítani (pl. a Habsburg uralom alatt álló Magyar Királyság)

Dár al-szulah: az oszmánoknak hűbéres, illetve adót fizető területek (pl. Erdély, Havasalföld)

Az oszmán uralkodó számára tehát minden terület alárendelt volt, amely hűséggel tartozott neki, vagy akár szövetségese volt, függetlenül az országhatároktól. Ez következménye annak a gondolatnak is, miszerint a birodalom az egész világ felett igényelt hatalmat, és ha valamely állam éppen nem fogadott neki hűséget, azt csak ideiglenes állapotnak lehet tekinteni. Éppen ezért a határok meghúzására sem volt szükség, hiszen a szultán arra volt hivatott, hogy minden ember felett uralkodjon, legyen az iszlám vagy más vallású. Ennek a szellemében a szultán az európai uralkodóknak küldött leveleiben általában nem egyenrangú félként, hanem alárendeltként szólította meg őket.²⁴

Az oszmánok egészen 1793-ig nem küldtek állandó követet egyetlen európai államba sem, hiszen ezzel — saját felfogásuk szerint — elismerték volna ezen államok egyenjogúságát saját birodalmukkal, így inkább arra az álláspontra helyezkedtek, hogy jöjjenek hozzájuk mások, ha tárgyalni szeretnének. Azonban az ad hoc követségek küldésének lehetőségével a szultán is gyakran élt, ezért is illeti az angol nyelvű szakirodalom az „*ad hoc period*” elnevezéssel ezt az 1793-ig terjedő időszakot.²⁵

A fenti felfogáshoz az is hozzájárulhatott, hogy az iszlám vallás tiltotta, hogy muszlimok huzamosabb ideig a *Dár al-harb* kategóriába eső területen tartózkodjanak. Ez vonatkozott azokra is, akik kereszténynek születtek, de iszlám hitre tértek, valamint azokra a muszlimokra, akik hódítás útján kerültek nem iszlám vallású uralkodó fennhatósága alá.²⁶ Emellett azonban gyakorlati oka is volt annak, hogy az Oszmán Birodalom sokáig nem tartott állandó követeket európai államokban. A XVI. század során ugyanis egyértelmű oszmán katonai fölény érvényesült a keresztény országokkal szemben, ezért ekkor egyértelműen ezeknek az országoknak volt arra szükségük, hogy követeket küldjenek Isztambulba. A XVII. század közepére azonban — leszámítva a Köprülü-féle reformok idején tapasztalható rövid fellendülést — az oszmánok katonai fölénye már nem érvé-

24 Yurdusev, 2004. 18–19. p.

25 Ari, 2004. 39–44. p.

26 Ágoston, 1997. 84. p.

nyesült, és egyre inkább diplomáciai úton próbálták megoldani a konfliktusokat. Ekkorra viszont a legfontosabb európai államok már rendelkeztek konstantinápolyi állandó követséggel, így török részről ezeket az ad hoc követségekkel együtt elegendőnek találták a kapcsolatok fenntartására.²⁷

Az Oszmán Birodalom az Európában is csak a XV. század közepétől kibontakozó és a XVI. század során elterjedő állandó követségeket alkalmazó diplomáciai rendszerbe nagyon korán bekapcsolódott, ugyanis Velence már 1454-től állandó követet tartott Konstantinápolyban. Persze Velence szempontjából a szultán államával való kapcsolatoknak különösen nagy volt a jelentősége, hiszen számos esetben ütköztek érdekeik az oszmán tengeri expanzió miatt, ezeket az érdekkülönbségeket pedig a köztársaság — már csak saját katonai alárendeltsége miatt is — elsősorban diplomáciai, békés úton próbálta rendezni. Főleg ez volt a velencei *bailo* feladata, aki azonban a török-velencei háborúk idején sokszor nehézségekkel nézett szembe, vagy akár állomáshelyét is kénytelen volt feladni.²⁸ A XVI. században (1535-ben, illetve 1583-ban) Franciaország és Anglia is állandó követséget létesített, majd 1612-ben az Egyesült Tartományok is. A Habsburgok német-római császárként pedig 1606-tól tartottak állandó követet az oszmán fővárosban, habár korábban is sűrűn küldtek ad hoc követségeket, akik hosszban a városban tartózkodtak, így gyakorlatilag ellátták a rezidens feladatait is.²⁹

Fontos különbség a keresztény európai országok udvarai és a Porta között, hogy míg az előbbieken tartózkodó diplomaták immunitást élveztek, azaz nem tartoztak a fogadó ország joghatósága alá, hanem csak saját uralkodójuk, illetve hazájuk bíróságai ítélezhettek felettük,³⁰ addig az Isztambulba érkező követek ilyen immunitással nem rendelkeztek, hanem csak az iszlám vendégjogának megfelelően részesültek a Porta védelmében, amely így felelt személyi- és vagyonszükségükért, valamint a diplomaták ellátásáért.³¹ Ez a vendégjog azonban — ellentétben az immunitással — nem biztosított a követségeknek területenkívüliséget, és nem védte őket attól, hogy adott esetben az oszmán tisztviselők részéről erőszak érje őket. Előfordulhatott tehát rövidebb-hosszabb időre történő börtönbevetés vagy a követ lakóhelyének átkutatása.³²

---

27 *Ágoston*, 1997. 86–87. p.

28 *Ágoston*, 1997. 90. p.

29 *Ágoston*, 1997. 90.; *Kármán*, 2012. 38. p.

30 *Mattingly* 1955. 233–244. p.

31 *Ágoston*, 1997. 92–93. p.

32 *Spuler*, 1935. 200–201. p.

Erdély portai reprezentációjának elemei és azok változásai Apafi Mihály uralkodása alatt

A fontos különbségek ellenére természetesen nem csak Európa más országaiban, hanem az Oszmán Birodalom központjában is nagy jelentősége volt annak, hogy az egyes országok követei hogyan jelentek meg a különböző szertartások során. Említettem, hogy az európai diplomáciában egy adott hierarchia volt az egyes államok között, és ez Konstantinápolyban is így volt, ezért a portai képvisellel rendelkező államok között verseny alakult ki, hogy ki kerüljön ebben a rangsorban előrébb. Általánosságban azonban azt lehet elmondani, hogy a Porta nem alkalmazott saját rangsort az egyes országok követei között, hanem a keresztény államok között egyébként is meglévő rangsor elvei érvényesültek itt is.³³

Erdély azonban közjogi és külpolitikai helyzeténél fogva nyilván nem szerepelt ebben az európai rangsorban, a független államok versenyében nem vehetett részt, a Portán viszont az Oszmán Birodalomnak alávetett európai területek között reprezentációs szempontból mindig is az első helyen állt,³⁴ így inkább saját magához képest érdemes viszonyítani, hogy hogyan is változott a helyzete az idők során, hiszen ez utalt Erdély aktuális külpolitikai helyzetére és arra, hogy az aktuális fejedelem mekkora presztízzsel és elfogadottsággal rendelkezett a Portán.

A követek fogadása a Portán és az audienciák

Erdély helyzetével kapcsolatban elsőként azt a ceremóniát érdemes kiemelni, amellyel maguk a követek is elsőként szembesültek Konstantinápolyba érkezésükkor, tehát a portai bevonulást és követfogadást. A fogadás jelentősége nagy volt, hiszen a Porta számára ez volt az első lehetőség, hogy kimutassa jóindulatát vagy éppen ellenérzését az érkező követséggel kapcsolatban, így a diplomaták már ekkor megjósolhatták, hogy mennyire lesz könnyű vagy nehéz dolguk a tárgyalások során.³⁵ A különböző portai tisztviselők előtti ünnepélyes audienciák pedig a fogadás és a bevonulás közvetlen folytatásának tekinthetők, amelyek a reprezentáció jelentős színterei voltak.

Elmondható, hogy a szertartásos bevonulás megléte már a moldvai és havasalföldi vajdák fölé emelte reprezentációs szempontból az erdélyieket, hiszen nekik

---

33 *Kármán*, 2012. 45. p.

34 *Kármán*, 2012. 46–50. p.

35 *Biró*, 1921. 26. p.

le kellett mondaniuk az ünnepélyes fogadásról és a szultáni audienciáról is.³⁶ Magának a bevonulásnak és az ezt követő reprezentatív audienciáknak pedig volt egy általános, bejáratott módja, amelyet az oszmán törvények szabályoztak. Ezen törvények alapján a követfogadás előre meghatározott koreográfiája az alábbi volt:³⁷

1. Elsőként a követ elé való kivonulásra került sor, majd a követség bekísérésére a Topkapı-palotába, illetve a XVII. század közepétől egyre gyakrabban a drinápolyi szultáni palotába. Ennek része volt az ünnepélyes átvonulás a palota második udvarán és a Boldogság kapuján át egészen a harmadik udvar bejáratánál található Audienciaházig.
2. Ezt követően történt a tényleges audiencia, amelyen a szultán, a nagyvezír és a dívánt ülő vezírek is részt vettek, de csak formális jelentőségű volt: a diplomata elmondta előre begyakorolt beszédét, amelyet a dragomán fordított, majd átadta az uralkodója által küldött levelet, azt a jelenlévők körbeadták, elolvasták, röviden reagáltak, esetleg feltettek néhány kérdést, majd az audiencia véget ért.
3. Az audiencia után a követek megvendéglése következett, ami pazar étkezés formájában történt (általában 17 és 28 között mozgott a feltálat fogások száma).
4. Az étkezés után zajlott a kaftánozás, ezt követően pedig a követek szálláshelyükre távoztak.

Ez az általános menet jól rekonstruálható még az Apafi-kor előttről származó forrásokból, Bethlen Gábor, Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György diplomatájának, Tholdalagi Mihálynak 1630. évi naplójából, valamint 1637. évi követségi jelentéseiből.³⁸

1630-ban Tholdalagi az alábbiakat írta: „[...] Szulimán Aga az Császári Fő Császár Passája jött ki előmbé az szokott helyre az Cseczméhez 44-ed magával, Császár Csauszjaival, és nagy böesülettel kísért az szállásomra.”³⁹ Ebből látszik, hogy az általános gyakorlat az volt, hogy a szultán diplomáciai jellegű feladatok elvégzésére (is) tartott csauszai és a csausz basi fogadta a követséget, jelen

---

36 Kármán, 2012. 46–50. p.

37 A szertartások koreográfiáját oszmán szemszögből bővebben kifejti: Reindl–Kiel, 2019.

38 A rekonstrukciót azért egy korábbi forrás alapján végzem, mivel az Apafi-korból nem áll rendelkezésre ehhez hasonlóan részletes és pontos leírás. Ugyanakkor ez kiváló összehasonlítási alapot ad később Apafi követjeinek megjegyzései alapján az összehasonlításra és a változások vizsgálatára.

39 Ötvös, 1861. 230. p.

esetben összesen 45 személy. Ez alkalommal a követ a fogadó bizottság minden tagjának ajándékot, főként pénzt adott.⁴⁰

1637-ben Tholdalagi jelentése alapján a Konstantinápolyba való bevonulást követő napon a kajmakámmal⁴¹ találkoztak, átadták neki a fejedelem által küldött leveleket, valamint ajándékokat, ők pedig ajándékba kaftánokat kaptak, majd engedélyt kértek a többi vezír meglátogatására is.⁴² Négy nappal később volt esedékes a találkozó magával a szultánnal. Ilyenkor történt az adó befizetése is, valamint az ajándékokat is vitték magukkal. Reggel szolgálk és csauszok kíséretében vonultak be a szerájba, ahol a szolgálk letették az ajándékokat. A követek a dívánba vonultak a vezírekhez, és mindegyik vezír köntösét megcsókolták, kezdve a kajmakámmal, aki a nagyvezír helyetteseként a legmagasabb rangú volt közöttük. Ezután leültették a főkövetséghez tartozó Tholdalagit és Ugront, míg a kapitihá és az adót hozó követek mögöttük álltak.⁴³

Miután mindenki elfoglalta helyét, a követek felálltak, majd a főkövet köszöntötte a kajmakámot, és elmondta, hogy meghozták az adót és az ajándékokat; megígérte, hogy Erdély az adót ezután is mindig időben befizeti; valamint kérte a kajmakámot, hogy járjon közben országa érdekében a szultánnal. Ezután a követek ismét leültek, és a kajmakám is felszólalt, majd az étkezés következett.⁴⁴

Ezt követően eljött az ideje, hogy az erdélyi követség magával a szultánnal is találkozzon. Ez a következőképpen zajlott Tholdalagi leírása szerint: „[...] *mikor az kapun bementünk és azon belől az császár audientiaháza tája és az kapu között az mely spatium vagyon, azon által menván az kapucsi passák az császár háza ajtajában állottak, én előttem menván Zöldfikár aga,⁴⁵ kétfelől fogván két kezét az kapucsi pasák, az mely scofummal varrot materiákkal volt bevonva, császár házának az földé, azt császár előtt csókoltatták meg vélle.*”⁴⁶ Ezután a főkövetet és a követség többi tagját is ehhez hasonlóan bevezették, és megcsókoltatták velük

---

40 Ötvös, 1861. 230. p.

41 Ez a találkozó alapesetben a nagyvezírral történt, de ha ő valamiért nem tartózkodott a Portán, akkor a kajmakám helyettesítette.

42 Szilágyi, 1883. 481. p.

43 Szilágyi, 1883. 482. p.

44 Szilágyi, 1883. 483–484. p.

45 A portai dragomán, azaz főtölmács tisztjét töltötte be ebben az időszakban. Karrieréről és személyének jelentőségéről lásd: Kármán, 2016. p.

46 Szilágyi, 1883. 483–484. p.

a földet, de az audienciára csak a követség vezetői, illetve a tolmács maradhattak bent, a többieket rögtön ki is vezették.⁴⁷

Amikor már csak a megfelelő személyek voltak bent, akkor a főkövet elmondta beszédét, ami többnyire meglehetősen általános és csak ceremoniális jellegű volt, hiszen a szultán jellemzően nem is szólt a követekhez — ahogy ez Tholdalagiék esetében is történt —, a valódi tárgyalások inkább a nagyvezírral folytak már ekkor is, az Apafi-korban pedig ez a tendencia csak tovább erősödött. Ugyanakkor a szultán csendességének természetesen szimbolikus üzenete is volt, különösen azzal együtt, hogy nem is igazán mozdult meg, hanem szinte teljes csendben, mozdulatlanul ült az audienciák alatt. Ezen elemek segítségével az oszmán uralkodó egy szinte isteni lényként tűnt fel, aki csak „felülről” tekint az eseményekre, ezáltal az abszolút hatalmat és szuverenitást jelenítette meg, mind saját alattvalói, mind a követek felett.⁴⁸ A szultán ilyen jellegű megjelenítését szolgálta egyébként az egész követségfogadás szertartásrendje, a követ fogadásától és a díszes udvaron való átvezetésétől kezdve az imént említett audiencián át egészen az étkezésig és a kaftánozásig.⁴⁹

A szultáni audiencia tehát rövid és inkább szimbolikus jelentőségű volt, miután pedig a főkövet elmondta beszédét, a jelenlévő erdélyiek ismét leborultak és megcsókolták a földet, majd távoztak is a szerájából, ezután pedig csaszok és zenészek kíséretében visszatértek szállásukra.⁵⁰ A következő napokban történtek a valódi, politikai jelentőséggel bíró, de a reprezentáció szempontjából kevésbé lényeges, nem ünnepélyes keretek között zajló, különböző portai tisztviselőkkel való tárgyalások. Majd a követség hazaindulása előtt következett még egy ünnepélyesebb audiencia a nagyvezírral (vagy a kajmakámmal), ekkor gyakran ismét kaftánozás történt,⁵¹ illetve I. Rákóczi György idejében még az is szokás volt, hogy a hazaút költségére pénzt is kaptak a Portától a követek.⁵²

---

47 *Szilágyi*, 1883. 485. p.

48 *Rudolph*, 2013. 217–219. p.

49 *Reindl–Kiel*, 2019. 201–202. p.

50 *Szilágyi*, 1883. 485. p.

51 *Ötvös*, 1861. 232–233. p.

52 *Szilágyi*, 1883. 491. p.

Változások Erdély helyzetében

Az Erdély portai reprezentációjában Apafi fejedelemsége során bekövetkező változások egy része magyarázható Erdély politikai helyzetének és külpolitikai lehetőségeinek változásával, amelyben nagy szerepe volt Erdély és az erdélyi fejedelem Porta szemében történő presztízscsökkenésének. Ezen kívül az oszmán udvari szokások és belpolitikai helyzet is változtak valamelyest az eltelt időszakban.

Habár az Apafi-korszakra vonatkoznak ezek a változások, ennek ellenére azonban többségük mégsem Apafi uralkodásának, hanem inkább elődjeinek, különösen II. Rákóczi Györgynek, valamint az oszmán udvar változó hozzáállásának köszönhető. Rákóczi külpolitikai tervei ugyanis uralkodása végén nem csak kudarcba fulladtak, de török részről büntetőhadjáratot is vontak maguk után. Ez a fejedelem bukását eredményezte, helyére pedig Köprülü Mehmed nagyvezír először Barscai Ákost, majd Apafi Mihályt helyezte, utóbbinak pedig idővel sikerült is megszilárdítania hatalmát.⁵³ Apafi azonban uralkodása kezdetén rendkívül nehéz politikai helyzetben volt, hiszen előzetes vezetői tapasztalatok nélkül, komolyabb társadalmi rang és politikai bázis nélkül került a fejedelmi székbe, nagyrészt csak a török akaratának köszönhetően.⁵⁴ Ugyanakkor maga Erdély is nehéz helyzetbe került, egyrészt területeket veszített, hiszen a török megszerezte a Lugos-Karánsebesi Bánság területét, Zaránd megye egy részét, valamint Bihar megyét. Ezen kívül a tatár seregek is feldúlták Erdélyt, ráadásul háborús jóvátételt is kellett fizetnie mind Lengyelország (1,2 millió forint, aminek teljes megfizetésére persze soha nem került sor), mind az Oszmán Birodalom számára (50 ezer tallér); miközben az évi portai adó összegét is felemelték 40 ezer aranydukátra.⁵⁵

Ugyanakkor az Oszmán Birodalom — amellet, hogy belátta, hogy szorosabban kell felügyelnie az erdélyi fejedelem tevékenységét — megerősödött Köprülü Mehmed és utódja, Ahmed, majd pedig Kara Musztafa nagyvezírek vezetésével. Ez elsősorban a hadsereg reformjának és a kincstár és az állami bevételek feletti ellenőrzés sikeres stabilizálásának volt köszönhető. Ugyanakkor a birodalom külpolitikailag is megerősödött, ami területi növekedést is jelentett, hiszen az Erdélytől elcsatolt területek megszerzésén kívül a Földközi-tengeren győzelmet aratott régi riválisa, Velence felett, és 1669-ben megszerezte a Kréta szigete feletti uralmat, Lengyelországtól pedig 1672-ben Podólia területét.⁵⁶ Ezeknek a hódítá-

53 *Pop-Nägler-Magyari*, 2009. 42–43. p.

54 *R. Várkonyi*, 1984. 28–29. p.

55 *Pop-Nägler-Magyari*, 2009. 41–43.; *Trócsányi*, 1972. 36. p.

56 *Pop-Nägler-Magyari*, 2009. 43–44. p.

soknak köszönhetően az Oszmán Birodalom elérte legnagyobb kiterjedését, és az 1683. évi vereségig Kara Musztafa nagyvezír számára Bécs elfoglalása is reális lehetőségnek tűnt.⁵⁷ Ez magával hozta azt, hogy a törökök ebben az időszakban a szokásosnál aktívabb külpolitikát folytattak, ami további terheket rótt Erdélyre, ugyanakkor a korábbi fejedelmek „engedetlensége” miatt az Apafi feletti ellenőrzést is szorosabbra kívánták vonni.

Mindezen tényezők összessége eredményezte azt a helyzetet, aminek eredményeképpen Erdélynek a Porta szemében presztízscsökkenést kellett elszenvednie, ezt pedig a portai követek a saját bőrükön érezhették és a portai reprezentáció különböző területein is megjelent. Nem volt kivétel ez alól a követfogadás és az oszmán tisztviselők előtti audiencia sem, amelyeken talán a legjobban kiütköztek ezek a változások.

A követfogadás és az audienciák jellegzetességei az Apafi-korban

A portai követfogadásokkal kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy — ellentétben Tholdalagi Mihály részletes leírásával — a diplomaták többnyire nem számoltak be arról, hogy mekkora küldöttség érkezett eléjük. Ez Apafi uralkodásának idejére különösen igaz, ebből az időszakból még ritkábbak az ilyen jellegű információk. Az információhiány oka talán abban kereshető, hogy a fogadóküldöttség száma nagyjából állandó lehetett, és emiatt a követek nem tartották fontosnak minden alkalommal közölni azt. Ezenkívül a követ személyétől is függött, hogy milyen részletesen számolt be ezekről az eseményekről, az erdélyi követek esetén ugyanis nem volt szigorúan szabályozott jelentésforma, jelentős részben a küldött belátásától függött, hogy mit említett meg a jelentésekben.

Az Apafi-kor esetén ez összefügghet azzal a jellegzetességgel is, hogy — a korábbi időszakokkal ellentétben — gyakran előfordult, hogy nem Konstantinápoly volt a főkövet célpontja vagy a kapitíha tartózkodási helye. Ekkoriban ugyanis a nagyvezír vagy akár a szultán is leggyakrabban Drinápolyban tartózkodott, vagy főleg háború esetén valamilyen táborhelyen volt. Hadjáratok éveiben számos alkalommal volt rá példa, hogy a fejedelem egy-egy katonai táborba küldött követet a nagyvezírhez, vagy akár a kapitíha is követte őt a hadjárat alatt. Eddigi kutatásaim alapján Apafi uralkodása alatt Konstantinápolyban mindössze 6, Drinápolyban viszont 15 évet tartózkodott kapitíha, és amikor ő az egyik városban volt, akkor

---

57 Pop-Nägler-Magyari, 2009. 71–73. p.

a főkövet és a rendkívüli követ is itt kereste fel az oszmán udvart.⁵⁸ Ez alapján tehát Drinápoly fontosabbá is vált az erdélyi diplomácia szempontjából, mint a főváros, itt azonban az ünnepélyes bevonulásra láthatólag a Porta sem fektetett akkora hangsúlyt, így az sok esetben hiányos volt vagy akár el is maradhatott. Ennek megfelelően az innen származó követjelentésekben nincsenek is utalások rá, sőt, például Szepesi Pál 1673. évi jelentésében az szerepel, hogy csak egyetlen csauszt küldtek a követség elé, aki egy Drinápoly közeli faluban gondoskodott az elszállásolásukról.⁵⁹ Ennek alapján Drinápolyban valószínűleg nem csak az ünnepélyes bevonulás maradhatott sokszor el, de állandó szállása sem volt az erdélyi követségeknek.

Mindenesetre amikor volt fogadóküldöttség, akkor sem lehet túlságosan sokat tudni a konkrét számokkal kapcsolatban, az Apafi-korból csak néhány forrás utal erre. Az egyik ilyen Rozsnyai Dávid török deák és követ naplója, amelynek 1666-os évre vonatkozó bejegyzése szerint az adó behozatalakor 17 csausz érkezett Boldogfalvi Mihály főkövet fogadására.⁶⁰ Egy másik, 1686. évi jelentés szerint Macskási Boldizsár elé 12 csauszt küldtek, és érdemes kiemelni, hogy ez alkalommal drinápolyi követségről volt szó, tehát ilyen esetekben sem mindig maradt el az ünnepélyes fogadás.⁶¹

Ami mindenképpen feltűnő, hogy a Tholdalagi által említett 45 fős fogadóbizottsághoz képest mindkét másik forrás szerény számokat említ. Ugyanakkor a szakirodalom általános véleménye is az, hogy a küldöttség mérete többnyire 12 és 18 fő között mozgott,⁶² tehát inkább Tholdalagi esete az, ami felfelé kiemelkedik, az Apafi-kori számok pedig megszokottnak mondhatók. A változás inkább abban mutatkozik meg, hogy Drinápolyban sokszor elmaradt az ünnepélyes bevonulás — ami persze inkább a körülményeknek köszönhető, de nyilván nem tett jót a követség presztízsének —, valamint az említett Apafi-kori forrásokból az is kiderül, hogy a csausz basi nem vett részt ezeken a követi bevonulásokon, ellentétben a korábbi időszakokban általános gyakorlattal.

---

58 Az adatok forrásai: *Szilády–Szilágyi*, 1870b.; *Szilády–Szilágyi*, 1871a.; *Szilády–Szilágyi*, 1871b.; *Szilády–Szilágyi*, 1872.; *Szilágyi*, 1888.; *Szilágyi*, 1889.; *Szilágyi*, 1892.; *Szilágyi*, 1893.; *Szilágyi*, 1894.; *Szilágyi*, 1895.; *Gergely*, 1907.; *Gergely*, 1908.; *Gergely*, 1910.; *Gergely*, 1912.; *Gergely*, 1916.; *Gergely*, 1926.; *Biró*, 1921.

59 *Gergely*, 1912. 459. p.

60 *Szilágyi*, 1867. 297. p.

61 *Szilády–Szilágyi*, 1872. 153–156. p.

62 *Biró*, 1921. 26. p.

A követfogadásról való Apafi-kori leírások közül nem lehet kihagyni Nagyalambfalvi Sándor Pál kapitihá 1687. évi naplóját sem, amely talán a leg-részletesebb fennmaradt leírás ebből az időszakból, a „probléma” vele mindössze annyi, hogy az ekkori követséget⁶³ nem a Portán fogadták, hanem a hadjáratok miatt a Belgrád melletti török táborban fogadta őket a nagyvezír és vitték be az adót. Ennek megfelelően a követfogadás is szerényebb volt a Konstantinápolyban szokásoshoz képest, de érdemes megnézni, hogy a szertartás mely elemei voltak azok, amelyek megmaradtak. Kísérő csaszokot például kapott a követség, még-hozzá 7 főt, valamint kaftánokat is, a továbbiakról pedig a kapitihát idézem: *„Hét Csauz jövéen Főkövet úrhoz, vellek együtt mentünk ki a táborra, a holott elsőben a Vezér Tihája sátorába vittek, és ott kávéval, serbettel meg vendéglettek minket is Baló urammal, és előttünk pompával vitték el az anadoliai kaszás Jancsárokat. Onnan Skerlet⁶⁴ urammal együtt mentünk a Rez-Effendi sátrába. Azután a Fővezér elvégezvén a Diván-ülést, Alla-t kiáltának, és jöve a Fővezér abba a sátorba, a hol Rez-Effendi volt, ott beszélgetvén Főkövet urammal, engemet Kapitihajának bepresentála, és Főkövet uramnak elsőben, azután Skerlet uramnak, et sic consequenter nekünk is Galibát (azaz Kaftánt) ada a Kaftáncsi Pasa. Itt is Főkövet uramat kávéval vendéglék, de nekünk Baló urammal csak néznünk engedék. A vezér ajándékít is úgy mint hat virágos kupát, három erszény tallért a Divány szőnyegre letövék. Onnan a Vezér köntösét megcsókolván, a Hámba visszamentünk [...]”*⁶⁵ Másnap volt a főkövetnek még egy audienciája a nagyvezír előtt, amelyen a kapitihá is részt vett és amely hasonlóan zajlott a fentebb leírtakhoz, legfontosabb szertartásos elemei az itallal való megvendéglés és a kaftánozás voltak.⁶⁶ Érthető módon tehát ebben a speciális esetben nemcsak a kíséret mérete volt kisebb, de a fogadás egyéb elemei is visszaszorultak vagy elmaradtak, és az egész esemény jóval kevésbé öltött ünnepélyes jelleget. Továbbá a szultáni audiencia is elmaradt, hiszen az oszmán uralkodó nem is tartózkodott a táborban.

A Portára való bevonulásnál azonban az Apafi uralkodása idején keletkezett jelentésekben nagyobb szerepet kap az egyes portai tisztviselők (különösen a szultán és a nagyvezír) előtti audiencia, olyannyira, hogy általában ez a követjelentésekben a legfontosabb és legtöbb helyet kapó részlet. A követek leírásaiból kiderül, hogy a különböző audienciákon hogyan is fogadták őket. Magában a

---

63 A követség Sándor Pál által említett tagjai még: Nagybaconi Baló László, illetve főkövetként Kissárosi Sárosi János.

64 Tolmácsként működött a követek mellett.

65 *Jakab*, 1874. 168. p.

66 *Jakab*, 1874. 169. p.

ceremoniák menetében sok változást nem lehet megfigyelni, nagyjából az a minta érvényesült, ami korábban is, egy dolog azonban rendkívüli jelentőséggel bírt, mégpedig a szultán előtti audiencia elmaradása.

Apafi uralkodása előtt a szultáni audiencia általános volt, a követek ragaszkodtak is hozzá, hiszen Erdély számára rendkívül sokat jelentett, mivel megkülönböztette őket más, a töröknek alávetett országoktól (legfőképpen a román vajdaságoktól), akik nem találkozhattak az uralkodóval, és ebben a ceremoniális elemben a független államok közé emelte őket. Ez volt a követek számára az egész diplomáciai küldetés reprezentációs csúcspontja.⁶⁷ Érthető tehát, hogy a diplomatákat különösen érzékenyen érintette ennek esetleges elmaradása, amire pedig az Apafi-korban többször sor került.

Ebből a szempontból választóvonalnak tekinthető Paskó 1665/66. évi követsége, ennek során ugyanis több, a korábbi szokásokat felrúgó esemény is történt, amelyek közül egyik volt a szultáni audiencia elmaradása. Jelentése szerint a nagyvezír maga kívánt válaszolni a szultánnak címzett levelekre, ami persze a gyakorlatban korábban is így működött, azonban a nagyvezír „*az régi szokást el akarván bontani*”, a szultáni válasz ceremoniális keretét, azaz az audienciát is megtagadta, hiába érvelt a követ azzal, hogy Erdély ura a szultán, nem pedig a nagyvezír, így a fejedelem jogosan várja tőle a választ, illetve szintén „*régi szokás*” szerint az oszmán uralkodó a főkövetet (ezt a tisztséget töltötte be Paskó, hiszen adót is hozott) bejövetelekor és kimenetelekor is fogadja, valamint meg is kaftánozza.⁶⁸ Paskó esetében viszont mind az audiencia, mind a kaftanozás elmaradt mindkét alkalommal — hiába erősködött, nyilvánvalóan nem volt beleszólása az ügybe.

A diplomata esete ráadásul nem volt egyedi, hiszen később is többször előfordult, hogy elmaradt a szultáni meghallgatás: ilyen volt például Gyeröffy (vagy Geröfi) György 1682. évi követsége⁶⁹ vagy a Kende Gábor, Keczer Menyhárt és Kubinyi László nevével fémjelzett 1677. évi követség, ahol a követek csak a nagyvezírral, illetve más magas rangú török tisztviselőkkel tudtak találkozni,⁷⁰ pedig instrukciójukban külön szerepelt, hogy törekedniük kell a szultáni audienciára. Az utasítás erre vonatkozó része egyébként sokatmondó: „*Azon kell ő kegyelmének lenni, a fővezér és tihaja által, hogy a tisztességes és rendes audientia*

67 Kármán, 2012. 47. p.

68 Paskó Kristóf levele Teleki Mihálynak (Konstantinápoly, 1666. márc. 12.). MNL OL, P 659., No. 207/47.

69 Szilády–Szilágyi, 1871b. 208. p.

70 Szilády–Szilágyi, 1871a. 410–412.; 428–430. p.

hatalmas császártól adassék meg; de ha ugyan semmiképen ő kegyelme nem obtineálhatná azt, a fővezér és tihaja által kell a dolgokat sollicitálni.”⁷¹ Ez alapján az audiencia továbbra is kívánatos volt, viszont erdélyi részről egyértelműen számoltak az elmaradás lehetőségével, és láthatóan valamennyire már bele is törődtek ebbe, hiszen itt — Paskó esetével ellentétben — szó sincs a találkozói erőltetéséről.

Hozzá kell ehhez tenni ugyanakkor, hogy a szultáni audiencia gyakorlata nem szűnt meg teljesen ebben az időszakban sem, csupán csak arról lehet beszélni, hogy ritkábbá vált, illetve nem volt már magától értetődő, hogy a főkövetet a szultán is fogadja. Elég, ha csak a korábban rosszul járt Paskó későbbi követségeit nézzük ezzel kapcsolatban, hiszen 1675. évi küldetésekor már ő is találkozhatott az oszmán uralkodóval, habár nem a szultáni palotában, a szokásos audiencia helyszínén, hanem „mezőn”, azaz kültéren, nagy nyilvánosság előtt.⁷²

Érdekes ezzel kapcsolatban néhány szót ejteni a szultáni audiencia jellemző helyszíneiről. A legáltalánosabb helyszín természetesen a Topkapı-palota (*Topkapı Sarayı*) audienciaterme („Kérvények Terme”) volt, amely éppen az ilyen alkalmakra lett létrehozva. Ennek megfelelő volt dekorációja, berendezése is, amelynek célja az érkező követek lenyűgözése és a szultán felsőbbiségének hangsúlyozása volt, ezért a követeket a teremben már szinte elvakító aranyozás és ékszerek sokasága fogadta, miközben a szultán a terem sarkában, egy magasított és szintén gazdagon díszített trónon ült.⁷³ Egy másik említendő helyszín megint csak Tholdalagi 1630. évi naplójában jelenik meg, a követ leírása szerint ugyanis a szultán „*az Jeni-Szarai*”⁷⁴ mellett való kertében, *az fejer tenger felöl való Szinán Passa csináltatta igen szép nyári házában nagy kioskban*” fogadta őket.⁷⁵ Ezekon kívül pedig a már Paskó által említett, nagy nyilvánosság előtti audiencia és káftározás figyelemre méltó, ami ebben az esetben egyébként meglehetősen ünneptélyesen és — ellentétben az audienciateremben történő fogadás alatti csenddel — zeneszó mellett történt.⁷⁶

---

71 Szilády–Szilágyi, 1871a. 391. p.

72 Szilády–Szilágyi, 1871a. 341. p.

73 Necipoğlu, 1991. 96–105. p.

74 „Új palotaként” lehetne fordítani, talán a XVII. század elején épült Aynalıkavak Palotával azonosítható.

75 Ötvös, 1861. 231. p.

76 Paskó így ír erről: „[...] a császárral pünkösdi napján voltam szemben, mezőn, a filigoriájához közel álltván, császárné filigoriájával szemben az egész nép előtt publice, dob trombita szó, lövés alatt, tized magammal kapitányt vettem [...]” (Szilády–Szilágyi, 1871a. 341. p.)

A szultán előtti audiencia mellett a főkövetnek egy másik fontos joga volt az, hogy az adó — amelynek portai beadása egyébként szintén ceremoniális keretek között történt — megszámlálásakor jelen lehetett. Azonban az Apafi-kor elején a Porta részéről ezt a szokást is megpróbálták megszüntetni. 1666-ban ugyanis, amikor szintén Paskó Kristóf volt az atrocitás elszenvetője: nemhogy azt nem akarták megengedni neki, hogy ellenőrizze az adó megszámlálását, de még azt a lehetőséget is meg kívánták tagadni tőle, hogy azt személyesen adja be, csupán a defterdár küldte volna el az embereit érte az erdélyi házhoz. Ebben az esetben viszont, úgy tűnik, hogy sikeres volt Paskó állhatatossága, ő ugyanis ragaszkodott hozzá, hogy minden a hagyományok szerint történjen, mondván: „[...] az erdélyi adót az követek magokkal szokták felvinni s praesentalni; én az régi szokást semiben el nem bontom, mivel nem azért küldtettem, hogy az régi szokást elbontsam, hanem még az mi ez há(bo)rú időkben elbomlott is helyre álltassam [...]”.⁷⁷ El is érte célját, ugyanis végül jelen lehetett a számláláskor, így ez a szokás nem szűnt meg a továbbiakban sem, ami egyrészt presztízszempontból is nagy jelentőségű, másrészt pedig gyakorlati okokból is hasznos volt a követek számára, hiszen így elkerülhették az esetleges visszaéléseket.

A kaftánozás jelentősége és változásai az Apafi-korban

Mind a szultán, mind az egyéb oszmán tisztviselők előtti audiencia egyik meghatározó eleme volt a követek kaftánozása. Ennek presztízszempontból hatalmas jelentősége volt, hiszen a ruhadarabok átadása oszmán részről egy bevett megtisztelő gesztus volt, amivel a követ és a követség iránti megbecsülésüket fejezték ki. Török szempontból azonban nem csak a megbecsülés jele volt a kaftán, hanem a „megajándékozott” diplomata — és így az ő uralkodója — alárendeltségét is jelentette a szultánnal szemben. Így hiába volt a kapott ruhadarab értéke az európai diplomaták számára rendkívül jelentős és szimbolizálta mások és saját maguk számára is rangjukat, valójában mindannyian alárendeltként kapták azt, viselésével pedig alávetették magukat a szultán autoritásának.⁷⁸ Éppen ezért volt az udvari protokoll szempontjából is rendkívül fontos, hogy a fogadott követ csak fegyvertelenül, és kizárólag az ajándékba kapott kaftánban jelenhetett meg a szul-

---

77 Szilády–Szilágyi, 1870b. 305. p.

78 Rudolph, 2013. 222. p.

tán előtt. Amennyiben erre nem volt hajlandó, vagy akár a Porta részéről megtagadták a kaftánozást, akkor nem vehetett részt az audiencián.⁷⁹

A kaftán átvétele és viselése amiatt is tekinthető a szultán fősége elismerésének, mert a szultánnak alárendelt oszmán tisztviselők is mindig kaftánt kaptak ki-nevezésükkor, sőt, az erdélyi fejedelem is kapott — egyéb ruhadarabok és hatalmi jelvények mellett — a szultáni megerősítésekor.⁸⁰ Ezeknek a ceremóniáknak a részleges rekreációja volt tehát a követek kaftánozása, amely a független országok szempontjából persze csak szimbolikus jelentőségű volt, de a Porta szemében nem. Ráadásul az erdélyi követeknél ez a szertartás a valós politikai alávetettséget mutatta, ugyanakkor azt is jelezte, hogy a szultán elismeri a fejedelem hatalmát, elégedett működésével.

A kaftánozás fontosságának megfelelően a követek jellemzően nem is felejtették el közölni a fejedelemmel, hogy a követség hány tagja kapott ebből a ruhadarabból, illetve azok milyen minőségűek voltak. Különösen igaz ez a nagyvezír előtti audienciára, mivel ő volt az a tisztviselő, akivel a tényleges tárgyalások voltak és általában tőle kapták a legtöbb és legértékesebb kaftánokat.

Apafi uralkodására vonatkozóan összességében azt lehet elmondani, hogy 5-7 kaftán adása volt az általános a nagyvezírral és a szultánnal szembeni audiencia esetén, de nyilván ez változhatott a követség méretétől, illetve az abban részt vevő személyektől függően. Az átlagnak mondható számok mindkét értékére lehet példát mondani: a nagyvezír előtti audiencián 1684-ben a Székely Mózes vezette követség 5 kaftánt kapott⁸¹, míg 1681-ben Székely László követsége 7-et.⁸² Ugyanebben az évben egy másik erdélyi követség (Szilvási Boldizsár vezetésével) a szultán előtti kihallgatáskor szintén 7 kaftánt kapott,⁸³ korábban, 1666-ban pedig Rozsnyai Dávid leírása szerint 6 kaftán járt.⁸⁴ Ebből az is látszik, hogy a kaftánozás szempontjából sem volt mindegy, hogy egy diplomata találkozhatott a szultánnal vagy pedig megtagadták tőle az audienciát.

Ezzel együtt ugyanakkor azt is érdemes megnézni, hogy — függetlenül attól, hogy volt-e szultáni audiencia vagy sem — az egyes kaftánozási alkalmakkor vajon mennyire csökkenhetett a kapott kaftánok száma az Apafi uralmát megelő-

---

79 Brunner, 2017. 9. p.

80 A szultáni megerősítéskor kapott ruhadarabok alapján az erdélyi fejedelem a vezíri rangú beglerbégekkel megegyező jogállást élvezett a Porta szemében. Bővebben lásd: *B. Szabó*, 1994.

81 *Szilády–Szilágyi*, 1871b. 473. p.

82 *Szilády–Szilágyi*, 1871b. 192. p.

83 *Szilády–Szilágyi*, 1871b. 110. p.

84 *Szilágyi*, 1867. 298. p.

ző időszakhoz képest. Ennek vizsgálatakor kézenfekvőnek tűnik ismét Rozsnyai naplójára hagyatkozni, aki csalódottan említi, hogy régebben 12 kaftán adása volt szokás a szultán előtt, miközben ők ennél kevesebbet kaptak.⁸⁵ A török deák azonban akár szándékosan, akár csak véletlenül, de mindenképpen tévedett, ugyanis a korábbi források nem támasztják alá állítását. Tholdalagi Brandenburi Katalin fejedelemsége idején, 1630-ban vezetett követsége például a nagyvezírtől 7 kaftánt kapott,⁸⁶ míg I. Rákóczi György követei közül Szalánczi István 8 kaftánt kapott a szultántól 1638-ban,⁸⁷ Serédi István 1642-ben pedig 6-ot a nagyvezírtől.⁸⁸ Korántsem mondható tehát olyan drámának a csökkenés, mint amit Rozsnyai említ, de kisebb mértékben azért megfigyelhető, habár Paskó 1675. évi követségekor 10 kaftánt is kapott a szultántól, ami nemhogy az Apafi-korban jellemző számokhoz, de a korábbi fejedelmek uralkodásához képest is feltűnően nagy mennyiség. Ennek oka persze az is lehet, hogy ez egy különleges audiencia volt, hiszen a megszokottól eltérően nagy nyilvánosság előtt, a szultán lányának házasságához kapcsolódó ünnepségek alatt zajlott.⁸⁹

A kaftánok mennyisége mellett azonban természetesen azok minősége is fontos szempont volt, hiszen a jó minőségű ruhadarabok kézhezvétele egyértelműen jó előjelnek számított, viszont amennyiben a kaftánok kisebb értékűek, kevésbé díszesek voltak, azt rossz előjelnek tartották, és a követek rendszeresen szóvá tették elégedetlenségüket ezzel kapcsolatban. Utóbbiban persze az is szerepet játszhatott, hogy ők személyesen is rosszul jártak az egyszerűbb kaftánokkal, hiszen azokat kevesebb pénzért tudták eladni, és így kisebb haszonhoz jutottak. Ilyen szempontból az Apafi-korban a diplomaták nem örülhettek, hiszen arra nem utal forrás, hogy bármikor is az átlagnál jobb ruhákat kaptak volna. Ezzel ellentétben arra viszont volt példa, hogy a követ kifejezetten rosszakhoz jutott hozzá, mint például Szilvási Boldizsár 1681-ben, aki a szultánnal való találkozásán hiába kapott darabszámra átlagosnak mondható 7 kaftánt, de azok „igen alávalók” voltak.⁹⁰ A legtöbb esetben azonban a diplomaták nem tettek megjegyzéseket a kaftánok minőségére, így ezzel kapcsolatban a forráshiány miatt biztosat nem lehet mondani, a legvalószínűbb, hogy ebből a szempontból is hasonló színvonalú lehetett a kaftánozás, mint a korábbi időszakokban.

---

85 *Szilágyi*, 1867. 298. p.

86 *Ötvös*, 1861. 231. p.

87 *Beke–Barabás*, 1888. 465. p.

88 *Szilády–Szilágyi*, 1870a. 109. p.

89 *Szilády–Szilágyi*, 1871a. 341. p.

90 *Szilády–Szilágyi*, 1871b. 110. p.

Több példát is lehet viszont hozni arra, amikor a kaftánozás szertartása teljes mértékben elmaradt — természetesen ebben az esetben a követek a kaftánokat sem kapták meg. Az ilyesmi azonban meglehetősen drasztikus lépésnek számított és általában konkrét oka, egyértelmű és erőteljes politikai üzenete volt. Jó példa rá az az eset, amikor 1678-ban az erdélyi rendek által a Portára küldött követségből senkit nem kaftánoztak meg, sőt, még leülni sem engedték őket a nagyvezírral szembeni audiencián.⁹¹

Jelen esetben a Porta hideg hozzáállásának oka az aktuális politikai helyzet lehetett, hiszen az Erdélyben Apafi külpolitikai elképzeléseivel szembenálló — és természetesen saját belpolitikai ambícióit is dédelgető — Béldi Pál és szövetségesei az oszmán udvart is igyekeztek megnyerni saját ügyük támogatására. Ebben a Béldiüket támogató és a portai diplomácia terén már tapasztalt Paskó Kristóf volt segítségükre,⁹² akit fogadtak a Portán és kisebb eredményeket is el tudott érni, legalábbis az erdélyi rendek követségének megérkezéséig.⁹³ Ez a diplomáciai akció azonban mégis azt bizonyítja, hogy az előzetes rossz előjelek nem feltétlenül jelentik a követség sikertelenségét, hiszen végül a szultán fermánban erősítette meg Apafi hatalmát, Paskót és Béldiüket pedig a Héttoronyba záratta.⁹⁴

Ajándékozás a Portán

Az ajándékozás szertartása elengedhetetlen kelléke volt a reprezentatív audienciáknak, ezért érdemes erről is szót ejteni. Magának az ajándékozásnak alapvetően két típusa volt:

- Az egyik típus elvárás volt a Porta részéről, tehát a követségek — nem csak az adófizető országok követségei, hanem minden, a szultánhoz érkező delegáció — számára kötelező jellegű volt, és ünnepélyes, hivatalos keretek között történt. Erdély esetében az adó beadásával együtt a szultán, vagy ennek elmaradása esetén a nagyvezír előtti audiencián zajlott az ajándékok átadása is, amelyeknek értéke nagyjából állandó volt, ezért akár az adó részének is tekinthető.
- A másik típus pedig az informális, nem hivatalos és mindenféle szertartástól mentes ajándékozás, ami alkalmi jellegű volt, és éppen az

---

91 *Szilády–Szilágyi*, 1871a. 523. p.

92 *Szilágyi*, 1893. 404–406. p.

93 *Szilágyi*, 1893. 473–474. p.

94 *R. Várkonyi*, 1984. 157. p.

aktuális politikai helyzetétől, valamint a követség céljától függött. Habár az ekkor gazdát cserélő pénz és értéktárgyakat is ajándéknak nevezték, ez a fajta ajándékozás leginkább kenőpénznek tekinthető, célja az egyes portai tisztviselők jóindulatának megnyerése volt.

A két említett típus közül a szertartásos ajándékozás minden, a Portára érkező követség számára kötelező és nagy jelentőségű esemény volt, és nemcsak maga az ajándékozás, hanem annak megfelelő mértéke is elvárás volt a Porta részéről. Olyannyira így volt ez, hogy sok esetben az oszmánok európai szemmel nézve velük teljesen egyenrangú államoktól sem voltak hajlandók elfogadni a beküldött, szerintük túlságosan alacsony értékű ajándékot.⁹⁵

A szertartásos ajándékozásnak tehát hasonló szerepe volt az oszmán udvarban, mint török részről a kaftánok adásának: segítségével az Oszmán Birodalom vezetői egyrészt kifejezték felsőbbtségüket az ajándék küldőjével szemben, hiszen az, hogy mennyire volt gazdag az ajándék a Porta szempontjából, nem a küldő erejét és hatalmasságát mutatta, hanem éppen ellenkezőleg, a sajátjukat.⁹⁶ Így mondhatjuk, hogy egyfajta adóként kezelték a beadott értékeket és alávettként tekintettek az azokat küldő uralkodókra.⁹⁷

Természetesen azonban nemcsak a független követségek, hanem az alávetett uralkodók — így az erdélyi fejedelem — által beadott ajándékok értéke is hasonlóan nagy jelentőséggel bírt a Portán. Sajnos az Apafi-korban keletkezett diplomáciai témájú források ritkán említik a hivatalos ajándékok pontos mértékét és összetételét, de a már korábban említett Sándor Pál kapitihaj jegyzeteiből kiderül egyrészt a Sárosi János által 1687-ben, másrészt pedig a Szilvási Bálint által beadott ajándékok mennyisége. Szilvási 1671-ben volt főkövet,⁹⁸ így vélhetően ez utóbbi az akkori állapotokat tükrözi. Sándor Pál azért hozhatta ezt összehasonlítási alapul, mert ez lehetett az ajándékok Apafi-korban általános mértéke, amit az is megerősít, hogy a kapitihaj ezeket úgy minősíti, mint „szokott adó és ajándékok”.⁹⁹

---

95 *Burschel*, 2013. 547–556. p.

96 *Burschel*, 2013. 556. p.

97 Természetesen a formális ajándékozás gyakorlata nem csak a Portán, hanem az európai diplomáciában is létezett és a diplomáciai rituálék része volt, de más jelentést hordozott ahhoz képest, mint amit az Oszmán Birodalom részéről társítottak hozzá. Ehhez kapcsolódó szakirodalomért lásd például: „*Diplomatica*, Volume 2 (2020): Issue 2 (Dec 2020): Gift and Tribute In Early Modern Diplomacy: Afro-Eurasian Perspectives.” kapcsolódó tanulmányait, illetve az általuk hivatkozott szakirodalmat.

98 *Biró*, 1921. 132. p.

99 *Jakab*, 1874. 199–200. p.

Érdeemes tehát a feljegyzések alapján elsősorban azt megnézni, hogy mi számíthatott ebben az időszakban általános ajándéknak: a pénzbeli ajándék a szultánnak 15 ezer tallér volt; ezen kívül 12 „virágos kupa”; egy 135 gira súlyú, aranyozott ezüst mosdótál, ami 1148 aranyat ért; továbbá 24 sólyom. Ezek közül a sólymok a Portán különösen kedvelt és nagy értékű ajándéknak számítottak, amelyeket vadászatra használtak, ezért az erdélyi fejedelem is számos sólymárt és sólymot tartott udvarában, közülük pedig követküldés alkalmával mindig a legszebbeket, legjobbakat választották ki a szultán számára.¹⁰⁰

Ez volt tehát a szultán ajándéka; a nagyvezírnök pedig járt 1200 tallér pénzben, valamint 6 kupa. A díván egyéb vezíreinek fejenként 200 tallért és 2 virágos kupát adtak. Rajtuk kívül kapott még 1 kupát a „fővezér kihája”, azaz a nagyvezír titkára, a belügyeket irányító csausz basi, valamint a külügyekért felelős reis effendi, illetve 2 kupát kapott az ítélezésért felelős mufti.¹⁰¹

Ezt érdemes összehasonlítani azzal, hogy a két Rákóczi György uralkodása idején általánosan milyen ajándékok adása volt szokás az adóval együtt a Portán. Meglehetősen nagy hasonlóságokat lehet megfigyelni, hiszen ekkor is általános volt 10, pénzzel megtöltött kupa, egy mosakodómedence, valamint 24 sólyom adása a szultán számára.¹⁰² Rajta kívül ugyanúgy a nagyvezír és a díván tagjai kaptak még ajándékokat: a nagyvezír például 1637-ben és 1639-ben is 1200 tallért és 5 virágos kupát kapott.¹⁰³ A dívánban ülő vezírek általában fejenként 300 vagy 200 tallért és 2 kupát kaptak, rajtuk kívül az egyéb tisztviselők közül ajándékokat kapott még a Sejk-ül-Iszlám (3 kupa), valamint a csausz basi, a defterdár és a nisandzsi (2-2 kupa).¹⁰⁴

Az általános ajándékok jellegét és mennyiségét nézve összességében azt lehet megállapítani, hogy az Apafi-kor beköszöntével és annak nagy részében jelentős változás nem történt az ajándékok jellegét és összegét tekintve, csak kisebb különbségek voltak a korábbi időszakokhoz képest. Ebben tehát nem igazán lehet tetten érni a korszakra jellemző portai presztízscsökkenést.

A hivatalos ajándékokon kívül azonban szokás volt a Portán a követtség céljának elérése érdekében, valamint kisebb-nagyobb szívességekért, vagy csak általános támogatásért különböző portai tisztviselők lefizetése, ami egyébként talán a legnagyobb fontossággal bírt a diplomáciai siker szempontjából. Természetesen

---

100 *Biró*, 1921. 15–16. p.

101 *Jakab*, 1874. 200. p.

102 *Szilágyi*, 1883. 482. p.

103 *Szilágyi*, 1883. 481.; 610. p.

104 *Szilágyi*, 1883. 610. p.; *Beke-Barabás*, 1888. 441–442. p.

Apafi uralkodása alatt is ez volt a helyzet, tehát kulcsfontosságú volt a külpolitika szempontjából legbefolyásosabb tisztviselők lekenyerezése. Ilyenek voltak a nagyvezír, valamint az ő titkára (kihája), illetve helyettese, a kajmakám; továbbá a reisz effendi és a dragomán, azaz az udvari főtolmács.¹⁰⁵

Részben a pénzügyi nehézségek, részben pedig a nem elég hatékony portai képviselő miatt azonban gyakran előfordult, hogy egy-egy ügy érdekében egyszerűen nem sikerült a megfelelő tisztviselők lefizetése, mert a kapott ajándékokat az érintettek kevesellték.¹⁰⁶ A követek rendszeresen panaszkodtak amiatt is, hogy általánosságban, hosszabb távon sem sikerült Erdély támogatására olyan vezíreket megnyerni, akik a dívánban ülve segíthették volna a fejedelemségből érkezett követek munkáját.¹⁰⁷

Összegzés

Az eddigiek alapján megválaszolhatók azok a kérdések, amelyeket írásom elején jelöltem ki. A fontosabb ceremóniák vizsgálata alapján azt lehet elmondani, hogy az Erdélyi Fejedelemség portai diplomáciai jelenléte alapvető változásokon nem ment át az Apafi-korba átlépve, viszont számos „apróság” megfigyelhető, amelyek a fejedelemség érdekérvényesítő erejének, konstantinápolyi presztízisének és a képviselő hatékonyságának csökkenésére utalnak.

Egyrészt nehezebbé vált az Erdély számára fontos ügyek képviselése azzal, hogy a diplomaták presztízse, megbecsülése csökkent, és ennek a presztízscsökkenésnek a szimbolikus jelentőségű elemein kívül nagyon is gyakorlati jelentőségű az például, ahogy a nagyvezír bánt az egyes követekkel. Erre már a főszevegben is láthattunk példát, de ezek mellett olyan is előfordult, hogy nemcsak maga a nagyvezír fogadta hűvösen az erdélyi követet, hanem szándékosan akadályozta

---

105 Erre az egyik példa Baló László 1667-es titkos utasítása. (*Szilágyi*, 1889. 238–241. p.)

106 *Szilády–Szilágyi*, 1870b. 162. p.

107 Lásd pl. *Szilády–Szilágyi*, 1871a. 482. p.: „Egy is meghitt igaz szívvel jóakarója nincsen nagyságtoknak az nagy török rendek közül, az kiket pénzzel nagyságtok magához megkötelezett volna.”

azt, hogy más portai tisztviselőkkel tárgyalásokat folytathasson, esetleg megnyerhesse őket saját ügyének.^{108 109}

Ezekhez járult hozzá az a nehézség, hogy a követek folyamatos pénziánnal küzdöttek, nem rendelkeztek a megfelelő forrásokkal ahhoz, hogy a szükséges kenőpénzeket, ajándékokat előteremtsék. Erre egyébként a diplomaták rendszeresen emlékeztették Apafit, látszólag inkább kisebb, mint nagyobb sikerrel, ugyanis visszatérő téma a jelentésekben, hogy egyes portai tisztviselők kevesellték az ajándékot, és hogy nincsenek a megfelelő emberek megnyerve Erdély számára.

Ezek a változások egyébként a követek személyes munkáját és portai életkörülményeit is nehezítették, egyrészt a fentebb említettek miatt közvetlen módon, másrészt viszont közvetetten. Utóbbi alatt azt értem, hogy például a presztízscsökkenéssel, a korábbi szokások figyelembe nem vételével összefüggően a diplomatákat személyes retorziók is érthették. Erre példa az az eset, amikor 1666-ban Paskó Kristófot fenyegették a Héttoronyba zárással arra az esetre, ha beleszól az évi adó megszámlálásába.¹¹⁰

Összességében tehát egyértelműen látszik, hogy az Apafi-korban a korábbiakhoz képest egyrészt nehezebbé vált a követek munkája, másrészt pedig (és természetesen a kettőt egymástól nem lehet függetleníteni) a ceremoniális változások mind a fejedelemség portai presztízscsökkenését mutatják. Utóbbiak közül pedig talán a szultán előtti audiencia elmaradása, illetve a követekkel való általános bánásmód az, ami a legbeszédesebb ebből a szempontból. A „régí szokások” elhagyása felháborította mind a követeket, mind az erdélyi politikai vezetőket is, de talán még fontosabb ezek kivetülése a diplomácia mindennapi működésére, az érdekképviselő hatékonyságára, amely mindenképpen csökkent, így a ceremoniális változások nem csupán szimbolikusnak tekinthetők, hanem nagyon is gyakorlati jelentőségük volt. Úgy gondolom, hogy a korszakra vonatkozó további

---

108 Ahogy a dragomán mondta az erdélyi követnek: „[...] *nincs feje senkinek, hogy kegyelmeddel szemben legyen, valámíg az vezértói arra annuentia nem léssen, sőt ha leszen is valamelyikkel, nem meri az vezér előtt elő is hozni, tudván azt nem volt az kegyelmeddel való léteire annuentiája [...]*” (Szilády–Szilágyi, 1870b. 257. p.)

109 Mindezekhez hozzá kell tenni, hogy Apafira jellemző volt, hogy elődeihez képest kevésbé magas rangú, az erdélyi politika szempontjából kevésbé fontos embereket küldött inkább portai követségbe, akik között azonban többen is (pl. Nagybaconi Baló László, Kissárosi Sárosi János) rendkívül járatosak voltak a portai diplomáciában. Az Apafi-kori diplomácia eredményeit nézve kérdéses, hogy ez sikeresebb taktikának tekinthető-e, mint a talán kevésbé képzett, de nagyobb társadalmi ranggal és politikai tapasztalattal rendelkező főnemeselek alkalmazása.

110 *Szilády–Szilágyi*, 1870b. 305. p.

kutatások során érdemes ezeket figyelembe venni nemcsak a diplomácia, hanem az erdélyi külpolitika vizsgálatakor is.

Hivatkozott forráskiadványok

- Beke–Barabás*, 1888. *Beke Antal – Barabás Samu* (szerk.): I. Rákóczy György és a porta. Levelek és okiratok. MTA, Bp., 1888.
- Gergely*, 1907. *Gergely Sámuel* (szerk.): Teleki Mihály levelezése III. MTT, Bp., 1907.
- Gergely*, 1908. *Gergely Sámuel* (szerk.): Teleki Mihály levelezése IV. MTT, Bp., 1908.
- Gergely*, 1910. *Gergely Sámuel* (szerk.): Teleki Mihály levelezése V. MTT, Bp., 1910.
- Gergely*, 1912. *Gergely Sámuel* (szerk.): Teleki Mihály levelezése VI. MTT, Bp., 1912.
- Gergely*, 1916. *Gergely Sámuel* (szerk.): Teleki Mihály levelezése VII. MTT, Bp., 1916.
- Gergely*, 1926. *Gergely Sámuel* (szerk.): Teleki Mihály levelezése VIII. MTT, Bp., 1926.
- Jakab*, 1874. *Jakab Elek*: Sándor Pál kapitánya s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó éve. In: Toldy Ferenc (szerk.): Magyar Történelmi Tár (XIX / 2. sor., 7. köt.). MTA, Bp., 1874.
- Ötvös*, 1861. *Ötvös Ágoston*: Tholdalagi Mihály követségi naplója. In: Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye, 2. kötet, 1861.
- Szilády–Szilágyi*, 1870a. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Állam-okmánytár III. Pest, 1870.
- Szilády–Szilágyi*, 1870b. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Állam-okmánytár IV. Pest, 1870.

- Szilády–Szilágyi*, 1871a. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Állam-okmánytár V. Pest, 1871.
- Szilády–Szilágyi*, 1871b. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Állam-okmánytár VI. Pest, 1871.
- Szilády–Szilágyi*, 1872. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Állam-okmánytár VII. Pest, 1872.
- Szilágyi*, 1867. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. Pest, 1867.
- Szilágyi*, 1883. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Knoll Károly könyvkereskedése, Bp., 1883.
- Szilágyi*, 1888. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély Országgyűlési Emlékek XIII. MTA, Bp., 1888.
- Szilágyi*, 1889. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély Országgyűlési Emlékek XIV. MTA, Bp., 1889.
- Szilágyi*, 1892. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély Országgyűlési Emlékek XV. MTA, Bp., 1892.
- Szilágyi*, 1893. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély Országgyűlési Emlékek XVI. MTA, Bp., 1893.
- Szilágyi*, 1894. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély Országgyűlési Emlékek XVII. MTA, Bp., 1894.
- Szilágyi*, 1895. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély Országgyűlési Emlékek XVIII. MTA, Bp., 1895.

Felhasznált szakirodalom

- Ágoston*, 1997. *Ágoston Gábor*: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Fősz. Hanák Péter, szerk. Nagy Mariann, Pécs, 1997.
- Anderson*, 1993. *Matthew Smith Anderson*: The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919. London, 1993.

- Ari*, 2004. *Bülent Ari*: Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period. In: Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional? ed. A. Nuri Yurdusev. Palgrave Macmillan, 2004.
- B. Szabó*, 1994. *B. Szabó János*: Az erdélyi fejedelmi jelvények. In: Keletkutatás, 1994. tavasz
- Balogh*, 2017. *Balogh Judit*: Apafi Mihály erdélyi fejedelem portai diplomatiáinak felekezeti hovatartozása és kapcsolatrendszerere. In: Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában. szerk. Ittész Gábor. Bp., 2017.
- Balogh*, 2018. *Balogh Judit*: A református székely elit Apafi Mihály korában. In: Könyová Annamária – Kónya Peter (szerk.): Reformácia v strednej Európe – Reformáció Közép-Európában – Reformation in Mittel Europa II. Presov, 2018.
- Balogh*, 2019. *Balogh Judit*: Béli Pál kapcsolatrendszere az erdélyi elitben In: Papp Klára – Püski Levente – Novák Ádám (szerk.): A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása. Debrecen, 2019.
- Balogh*, 2020. *Balogh Judit*: Református elitcsoport létrehozásának kísérlete a Székelyföldön Apafi Mihály korában In: Horváth Emőke – Sarnyai Csaba Máté – Vassányi, Miklós (szerk.): Egyházi és vallási reformtörekvések régen és ma. Bp., 2020.
- Bíró*, 1921. *Bíró Vencel*: Erdély követei a Portán. Kolozsvár, 1921.
- Brunner*, 2017. *Lisa Brunner*: Die „Kleidung“ der Diplomatie. Kaftane in den habsburgisch-osmanischen Beziehungen. In: historioPLUS 4. (2017.).
- Burschel*, 2013. *Peter Burschel*: A Clock for the Sultan: Diplomatic Gift-giving from an Intercultural Perspective. In: The Medieval History Journal, 16/2. (2013.)
- Csáki*, 2008. *Csáki Árpád*: „Kapikiha vala Székely Mojses”. Egy háromszéki diplomata I. Apafi Mihály fejedelem idejében. In: Acta Siculica, 2008.

- Kármán*, 2006. *Kármán Gábor*: Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban. In: *Sic Itur ad Astra*, 18. (2006)
- Kármán*, 2008. *Kármán Gábor*: Átkozott Konstantinápoly: Török-kép Erdély 17. századi portai követségén. In: *Portré és imázs: Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2008.
- Kármán*, 2012. *Kármán Gábor*: Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében. In: *Korall*, 13. évf., 48. sz. (2012.)
- Kármán*, 2013. *Kármán Gábor*: Egy közép-európai Odüsszeia a 17. században. Bp., 2013.
- Kármán*, 2016. *Kármán Gábor*: Zülfikár aga portai főtölmács. In: *Aetas*, 31. (2016.) 3. sz.
- Krischer*, 2009. *André Krischer*: Souveränität als sozialer Status. Zur Funktion des diplomatische Zeremoniells in der Frühen Neuzeit, In: *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und dem Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Jan-Paul Niederkorn – Ralf Kauz – Giorgio Rota. Wien, 2009.
- Mattingly*, 1955. *Garrett Mattingly*: *Renaissance Diplomacy*. Baltimore, 1955.
- Necipoğlu*, 1991. *Gülrü Necipoğlu*: *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. New York, 1991.
- Pop–Nägler–Magyari*, 2009. *The History of Transylvania Vol. 2.: From 1541 to 1711*. *Ioan-Aurel Pop – Thomas Nägler – András Magyari* (coord.); Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009.

- Reindl-Kiel*, 2019. *Hedda Reindl-Kiel*: Audiences, banquets, garments and kisses. Encounters with the Ottoman Sultan in the 17th century. In: The Ceremonial of Audience. Transcultural Approaches. ed. Eva Orthmann – Anna Kollatz. Macht und Herrschaft. Schriftenreihe des SFB 1167 (Macht und Herrschaft – Vormoderne Konfigurationen in transkultureller Perspektive). Band 2. Bonn, 2019.
- Roosen*, 1980. *William Roosen*: Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach. In: The Journal of Modern History 52/3. (Sept., 1980.)
- Rudolph*, 2013. *Harriet Rudolph*: The Material Culture of Diplomacy. The Impact of Objects on the Dynamics of Habsburg-Ottoman Negotiations at the Sublime Porte (1530-1650). In: Politische Kommunikation Zwischen Imperien: Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa. Hrsg. Gunda Barth-Scalmani, Harriet Rudolph, Christian Stepan. Innsbrucker Historische Studien, 29. Band (2013.)
- Sáringer*, 2016. *Sáringer János*: A diplomáciai rangok eredete és használata a középkortól napjainkig. In: Külügyi Szemle, 15. (2016) 1. sz.
- Spuler*, 1935. *Bertold Spuler*: Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739.) 2. Teil. Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, 11/2. (1935.)
- Strohmeyer*, 2017. *Arno Strohmeyer*: Trendek és perspektívák a kora újkor diplomáciatörténetben (A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete). In: Történelmi Szemle, 2017/2. sz.
- Trócsányi*, 1972. *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály: Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Bp., 1972.
- Vajda*, 1891. *Vajda Gyula*: Erdély viszonya a portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891.

Tanulmányok

R. Várkonyi, 1984.

R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások: Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában, 1660–1711. Bp., 1984.

Yurdusev, 2004.

A. Nuri Yurdusev: The Ottoman Attitude toward Diplomacy. In: *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* ed. A. Nuri Yurdusev. Palgrave Macmillan, 2004.

GÁLVÖLGYI ORSOLYA

PÉNZLELETEK MINT TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI FORRÁSOK

A tizenöt éves háború éremleletei a Közép-Dunántúlon

Tanulmányomban három magyarországi megyére vonatkozóan kívánom bemutatni a korszakban elrejtett éremleleteket és szemléltetni az időszak pénzforgalmi és pénztörténeti vonatkozásait, illetve rávilágítani, hogy az éremleletek milyen forrásértékkel bírnak a kora újkori gazdaság- és társadalomtörténet számára.

A numizmatika, vagyis az érmékkal foglalkozó történeti segédtudomány területén több forráscsoportot is elkülöníthetünk. Az egyik az írott források köre, amelyeknek szerepe erősen felértékelődik az idő előrehaladtával, hiszen a későbbi korokban már nagyobb számban állnak rendelkezésünkre írott kútfők.¹ A másik csoport a tárgyi anyag, amely magukon a pénzérméken túl egyéb, a pénzügyigazgatáshoz tartozó leleteket is magába foglal, mint például a verőszerszámokat, pénzsúlyokat.² Régészeti kontextusból származó leletek közül előkerülési formájukat tekintve speciális csoportot alkotnak a pénz- és kincsleletek, amelyekre több terminológiai meghatározás is született.³ Alapvetően az különbözteti meg ezt a többi régészeti feltárt numizmatikai lelettől, hogy olyan, egynél több érmét tartalmazó leletegyüttesekről van szó, amelyek egy időben, egy helyen kerültek

---

1 Tóth–V. Székely, 2016. 149–150. p.

2 Tóth, 2008. 168–169. p.

3 Torbágyi Melinda és Tóth Csaba a numizmatika régészeti felhasználását és módszertanát tárgyaló összefoglalójukban így fogalmaztak: „*Kincslelet: [...] Egy előkerülési formát jelöl, ahol egynél több érem egyazon időben, egy helyen került a földre.*” i. m. Torbágyi–Tóth, 2011. 431. p. Varga Máté Somogy megyei pénzeleleteket összefoglaló tanulmányában kísérletet tett egyetemes fogalom kialakítására, amelyben segítségére volt Nagy Balázs pest megyei numizmatikus és régész: „*Éremleletnek (vagy pénzleletnek) szokás nevezni a teaurálási szándékkal elrejtett, földben hagyott, egynél nagyobb darabszámú pénzérméket.*” i. m. Varga, 2013. 240. p. A nemzetközi kutatás részéről is megjelent az igény a numizmatikai eredmények minél szélesebb bevonására a régészeti és történeti érvelésbe, ehhez hozzátartozik az éremleletek gazdasági és társadalmi jelentőségének kutatása. Nanouschka Myrberg Bürström a régészet és a pénztörténet kapcsolatát tárgyaló tanulmányában így értelmezte az éremleletek fogalmát: „*The most spectacular type of coin find is usually the hoard or deposit, where numbers of coins, and often other artefacts, are found positioned in a way that makes it clear that they were deposited together.*” Bürström, 2018. 246–247. p.

földbe. Ebből kifolyólag beszélhetünk olyan pénzeleletekről, amelyeket tudatosan rejtettek el, illetve olyanokról, amelyek nem tudatosan, véletlenül jutottak későbbi előkerülési helyükre. Az előbbieket esetében akár több generáción át gyűjtötték a pénzérméket, amelyeket tulajdonosuk értékesnek gondoltak és tudatosan vontak ki a pénzforgalomból. A pénzérmék mellett egyéb tárgyak is tartozhatnak a leletegyütteshez, mint például ékszerek, edények, másféle nemesfém tárgyak.

Amennyiben egy meghatározott időszakon belül (általában valamilyen katonai pusztítás nyomán) több lelet is előbukkan, akkor kincshorizontról beszélhetünk. Anna Fabiankowitsch osztrák kutató szerint az azonos időkereten belül záródó érelelet-komplexumok megjelenése ugyanazon a területen belül egy érelelet-horizontot határoznak meg, amelynek megjelenése gyakran tekinthető valamilyen háborús esemény jelének is.⁴ A magyar kutatás részéről kora újkori vonatkozásában Nagy Balázs határozta meg a fogalmat: ez alapján érelelet-horizont esetén legalább fél tucat leletegyüttes záródási idejének együttállása valószínűleg és valamiféle katonai pusztításhoz kapcsolódnak.⁵

A legnagyobb mennyiségű éreleletet a tizenöt éves háború (1590/1593–1606) idején rejtették el a Kárpát-medencében. A tizenöt éves háború pénzforgalmi és pénztörténeti aspektusait közelebbről Buza János és V. Székely György vizsgálták meg egy-egy cikkben.⁶ V. Székely Györgynek ekkor 168 éreleletről volt tudomása, amelyek 1590 és 1606 között záródtak, viszont ezekről nem közölt részletes katasztert. Saját elemzése alapján a leletek záródási és elrejtési idejének

---

4 „Das konzentrierte Aufkommen von Münzkomplexen derselben Zeitstellung innerhalb eines Gebietes bildet einen so genannten Münzfundhorizont, dessen Erscheinung häufig als Indiz für kriegerische Ereignisse gesehen wird.” Fabiankowitsch, 2014. 199. p.

5 Nagy, 2019a. 90. p.

6 V. Székely, 1995–1996. 27–31. p.; Buza, 1995–1996. 33–37. p. XVI. századi pénzforgalommal foglalkozó, egyéb feldolgozások: pénzzel keltezett kerámiaedényekről ld. Parádi, 1963. 205–251. p.; lengyel aprópénzek forgalmáról ld. Gedai, 1985. 39–48. p. Huszár Lajos korábban a források alapján nagyszerű feldolgozást adott a lengyel pénzek forgalmának okaira, amit Gedai István a leletek elemzésével kívánt kiegészíteni. Huszár, 1969–1970. 57–62. p., továbbá Nagy, 2019b. 102–113. p.; Nagy–Zajac–May, 2019.; Tallérok jelentőségéről és forgalmáról ld. V. Székely, 1998. 66. p., V. Székely, 1999. 315–338. p., Pohl, 1973.; Területi leletekataszterek ld. Huszár, 1963. 151–160. p., Éri–Gopcsa–Gedai–Huszár, 1967. 89–112. p., Pap, 1991–1992. 115. p., Prohászka, 2019., Varga, 2013. 246–248. p., Nagy, 2016. 42–45. p.; török pénzek magyarországi forgalma: Gedai 1988. 102–126. p., V. Székely, 2002. 325–331. p., Gyöngyössi, 2004. 34–81. p. Az írott források szemszögéből Hegyi Klára vizsgálta és foglalta össze a hódoltságbeli pénzforgalmat. Hegyi, 1987–1988. 77–84. p.

megoszlása sem térben, sem időben nem volt egyenletes, a legtöbb leletzáródás 1598-ra tehető (24 db), a legtöbb éremlelet pedig Erdélyből került elő.⁷

Saját gyűjtésemhez a kiindulópontok a múzeumi adattárak és leletlajstromok voltak. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában már 1867 óta készülnek leletfeldolgozások,⁸ viszont a XIX. század végén és a XX. század elején még kevés jelentőséget tulajdonítottak az éremleleteknek: általában a leletek lajstromba vételét követően kiemelték a szükséges darabokat, a többi pedig vagy visszaadták a megtalálónak, vagy megvételre bocsátották. Ebből következően a teljes éremleletek nem maradtak kutathatók, de leletlajstromok még használhatók összetételük megismeréséhez.⁹ Ezen felül az ismert éremleletek felsorolásai megtalálhatók az *Archaeológiai Értesítő*, majd *Numizmatikai Közlöny* vonatkozói részeiben. A múzeumi kutatásokon túl a leletek megismerése céljából fontos szerepe van az egyes feldolgozásoknak is. A tizenöt éves háború alatt elrejtett éremleletek elsősorban a XVI. század második felének, utolsó harmadának pénzforgalmát jellemzik. A XVI. századi pénzforgalomra vonatkozóan kevés összefoglaló munka készült ez idáig. A *Corpus Nummorum Hungariae* harmadik kötetét Huszár Lajos állította össze, akinek célja a Habsburg-uralkodók által veretett magyar pénzek főbb típusainak összegzése, illetve a korabeli pénzforgalom és pénztörténet áttekintése volt.¹⁰ Mindenképp ki kell emelnünk Kálnoki-Gyöngyössy Márton munkásságát, aki behatóbban foglalkozott a XVI. századi pénztörténetével, illetve igyekezett rekonstruálni a korabeli pénzforgalmat a pénzleletek összetétele alapján.¹¹

A leletek szelektálásánál a záródásuk volt az alapvető kiindulási pont. A dunántúli területeket a háború 1593-ban érte el, viszont a pénzek általában hosszabb időt is eltölthettek a pénzforgalomban, így korábbi záródású leleteket is elrejtettek a háború alatt. Ebből kifolyólag a leletek kiválogatásához a következő szempont a leletek összetétele volt. Annak ellenére, hogy hazánkban eltérő pénzforgalmi területek alakultak ki,¹² mégis megfoghatók egységesen elterjedt pénztípusok. Kutatásom jelenlegi állapotában a leletekben az egyik leggyakoribb pénzfajta a magyar denárok voltak. Ezek — néhány középkori kivételtől eltekintve — elsősorban I. Ferdinánd (1526–1564), I. Miksa (1564–1576) és I. Ru-

---

7 V. Székely, 1995–1996. 27. p.

8 Gedai, 1985. 39. p.

9 Nagy, 2019. 87. p.

10 Huszár, 1975.

11 Gyöngyössy, 2010.; Gyöngyössy, 2019.

12 V. Székely, 1995–1996. 28. p.

dolf (1576–1608) veretei, így meglátásom szerint I. Rudolf uralkodásának első felében záródó leletek esetében is feltételezhető a háború folyamán való elrejtés. A kérdéskör vizsgálatához további szempont a lelőhely háborús események általi érintettsége, illetve más leletekkel való földrajzi és kronológiai egybeesése, amit leginkább a térképre helyezve lehet szemléltetni.

Az éremleletek

A mai Közép-Dunántúl három megyét foglal magába: Fejért, Veszprémet és Komárom-Esztergomot. Ezek mellett a készülő doktori disszertációmba a nyugat-magyarországi és a nyugat-felvidéki területek leleteit is beleemeltem, illetve Budát és környékét. A budai térség szintén része jelen tanulmányomnak. Ez idáig 27 éremletről szereztem tudomást a felsorolt megyék területéről, ezek mind más-más események során lettek elrejtve. A leletek sorát egyrészt eseményközpontúan, másrészt területi szempontból csoportosítottam. Némely lelet esetében nem tudtam a pontos eseményt meghatározni, mert nem áll rendelkezésre elég információ a leletek összetételét és záródását tekintve. Ilyen információszegény helyzet áll fenn *Előszállás* és *Nagykarácsony éremleletei* esetében: Gedai István Fejér megye és Székesfehérvár pénzforgalmával foglalkozó tanulmányában ezek csupán említés szintjén találhatók meg, illetve hogy I. Rudolf (1576–1606) uralkodása alatt záródnak.¹³ Továbbá Veszprém megyéből tudomásunk van bizonyos leletekről, amelyek egyrészt elvesztek, másrészt már az összetételükről sincs megbízható információnk, ilyen például a *Balatonkenese III.* megnevezésű éremlelet,¹⁴ továbbá *Somlóvásárhely*.¹⁵ Részben utóbbi helyzet áll fenn a *veszprémi várban*, a Szentháromság szobor körüli tér egyenetésekor megtalált éremlelet esetében is, amely sajnos ma már nem áll rendelkezésünkre, és csak sejteni lehet összetételét és darabszámát, bár ekkor nagyobb mennyiségű aranydukát került elő.¹⁶

A Veszprém környéki leletekAz első csoportba a mai Fejér és Veszprém megyék területén előkerült leleteket soroltam, pontosan nyolc darabot:

---

13 *Gedai*, 1972. 195. p.

14 *Huszár*, 1963. 153. p.

15 Erdélyi és lengyel ezüstpénzekből állt, 1400 darabból, bár ezek pontos meghatározása és egymáshoz viszonyított aránya nem ismert. A pénzermék a Darnay-gyűjteménybe kerültek. Uo. 157. p.

16 *ArchÉrt* 4. (1870) 303. 322. p.; *ArchÉrt* 5. (1871) 17. p.

1. táblázat. *A Veszprém és Várpalota környékéről előkerült leletek*

Megnevezés	Záródás	Darabszám	Hivatkozás
Balatonfőkajár I.	1592	3743 db	MNM ÉT: 138/1967; <i>Éri-Gopcsa-Gedai-Huszár</i> , 1967. 101–116. p.; MRT 2. 37. p.
Balatonfőkajár II.	1593	9015 db	MNM ÉT: 229/1902; <i>Éri-Gopcsa-Gedai-Huszár</i> , 1967. 104. p.; MRT 2. 37. p.
Balatonkenese II.	1592	48 db	MNM ÉT: 165/1879; <i>Éri-Gopcsa-Gedai-Huszár</i> , 1967. 90. p.
Igar	1592	2912 db	NK 82–83. (1983–1984) 121. p.; <i>Gyöngyössy</i> , 2004. 58. p.
Inota II.	1593	633 db	<i>Éri-Gopcsa-Gedai-Huszár</i> , 1967. 91. p.; MRT 2. 215. p.
Sárszentmiklós	1593	88 db	MNM ÉT.: 64A/1927.; NK 32–33. (1933–1934) 98. p.
Szentkirályszabadja	1592	324 db	MNM ÉT: 20/1921; <i>Huszár</i> , 1963. 158 p.; MRT 2. 191. p.
Vörösberény	1592	53 db	MNM ÉT.: 27/1970; <i>Gyöngyössy</i> , 2019. 165. p.

Ezek a leletek mind 1592-ben vagy 1593-ban záródnak, ezen felül Fejér megye déli, illetve Veszprém megye délkeleti felére helyezhetők, amelyek Szinán nagyvezír 1593. évi hadjárata által érintett területek voltak. Ebben az évben a nagyvezír által vezetett hadsereg célja három kisebb vár, Veszprém, Palota és Tata megtámadása volt,¹⁷ bár utóbbit a téli szállásra való visszavonulás miatt elhalasztottak.¹⁸ 1593 szeptemberében kezdték meg a török hadak az előnyomulást a dunántúli végvidék irányába. A nagyvezír vezette sereg októberre érte el a magyarországi hadszíntért, a Mohácstól Buda alá érkezett sereg Székesfehérvár

17 *Tóth*, 2000. 136. p.

18 Uo. 140. p.

felé vette az irányt, ahonnan a Sárszentmihály – Ősi – Berhida – Litér – Szentkirályszabadja közti régi hadiúton nyomultak Veszprém vára felé.¹⁹ Annak ellenére, hogy későn vonultak fel, a hadjárat sikeres volt, hiszen először Veszprémet október 3. és 7. között, majd Várpalotát október 9. és 11. között vették ostrom alá, majd el is foglalták mindkettőt.²⁰

Veszprém és Várpalota egészen 1598-ig maradt török uralom alatt.²¹ Veszprém megyében viszont a török hódoltatás nem volt ismeretlen korábban sem. A történeti Veszprém vármegye a Magyar Királyság és a török berendezkedés határvonalát jelölte, habár Veszprém megyében nagyobb török uralom nem valósult meg, ennek ellenére a katonai pusztítás színtere volt, ahová kiterjesztették a török adóközeteket.²² Kajár faluról tudjuk, hogy 1550-től fizette a hódoltsági adót, de a század második felére rendszeresen olyan adatok állnak rendelkezésre, hogy a település pusztává vált.²³ Hasonló módon behódolt a töröknek Kenese 1567-ben,²⁴ ahogy Szentkirályszabadja nemesi falvának lakói is, ők az 1550-es évektől kisebb-nagyobb megszakításokkal éltek török alávetettségben,²⁵ míg Vörösberény 1567 után került török befolyás alá.²⁶ Ezzel szemben Fejér megyében szilárdabban rendezkedtek be az oszmánok. Székesfehérvár 1543. évi elfoglalását követően új szandzsák központjává vált, amely a város vonzáskörzetére kiterjedő területeket fedte le. 1552-ben Székesfehérvárról levált Szekszárd és Simontornya, és önálló szandzsákszékhelyekké váltak.²⁷ Utóbbi részét képezték Igar²⁸ és Rétszilas falvak is.²⁹

---

19 Veress, 1998. 43–44. p.

20 Tóth, 2000. 140. p.

21 Veress, 1998. 48. p.

22 Pákay, 1984. 233. p.

23 Ila-Kovacsics, 1964. 130. p.

24 Uo. 134. p.

25 Uo. 362. p.

26 Uo. 410. p.

27 Vass, 1989. 71. p.

28 Dávid, 1982. 124. p. Simontornya elfoglalása után került Igar oszmán fennhatóság alá az uradalom többi falujával együtt. A tizenöt éves háború alatt Simontornya környékét elpusztították. Igar adóösszeírásban csak 1617-ben jelent meg, ekkor megjegyezték, hogy a falu elpusztult és lakosság már nem élt rajta. In: Farkas, 1987. 174–175. p.

29 Sárszentmiklós megnevezésű éremlelet a községhez tartozó Sármellék-pusztán, a sárszentmiklói állomás közelében került elő. NK 32–33. (1933–1934) 98. p. A török defterekben Sár Mellék Szilas megnevezés Rétszilas falura vonatkozott, amely szintén Sárbogárd belterületének számít ma. Dávid, 1982. 129. p.

Az Esztergom környéki leletekA második csoport tagjai elsősorban Esztergom városához köthető több esemény miatt kerülhettek földbe. Ez négy éremleletet takar:

2. táblázat. *Az Esztergom környéki leletek adatai*

Név	Záródás	Darabszám	Hivatkozás
<i>Szentkirály</i>	1592	9 db	<i>Lázár</i> , 1999. 313–314. p.; <i>Prohászka</i> , 2019. 59. p.
<i>Bánomi-dűlő, Szent János-kút</i>	1593	124 db	<i>NK</i> 5. (1906) 21. p.; MRT, 5. 213. p.; <i>Prohászka</i> , 2019. 52– 53. p.
<i>Szamarhegy</i>	1593	570 db	MNM ÉT.: 116–3/85É.; MRT, 5. 225. p.; <i>Gedai</i> , 1997.
<i>Budapesti utca</i>	1598	115 db	MNM ÉT.: 863-05–6/1956.

Esztergomot többször is megostromolták a háború során. Először a császárpárti erők 1594-ben próbálták Esztergomot elfoglalni, ami fekvése miatt a Buda elleni offenzíva kulcsát jelenthette volna, de ez a terv kudarcba fulladt.³⁰ 1595 szeptemberében tértek vissza a keresztény haderők Esztergomhoz, amit az előző évi ostrom után nem sikerült helyreállítani. Esztergom körülvételének hírére felmentőereg érkezett Buda felől, és csatát kezdeményezett az erősség felszabadításának érdekében. 1595. augusztus 4-én került sor a döntő összecsapásra, amely a császárpártiak diadalával végződött, ami egyben a legnagyobb győzelme volt a Habsburg félnek a tizenöt éves háború alatt.³¹ Az utóbbi ostromok nyomán számos régészeti emlék ismert Esztergomból és annak közelebbi környezetéből. 2012-ben Esztergom Vízivárosnak nevezett részén hét darab, gondosan elcsomagolt fajansztányér bukkant elő, amelyek elrejtését az ásatók az 1595. évi eseményekhez kötötték.³² 2019-ben pedig Esztergom közeléből a Magyar Nemzeti Múzeum közösségi régészeti programjának résztvevői nagy mennyiségű támadó- és védőfegyverzet maradványát, illetve pénzermék sorát találták. A pénzek közül a legkésőbbi Rudolf 1593. évi denárja volt. A nagy mennyiségű fémleletet és a

30 *Tóth*, 2004. 10–19. p.

31 *Tóth*, 2006. 65–75. p.

32 *Tari*, 2016. 198. p.

pénzek által nyújtott abszolút kronológia alapján a tárgyak földbe jutását szintén az 1594. évi vagy a következő évi történésekkel hozták összefüggésbe.³³

Esztergom visszaszerzését az oszmánok első alkalommal 1599-ben,³⁴ majd 1604-ben kísérelték meg.³⁵ A szultáni hadak 1605-ben megint felvonultak az esztergomi erődítés ellen, amit végül vissza tudtak venni a keresztény erőktől.³⁶ Ezt a 10 éves periódust leszámítva Esztergomban végig török berendezkedés volt egészen a visszafoglaló háborúig.³⁷

A Buda környéki leletek

A harmadik csoportba a Buda ostromaihoz köthető leletek tartoznak. Hét darab keltezhető az időszakra, melyek az alábbiak:

3. táblázat. *A Buda környéki leletek adatai*

Név	Záródás	Darabszám	Hivatkozás
Kacsa utca	1574	47 db	<i>(Publikálatlan)</i>
Tölgyfa utca	1581	15 db	<i>Gyöngyössy, 2004. 41–42. p.</i>
Kőérberek-dűlő	1593	342 db	<i>NK 60–61. (1961–1962) 94. p.; Parádi, 1963. 215. p.</i>
Fürj utca	1595	805 db	<i>NK 46–47. (1947–1948) 55. p.</i>
Erdélyi bástya I.	1595	7 db	<i>Gálvölgyi, 2022a. 329–341. p.; Gálvölgyi, 2022b. 55–74. p.</i>
Csónak utca	1600	89 db	<i>Blaskó, 2014. 22–27. p.</i>
Erdélyi bástya II.	1603	640 db	<i>Gálvölgyi, 2022a. 329–341. p.; Gálvölgyi, 2022b. 55–74. p.</i>

33 *Tóth, 2020. 56–57. p.*

34 *Tóth, 1998. 36. p.*

35 *Papp, 2014. 335–336. p.*

36 *Tari, 2016. 196. p.*

37 *Uo. 196. p.*

1542 után Budát csak a tizenöt éves háború alatt ostromolták meg, de akkor három alkalommal is. A felsorolt leletek közül a Kőérberek-dűlő valószínűleg korábbi történések nyomán jutott későbbi előkerülési helyére. A Veszprém környéki körnél említettem, hogy Szinán nagyvezír Buda felől vonult Fehérvár felé. Záródása és elhelyezkedése alapján véleményem szerint inkább az 1593. évi hadjáráshoz köthető ez a lelet. Ugyanerre a megállapításra jutott Parádi Nándor is.³⁸

Az első próbálkozás 1598-ban történt, ekkor Buda ellen vonuló sereg októberben érte el célját.³⁹ A tizenöt éves háború ostromainak a budai erődítések kiépítése miatt mindig azzal kezdődött, hogy először elfoglalták az alsóvárost — a Pestet és Budát összekötő hajóhid elpusztítása miatt —, majd a Gellért-hegyi erődöt.⁴⁰ 1598-ban a keresztény csapatok még a vízivárosi részt könnyűszerrel bevették, de a vár védelmét már nem tudták áttörni, amihez az időjárási viszonyok sem kedveztek. Többnapig ostromot követően a császáriak Pest bevétele céljáték meg, azonban az egyre romló idő miatt erről is le kellett mondaniuk. Négy hét után, november 3-án elvonultak Buda alól.⁴¹ 1602-ben ismét Buda visszafoglalását kísérelték meg, amit támogatott az a tény, hogy a Habsburgok sikeresen foglalták el Buda elővárát, mint például Székesfehérvárt, Esztergomot és Vácot. 1602 szeptemberében érkeztek a keresztény seregek Buda várának közelébe, különösebb ellenállás nélkül. Mindazonáltal a balszerencsék sorozata, a romló időjárási viszonyok, a török felmentő seregek és a várbeliek heves ellenállása, továbbá a császárpártiak vezérkarában tapasztalható ellentétek hatására november 18-én felhagytak az ostrommal. Pestet azonban sikeresen bevették a Habsburgok csapatai, vezérkaruk már a következő év tavaszára újabb ostromot tervezett Buda ellen, ehhez Pest felkészítését kezdték meg, hogy megfelelő támaszpont lehessen.⁴² 1603-ban a Pesti-mezőn béketárgyalásokat folytattak, amelyektől sokan a háború végét várták. Ezek miatt elhúzódt az újabb budai ostrom előkészülete. A keresztény csapatok a béketárgyalások meghíúsulása után kezdtek el gyülekezni, augusztus közepén már Esztergomnál jelentek meg, innen Vácnál átkeltek a Dunán és Pest felé indultak. Pest felett hidat vertek a Dunán keresztül, Buda és Pest falait már szeptember végén érték el. Egy eredményes akció során megszállták Csepelt, viszont minden erőfeszítés ellenére már nem tudták megakadályozni, hogy a budai védőrséget ne erősítsék meg. A keresztények kisebb sikereket értek

---

38 Parádi, 1963. 221. p.

39 Fekete-Nagy, 1975. 338. p.

40 Végh, 1997. 299–300. p.

41 Fekete-Nagy, 1975. 338. p.

42 Uo. 338–342. p.

el, a tábori hadseregben nagyobb károkat tudtak okozni, ami rontotta a törökök harci szellemét. Mindazonáltal képtelenek voltak ezt a helyzetet kiaknázni, ami főleg saját hadseregük gyenge moráljával lehetett magyarázni, illetve téli ostromra ismét nem voltak felkészülve, így elvonultak Buda alól. Pestet továbbra is megszállás alatt tartották a császáriak egészen 1604 szeptemberéig. Ekkor a kiteljesedő Bocskai-felkelés és a bécsi haditanács egyéb problémái miatt végül Pest feladása mellett döntöttek.⁴³

A leletek összetétele

A Veszprém környéki kör leleteinek összetételét megvizsgálva az értékpénzforgalmat kizárólag különböző tallérveretek tették ki. A *vörösberényi* és az *inotai (II.)* leleteket leszámítva hat pénz- és kincsleletben voltak megtalálhatók különböző tallérveretek, ezek közül kettő (*Balatonkenese II.; Sárszentmiklós*) kizárólag tallérokból állt. A leleteken belül a meghatározható tallérveretek változatos képet mutattak. A Német-római Birodalom különböző pénzverési joggal rendelkező fejedelemsége, püspöki vagy érsekségi központja vagy városa volt azonosítható, közülük a leggyakoribbak a Szászországban és Csehországban vert tallérok voltak. Az osztrák örökös tartományok tallérveretei szintén elterjedtek voltak, ezek közül is kiemelkedtek Tirol tartományban készült pénzek: az osztrák eredetű veretek 90%-a származott innen. A tiroli veretek előretörését bizonyította V. Székely György is, aki 1590 után részesedésüket a Kárpát-medencei leleteken belül 35%-ra tette.⁴⁴ Ezeken felül még képviseltették magukat a Salzburgi Érsekség, Németalföld, Svájc különböző érméi, ahogy egy-egy példánya ismert lengyel, spanyol, svéd és velencei ezüstöknek is. Az *igari* leletet kivételével a többi leletben közös még, hogy megtalálhatók bennük magyar kibocsátású tallérok is, ezek főleg I. Rudolf különböző típusú tallérjai. Az Esztergom környéki körben egyedül a *szamárhégyi leletből* ismertek csak tallérok, abból viszont 556 darabot lehetett meghatározni.⁴⁵ Az összes tallér 12,1%-át magyar veretek teszik ki, amelyek viszont eltörpülnek a tiroli Hallban vertek számához képest, amely a

---

43 Uo. 342–343. p.

44 *V. Székely*, 1999. 326. p.

45 A lelet az Esztergom melletti Szamárhégy északnyugati lejtőjén földmunka közben bukkant elő egy sárga mázas, széles szájú, füles edényből, amit el is dugaszoltak egy török talpastál aljából kialakított cserépdugóval. A leletnek a pénzérméken kívül részét képezte mentekapocs, gombok, hajtű gombja, továbbá három ezüstyűrű. *Gedai*, 1997. 459. p.

teljes tallérmennyiség 35,9%-a volt. Ezeken kívül más leletekből is ismert német, németalföldi és svájci kibocsátók tallérveterei szerepelnek benne. Budáról három leletben (*Kőérberek-dűlő*, *Fürj utca*, *Csónak utca*) található meg tallérok: magyar, alsó-ausztriai, salzburgi, tiroli és szász példányok ismertek, bár ezek egyéb pénzekhez képest meglehetősen kevésnek mondható. Kiemelendő a Fürj utcai leletből egy Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem által veretett tallér, ami viszont nem maradt az utókorra.

Az értékpenzforgalom másik fontos szereplője az aranydukát volt. Ezekből Budán és Esztergomban találunk példákat, ezek mind oszmán veretek voltak. Hódoltságbeli forgalmukat elősegítette, hogy Bécsben politikai okokból a török aranyakat alulértékelték,⁴⁶ míg Isztambulban a török aranydukát javára alakították az árfolyamot.⁴⁷ A *szamárhegy* leletben megtalálható volt három török aranydukát is. Budán a két, Erdélyi bástyából feltárt leletben összesen 11 darab török aranydukát került elő.⁴⁸

A Veszprém környéki körben aprópénzek tekintetében a leggyakoribb pénzfajta a magyar denár volt, de a leleteken belül is kiemelkedő mennyiségben szerepeltek. A két, kizárólag talléroból álló leleten kívül mindegyik leletben 83–90%-ot tett ki a magyar denárok aránya. Sajnos a *Balatonfőkajár II.*, illetve az *Inota II.* éremleleteken belül nem ismerjük a magyar denárok egymáshoz viszonyított arányát, bár előbbinél tudjuk, hogy I. Ferdinánd, I. Miksa és I. Rudolf (1576–1608) veterei szerepeltek bennük. A magyar kibocsátású királyi veretek között szórványosan előfordulnak középkori veretek is, de elsősorban a XVI. században regnáló Habsburg-uralkodók pénzei jellemzők.

A magyar denárokon kívül egyéb külföldi aprópénzek is színesítették a pénzforgalmat, ezek főleg cseh, német, osztrák veretek voltak, szórványosan a török akçék is, de az idegen pénzek közül is kiemelkedő volt a lengyel aprópénzek jelenléte. A hadjárat alatt elrejtett leletekben különböző lengyel és litván királyi veretek, sziléziai és porosz pénzérmék, illetve lengyelországi városi érmék voltak megtalálhatók. Ezek általában félgarasok, garasok, 3-as garasok (dutka/trojak) és polturák voltak. A legkorábbi veretek szintén késő középkorban születtek, de a leggyakoribbak az I. (Öreg) Zsigmond (1506–1548) nevére

---

46 I. Ferdinánd 1544. évi pátensében 13 Schillingben határozták meg a török aranydukát értékét, a 14 Schillinges magyar aranydukáttal szemben, amit finomsági próbákra hivatkozva határoztak meg. In: *Buza*, 2001. 892.p. Ez ismert váltópénzre átváltva a magyar aranydukát 105, míg a török 97 ½ krajcár értéket jelent. Uo. 894. p.

47 Uo. 891. p.

48 *Gálvölgyi*, 2022a. 329–341. p.; *Gálvölgyi*, 2022b. 55–74. p.

vert pénzérmék voltak. A XVI. század legvégéről képviseltették magukat még Zsigmond Ágost (1548–1572), Báthory István (1576–1586) és III. (Vasa) Zsigmond (1587–1632) veretei. Szilézia vezetőiként még a Jagelló-ház két tagjának, II. Ulászlónak (1471–1516) és II. Lajosnak (1516–1526) is megtalálhatók érméi a leletanyagban belül.

Aprópénzforgalom tekintetében korabeli esztergomi leletek alapján hasonló kép bontakozik ki: elsősorban magyar, lengyel és német vereteket lehet felsorolni. A zárt éremleletek közül kiemelendő az esztergomi vasútállomás mentén, a *Budapesti utcában* vízvezeték ásásánál előkerült ezüstérmék tömege, amely kizárólag magyar denárokból állt. Esztergomban szintén megjelentek a gyakori lengyel aprópénzek, ezek I. Zsigmond, Báthory István és III. Zsigmond dukái és garasai voltak.

Az éremleletek társadalmi és gazdasági jelentősége

A tulajdonosok társadalmi hovatartozásának eldöntésére, illetve az adott régió gazdasági- és kereskedelmi szerepének meghatározására alkalmas lehet az éremleletek értékének ismerete. Már Parádi Nándor is kiemelte a tulajdonosok társadalmi helyzetére vonatkozó információk jelentőségét. Ennek elemzésére legalkalmasabbnak a XVI–XVII. századi leleteket tartotta. Véleménye szerint a pénzleletes cserépedények többsége a törököktől meghódított területről származik. A törökök által hódoltatott területen pedig elsősorban a parasztság, kismemesség és polgárság képviselői maradtak, mivel a nemesség elmenekült a török megszállás elől. Ebből kifolyólag a pénzek elrejtését szintén az alsóbb osztályok tagjaihoz kötötte.⁴⁹ Hasonló megállapításra jutott V. Székely György, aki kísérletet tett a háború alatt elrejtett éremleletek érték szerinti csoportosítására. Szerinte a legnagyobb értékűeknek, amelyek korabeli összértéke meghaladta a 100 forintot, a fele a hódoltságban, a harmada a Felvidéken volt megtalálható, míg a Nyugat-Dunántúlon és Erdélyben csak egy-egy lelet fordult elő ilyen magas összértékben. Meglátása szerint a közepes vagy magas értéket képviselő leletek azokon a vidékeken bukkantak elő, ahol a monokulturális agrárgazdálkodás, bor- és gabonatermesztés, a szarvasmarha-tenyésztés volt a jellemző.⁵⁰

A közép-dunántúli leletek összértékét megvizsgálva 100 forint vagy annál magasabb értéket csupán négy lelet képviselt: *Balatonfőkajár I. lelet* megközelí-

---

49 Parádi, 1963. 219–220. p.

50 V. Székely, 1995–1996. 29–30. p.

tőleg 328 számítási forintot ért, míg a *II. lelet* 148,8 számítási forint volt, illetve 100 forintos értéket az *igari lelet* érte el. A régióban a legmagasabb összeget egyértelműen a *szamárhegyi lelet* képviselte, ami 560,4 számítási forintot ért. 50 és 100 forint közötti kategóriába csak a *Balatonkenese II. lelet* tartozott. 10 és 50 között a *Fürj utcai* (16,4 számítási forint) és az *Erdélyi bátyánál* feltárt nagyobbik lelet (18,3 számítási forint) volt. 2 és 10 számítási forint közötti értéket lehetett kiszámítani hat leletnél, míg 2 számítási forintnál kevesebbet öt lelet ért.

Az adott éremleletek elemzése során Kálnoki-Gyöngyössy Márton egy szempontrendszerrel állított fel, amelynek egyik pontja a lelet összértékére vonatkozott. A lelet számítási pénzben kifejezett értéke nézete szerint segítséget jelenthet a társadalmi, de akár etnikai hovatartozás megállapításához, amihez plusz információt biztosít az éremleletekben szereplő pénzfajták ismerete.⁵¹ A kora újkori pénzforgalomban az érmék lényegében szabadon áramlottak országhatárok között, amit a kereskedelmi kapcsolatok irányítottak, de erre egyéb tényezők is hatással voltak. A tizenöt éves háború költségeit részben a Német-római Birodalom rendjei által megszavazott töröksegély (*Türkenhilfe, Reichshilfe*), részben pedig az osztrák és a cseh rendek által szavatolt hadiadó révén biztosíthatták.⁵² Továbbá mindkét oldal részéről számos náció tagja érkezett hazánk területére katonáskodni, akik zsebében más-más pénzérmék csöröghettek. A társadalmi és etnikai jellemzők demonstrálására a már sokszor említett, *Szamárhegynél* talált nagy értékű lelet lehet kiváló példa. Esztergomot 1543 után nagyrészt elhagyta „öslakossága”, bár az alatt a tíz év alatt, amíg Habsburg-fennhatóság érvényesült, megkezdődött a keresztény népesség beköltözése, akiket a visszafoglalást követően sem űztek el.⁵³ A főleg nyugati tallérokából álló lelet mellett egyéb értékes, kincsképző tárgyak bukkantak elő. Gedai István, a lelet feldolgozója egy gazdagabb, császári seregben szolgálatot teljesítő tiszt személyében kereste az egykori tulajdonost, akit a nagyszámú magyar tallér miatt magyar nemzetiségűnek gondolt.⁵⁴

Speciális probléma a sírleletek kérdése. Ezek esetében két fontos szempontot kell figyelembe vennünk. Egyrészt az egyéb, tudatosan teaurált leletekkel szemben ezek, úgymond, ténylegesen „egy személlyel” hozhatók összefüggésbe. Másrészt ezek, mivel inkább egyfajta „elveszett pénztárcaként” értelmezhetők, inkább utalnak a valós pénzforgalomra, míg a nagyobb éremleleteknél az érté-

---

51 Gyöngyössy, 2004. 27–28. p.

52 Kenyeres, 2013. 557. p.

53 1616-ban magyar, török és zsidó lakossága volt Esztergomnak. Wenner, 1984. 10. p.; Dávid, 2001. 256. p.

54 Gedai, 1997. 483. p.

kesnek gondolt példányokat válogatták össze. Mindazonáltal ezek a pénzletek nem feltétlenül a háborús okból került későbbi előkerülési helyükre, így más tényezőket kell figyelembe venni az adott időszakhoz kötésükhöz, ami a tágabb lelétkörülmények vizsgálatából eredhet. 1988-ban török kori temetőrészletet tártak fel a középkori Szentkirály falu délnyugati szélénél. A 34. számú, bolygatott női temetkezésben a bal combcsont mentén kilenc darab összetapadt pénzérmét találtak. A legfiatalabb érme egy 1592-es magyar denár volt. A temetőt feldolgozó Lázár Sarolta a régészeti megfigyelések és a történeti források alapján a temető működését a keresztény foglалás időszakára helyezte.⁵⁵ Hasonló helyzet állt fenn a Budapest I. kerületében, a Csónak utca 1–3. szám alatti telken végzett feltáráson. 2001-ben 68 sírból álló török temető részletét ásták meg. Ezek közül leletgazdagságában kiemelkedett a 37. sír, amelyben egy férfi bolygatott csontváza feküdt. A bal lábszára mentén 89 darabos, 1600-ban záródó pénzleletet fedeztek fel, két kis bronz pecsétnyomóval együtt. A temetőt alapvetően a szórványosan előforduló pénz alapján a XVII. század elejére keltezték.⁵⁶ Mindkét temetkezés záródása, illetve a temetők működése egybeesik a tizenöt éves háború időszakával, így indokoltnak tartom, hogy a lelethorizont többi tagjával együtt kerüljenek ismertetésre.

További problémát jelentenek azok a sírleletek, ahol már ismeretlenek vagy nehezen értelmezhetők a lelétkörülmények. A *Bánom-dűlő*nél talált sírleletet földmunka során találták. Több emberi csontváz is előbukkant a földből, és egy vászonzacskó foszlányai között 124 db ezüstpénzre leltek rá. Az éremlelet bemutatásánál Némethy Lajos a *Numizmatikai Közlönyben* leírta, hogy egy, az „*ostromban részt vett és elesett vitézek egyikének*” a tulajdonáról lehet szó, amivel a számos németországi veret alapján egyet tudok érteni.⁵⁷ A II. kerületi Tölgyfa utcában szintén egy férfi csontjaira bukkantak, aki az ásató régész megfigyelései alapján „gyilkosság áldozata” lett. Nála 15 pénzérmét fedeztek fel, amik magyar denárok és török akcék voltak.⁵⁸ Ezek a leletek szintén keltezésükkel illenek bele

---

55 Lázár, 1999. 307–317. p. Lázár Sarolta a pénzek sírban való elhelyezését etnikai jelzésként is értékelte, amit analógiákra hivatkozva állít. A Győr-gabonavásártéri XVI–XVII. századi temetőnél Mithay Sándor írt arról, hogy a magyarországi szerbség szokása volt néhány darab pénzt helyezni a halott mellé, amellyel az elhunyt örök boldogságot vásárolhatott a túlvilágon. Uo. 316–317. p.

56 Tóth, 2003. 99. p.

57 NK 5. (1906) 21. p.

58 Gyöngyössy, 2004. 41–42. p.

az időszakba, és feltételezhető, hogy egykori tulajdonosaik erőszakos halált haltak, ami a háborús helyzetből is fakadhatott.

A kutatás részéről sokszor megjelent az a fajta megközelítés, amely megkülönböztet falusi és városi éremléteket. Ezt a hozzáállást már V. Székely György is elutasította, aki maga is Pap Ferenc erdélyi kutatóra hivatkozott. Pap Ferenc a román szakma ilyen jellegű szemléletét kritizálta XV–XVIII. századi erdélyi éremléteket vizsgáló tanulmányában. Ő alapvetően a tudatos pénzfelhalmozás lecsapódásának tekintette a pénz- és kincsleteket, és elsősorban gazdaságtörténeti forrásnak tartotta őket. Úgy gondolta, hogy az éremlétek nem az egykori tulajdonosuk „közhelyszámba menő felhalmozási hajlamát” mutatják, hanem sokkal inkább gazdasági és kereskedelmi tevékenységeket tükröznek.⁵⁹

Az erdélyi éremlétek elhelyezkedését megvizsgálva Pap Ferenc kapcsolatot fedezett fel a megtalálás helye, illetve a kolozsvári harmincadjegyzékekben a XVI–XVII. század fordulóján az erdélyi kereskedők által használt útvonalak között: nyugat felé tartó útkon a kolozsvári polgárok a Zilah, Almás, Kraszna folyók völgye mentén Kraszna, Tasnád, Nagykároly érintésével utazhattak, minden esetben a Tisza völgyébe torkollottak az útvonalak, ahonnan aztán a felvidéki kereskedővárosokon át jutottak el Bécsbe.⁶⁰ Más kutatók is sikeresen igazolták a háború alatti kereskedelmi kapcsolatok megmaradását az írott anyag alapján. A háború gazdasági hatásait Gecsényi Lajos dolgozta fel, ő a nyugati vám- és harmincadjegyzékek alapján bizonyította be, hogy a korábban kiépült, Bécs felé irányuló magyarországi és erdélyi kereskedelmi kapcsolatrendszer a rövidebb békeidőszakokban aktivizálódtak.⁶¹

A kereskedelmi kapcsolatok fennmaradásáról egyéb írott kútfők is tanúskodnak az általam kutatott területről. Esztergom elfoglalását követően azonnal szandzsákszékhelyet szerveztek belőle, habár elsősorban katonai és diplomáciai szerepe volt hangsúlyos, míg mezőgazdaságban és a kereskedelemben kevésbé számított központi szereplőnek,⁶² bár az 1570 körüli házösszeírások alapján 80 üzlet

---

59 Pap, 1991–1992. 115. p.

60 Uo. 116. p.

61 Gecsényi, 1993 470–480. p. A tizenöt éves háború gazdasági és kereskedelmi hatásairól: Pickl, 1971. 71–219. p.; Sahin-Tóth, 2006. 103–111. p.; Dominkovits, 2007. 254. p.

62 1546-ban 40.000 akçera becsülték az innen várható vámjövédelmet és 10.000 akçere a révátkelelési illetéket, bár később kiderült, hogy rosszul mérték fel a forgalmat. 1570-re ugyanis 9000 akçe alá süllyedt a kikötői vám, azonban az átkelelési pénz már az 1546-os összeg több mint kétszerese volt. Mindazonáltal ezt egyéb településekkel összevetve (Vácon 1562-ben 1 millió feletti volt a vám, ami 1580-ra 3,750. 000 akçere nőtt) nem volt jelentős bevétel. Mezőgazdasági tevékenység főleg a malomipar említhető meg. In: Dávid, 2001. 254. p.

et soorlnak fel, ami alapján jelentős lehetett a lokális kereskedelmi tevékenység.⁶³ Ez utóbbit erősíti az a tény is, hogy az esztergomi szandzsákbég igyekezett biztosítani a zavartalan gazdasági és kereskedelmi forgalmat. A háborút nem sokkal megelőzően Szokolovics Memi esztergomi szandzsákbég levelet írt a komáromi főkapitánynak, Pálffy Miklósnak, amelyben a szandzsákbég kérte a főkapitányt, hogy Párkányban (Kakaton) közösen tartsák meg a vásárt, amellyel mindketten komoly jövedelemre tehetnének szert.⁶⁴

Összegzés

Végezetül, összefoglalóan elmondható, hogy az éremleletek egy adott korszak hadtörténeti forrásaként is értékelhetők. Az egykori tulajdonosok társadalmi csoportjára vagy akár nemzeti identitására az egyéb történeti, demográfiai, vagy akár néprajzi tényezőket figyelembe véve, továbbá a lelőkörülmények megfelelő ismeretében és a kellő forráskritika alkalmazásával lehetséges következtetni. Mindazonáltal elsősorban Pap Ferenc értelmezésének megfelelően ezeket inkább a kereskedelmi kapcsolatok lecsapódásaként interpretáltam. A közép-dunántúli leletek esetében főleg a nyugat felé irányuló külkereskedelmi forgalomban fontos szerepet játszó tallérok, illetve az országot a korban elárasztó lengyel aprópénzek jelenlétét hangsúlyoztam, a hazai belkereskedelmi forgalomban pedig a magyar királyi veretek használata volt az elfogadott.

Készülő doktori disszertációm elsődleges célja az 1593 és 1606 között elrejtett éremleletek felgyűjtése, az általuk meghatározott kincslelethorizont vizsgálata, illetve a korszak pénztörténetének és pénzforgalmának összefoglalása. Ennek része a teljes Kárpát-medence területére vonatkozó leletkataszter összeállítás, illetve egy meghatározott területen előbukkant leletek részletes elemzése. A már említett tanulmányában V. Székely György 168 leletet számolt össze. Ez a szám viszont napjainkig biztosan növekedett. Figyelmem elsősorban a Közép-Dunántúlra, a nyugat-magyarországi régióra, illetve a Nyugat-Felvidékre fordítottam. Utóbbi vidékekről jelenleg 58 leletről szereztem tudomást. Jelenlegi tanulmányomban elsősorban a mai Közép-Dunántúlra koncentráltam, kitekintéssel

---

63 Uo. 256. p.

64 Pálffy, 2016. 227. p. „Mindazáltal im mi ezt gondoltuk, hogy az földnek épületére így lessen job, hogy itt Kakaton mindön héten vásár legyen, és ismét fősokadalmak is legyenek, kire mindönfelől bizvást jühessenek és mehessenek, és az miből pénz terömthetnek (?) minönöket árúljanak és vegyenek. [....]” Jedlicska, 1881. 693. p.

Budára. Az értelmezhetőség szempontjából egyrészt eseményközpontú (Szinán nagyvezír 1593. évi hadjárata Veszprém és Várpalota ellen), illetve egy adott erődítéshez (Buda és Esztergom) kapcsolódó csoportokat hoztam létre, ugyanakkor több lelet is előkerült ezekből a megyékből, amelyek nem voltak ezekhez a hadieseményekhez köthetők. Veszprém megye északnyugati részén, *Kemeneshőgyész* község közelében előkerült lelet, amely viszont Győr és Pápa környéki történésekkel hozható inkább összefüggésbe.⁶⁵ Fejér megye keleti részén, *Rácalmánszál* bukkant elő egy jelentős méretű lelet, az 1598-ban záródó leletegyüttes 1103 darab aprópénzből állt össze.⁶⁶ Izgalmas lelet került elő *Révkomaromból* az 1960-as években, ugyanis főleg hamis magyar denárok voltak benne.⁶⁷

Rövidítések

<i>ArchÉrt</i>	Archeológiai Értesítő
MNM ÉT	Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára
MRT	Magyar Régészeti Topográfia
NK	Numizmatikai Közlöny

Felhasznált irodalom

<i>Blaskó, 2014</i>	<i>Blaskó Martin</i> : Három 16. századi éremlelet a hódolt Buda területéről. Alapszakos szakdolgozat. Pécs 2014.
<i>Budaj, 2005</i>	<i>Marek Budaj</i> : Nález falošných mincí zo 16. až 17. storočia z Komárna. In: <i>História</i> 45. (2005) 161–175. p.
<i>Buza, 1995–1996</i>	<i>Buza János</i> : Pénzforgalom a tizenöt éves háború idején. In: <i>Numizmatikai Közlöny</i> , 94–95. (1995–1996) 33–37. p.

---

65 16 darabból álló, 1589-ben záródó leletet egy burgonyaföldön találták meg. Tizenhárom aranydukát és három tallér tartozott hozzá. MNM ÉT.: 184/1937; NK 42. (1943) 69. p.; *Éri-Gopcsa-Gedai-Huszár*, 1967. 90. p.

66 MNM ÉT.: 213/1927.; NK 32–33 (1933–1934) 98. p.

67 Az 1602-ben záródó lelet 60 darabból állt, ebből 57 hamisítványnak bizonyult. In: *Budaj, 2005*. 175. p.

- Buza*, 2001 *Buza János: A magyar és török dukát árfolyama a 16. század közepén.* In: Századok 135. (2001) 1. sz. 889–906. p.
- Bürström*, 2018 *Nanouschka Myrberg Bürström: Money, Coins and Archaeology.* In: Money and Coinage in the Middle Ages. Ed.: Rory Naismith. Leiden, 2018. 231–263. p.
- Dávid*, 1982 *Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században.* Bp., 1982.
- Dávid* 2001 *Dávid Géza: Esztergom szerepe és sorsa a török korban.* In: Lux Pannoniae. Esztergom az ezeréves kulturális metropolis konferenciája 2000. június 15–16–17. Szerk.: Horváth István. Esztergom, 2001. 251–260. p.
- Dominkovits*, 2007 *Dominkovits Péter: Egy soproni kereskedő hódoltsági üzleti kapcsolatai, 1599–1606.* In: Levéltári Közlemények 78. (2007) 2. sz. 253–294. p.
- Éri–Gopcsa–Gedai–Huszár*, 1967 *Éri István – Gopcsa Katalin – Gedai István – Huszár Lajos: Újabb Veszprém megyei éremleletek.* In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 6. (1967) 89–112. p.
- Fabiankowitsch*, 2014 *Anna Fabiankowitsch: 1683 und die Münzfunde in Wien, Niederösterreich und dem Burgenland.* In.: Akten des 5. Österreichischen Numismatikertages Enns, 21.–22. Juni 2012. Szerk.: Michael Alram–Hubert Emmerig–Reinhardt Harreither. 1. ed. Enns–Linz, 2014. 199–213. p.
- Farkas*, 1987 *Farkas Gábor: Igar.* In: Fejér Megye Történeti Évkönyve 17. (1987) 173–245. p.
- Fekete–Nagy*, 1975 *Fekete Lajos – Nagy Lajos: Budapest története II. A későbbi középkorban és a török hódoltság idején.* Bp., 1975.
- Gálvölgyi*, 2022a *Gálvölgyi Orsolya: Török kori éremleletek az Erdély bástya (Táncsics Mihály utca 9.) feltárásból.* In: Budapest Régiségei 52 (2022) 329–341. p.

- Gálvölgyi, 2022b* *Gálvölgyi Orsolya*: Kincslelet-horizont a tizenöt éves háború korából: két éremlelet az Erdélyi bástya (Táncsics Mihály utca 9.) feltárásából. In: Numophylacium Novum III. A III. Fialtal Numizmaták Konferenciája (2021) tanulmányai. Bp., 2022. 55–74. p.
- Gecsényi, 1993* *Gecsényi Lajos*: Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján. In: Századok 127. (1993) 3–4. sz. 469–484. p.
- Gedai, 1972* *Gedai István*: Székesfehérvár közép- és törökkori pénzleletei. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. (Szent István Király Múzeum Közleményei 14.) 191–197. p.
- Gedai, 1985* *Gedai István*: Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 22–23. (1985) 37–50. p.
- Gedai, 1988* *Gedai István*: Turkish coins in Hungary in the 16th and 17th centuries. In: Türk Nümismatik Derneğinin 20. kuruluş yilinda Ibrahim Artuk’a armağan / A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society. Ed.: Ibrahim Artuk. Istanbul, 1988. 102–119. p.
- Gedai, 1997* *Gedai István*: Az Esztergom–Szamarhegyi tallérlelet. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei, 5. (1997) 459–492. p.
- Gyöngyössi, 2004* *Gyöngyössi Márton*: Altin, akcese, mangir... Oszmán pénz-forgalma a kora újkori Magyarországon. Bp., 2004.
- Gyöngyössi, 2010* *Gyöngyössi Márton*: A Királyi Magyarország pénztörténete (1527–1608). Bp., 2010.
- Gyöngyössi, 2019* *Gyöngyössi Márton*: Pankart és csopce. Pénzverés és pénzforgalom (1387–1608). Mosonmagyaróvár, 2019.
- Hegyvi, 1987–1988* *Hegyvi Klára*: A török hódoltság és pénzforgalma. In: Numizmatikai Közöny, 86–87. (1987–1988) 77–84. p.

- Huszár, 1963* *Huszár Lajos: Éremlelőhelyek Veszprém megye területén. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1. (1963) 151–160. p.*
- Huszár, 1969–1970* *Huszár Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon XVI–XVII. században. In: Numizmatikai Közlöny, 68–69. (1969–1970) 57–62. p.*
- Huszár, 1975* *Huszár Lajos: A Habsburg-házi királyok pénzei. Corpus Nummorum Hungariae III. kötet. Bp., 1975.*
- Ila–Kovacsics, 1964* *Ila Bálint – Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.*
- Jedlicska, 1881* *Jedlicska Pál: XVI. századi török-magyar levelek Pálffy Miklóshoz (A gr. Pálffy-család levéltárából.). In: Történelmi Tár (1881) 691–705. p.*
- Kenyeres, 2013* *Kenyeres István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. In: Történelmi Szemle 4. (2013) 541–568. p.*
- Lázár, 1999* *Lázár Sarolta: Törökkori temető Esztergom-Szentkirályon. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei, 6. (1999) 307–324. p.*
- Nagy, 2016* *Nagy Balázs: Hódoltság kori érem- és kincsleletek Baranya megyében. In: Érem- és kincsleletek Baranya megyében. Időszaki kiállítás 2016. március 16.–2016. május 31. Szerk.: Tóth Zsolt. Pécs, 2016. 34–49. p.*
- Nagy, 2019a* *Nagy Balázs: Az érem- és kincsleletek horizontja a mohácsi vésztől a törökök kivonulásáig. In: Numophylacium Novum. Az I. Fialat Numizmaták Konferenciája tanulmányai. Szerk.: Gyöngyössy Márton. Bp, 2019. 86–101. p.*
- Nagy, 2019b* *Nagy Zsolt Dezső: Néhány gondolat a 16–17. századi lengyel-magyar pénzforgalomhoz. In: Numophylacium Novum. Az I. Fialat Numizmaták Konferenciája tanulmányai. Szerk.: Gyöngyössy Márton. Bp, 2019. 102–113. p.*

- Nagy-Zajac-May, 2019*   *Nagy Zsolt Dezső – Zajac Barbara – May Zoltán: Lengyel pénzek Magyarországon I. A Kunmadaras-Repülőtér lelőhelyen előkerült éremlelet előzetes eredményei.* Szolnok, 2019.
- Parádi, 1963*   *Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények.* In: *Archeológiai Értesítő*, 90. (1963) 2. sz. 205–251. p.
- Pap, 1991–1992*   *Pap Ferenc: Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben. (15–18. század).* In: *Numizmatikai Közlöny*, 90–91. (1991–1992) 115–126. p.
- Papp, 2014*   *Papp Sándor: Török szövetség — Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Szeged, 2014.
- Pálffy, 2016*   *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Bp., 2016.
- Pákay, 1984*   *Pákay Zsolt: Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696).* In: *Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 17. (1984) 233–271. p.
- Pickl, 1971*   *Othmar Pickl: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn Italien im 16. Jahrhundert.* In: *Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Socialgeschichte Südosteuropas.* Hrsg.: Othmar Pickl. Graz, 1971. 71–129. p.
- Pohl, 1973*   *Pohl Artúr: Tiroli tallérok. Hazai forgalmuk a hódoltság korában 1566–1657.* Bp., 1973.
- Prohászka, 2019*   *Prohászka Péter: Érmek és éremleletek Esztergom területéről.* Esztergom, 2019.
- Sahin-Tóth, 2006*   *Sahin-Tóth Péter: A velencei magyar marhaexport válsága a XVI–XVII. század fordulóján — egy francia forrás tükrében.* In: *Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth.* Szerk.: Oborni Teréz. Bp, 2006. p. 103–111. p.

- Tari*, 2016 *Tari Edit*: Az esztergom-vízivárosi oszmán fajanszedénykincslelet. In: *Archaeológiai Értesítő*, 141. (2016) 195–210. p.
- Torbágyi–Tóth*, 2011 *Torbágyi Melinda – Tóth Csaba*: Numizmatika. In: Régészeti kézikönyv. Szerk.: Müller Róbert. Bp., 2011. 417–435. p.
- Tóth*, 1998 *Tóth Sándor László*: A tatai vár ostromának szerepe a 15 éves háborúban. In: *Tata a tizenöt éves háborúban*. Szerk.: Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyuszi László. Tata, 1998. (*Annales Tataienses* I.) 19–44. p.
- Tóth*, 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth*, 2003 *Tóth Anikó*: Régészeti kutatás a Budapest, I. kerület Csónak utca 1–3. sz. telkek területén. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001 (2003)* 99–110. p.
- Tóth*, 2004 *Tóth Sándor László*: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In: *A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról*. Szerk.: Kiss Gábor Ferenc – Kruppa Tamás. Szeged, 2004. 7–24. p.
- Tóth*, 2006 *Tóth Sándor László*: Strigonium Receptum. Esztergom 1595. évi visszafoglalása. In: *Acta Universitatis Szegediensis* 124. (2006) 63–76. p.
- Tóth*, 2008 *Tóth Csaba*: Pénzverés és pénzügyigazgatás (1000–1387). In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter. Bp., 2008. 163–184. p.
- Tóth*, 2020 *Tóth Csaba*: Pénzek színes világa. Bp., 2020.
- Tóth–V. Székely*, 2016 *Tóth Csaba – V. Székely György*: Pénzletek a középkori Magyarországon (1000–1437/1440). In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka. Bp., 2016. (*Magyar történeti emlékek értekezések*.) 149–165. p.

- Varga, 2013 *Varga Máté*: Középkori és kora újkori éremleletek Somogy megyében. In: Fiala Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete. A Kaposváron 2012. november 22–24. között megrendezett Fiala Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai. Szerk.: Varga Máté. Kaposvár, 2013. (A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2.) 239–250. p.
- Vass, 1989 *Vass Előd*: Források a székesfehérvári szandzsákság történetéhez 1543–1688. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19. (1989) 69–200. p.
- Veress, 1998 *Veress D. Csaba*: Veszprém a tizenöt éves háborúban (1593–1606). In: Veszprém a török korban. Szerk.: Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. (Veszprém Múzeumi Konferenciák 9.) 42–52. p.
- Végh, 1997 *Végh András*: A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. In: Budapest Régiségei 31. (1997) 295–312. p.
- V. Székely, 1995–1996 *V. Székely György*: A tizenöt éves háború éremleleteinek gazdaság- és társadalomtörténeti elemzése. In: Numizmatikai Közöny, 94–95. (1995–1996) 27–31. p.
- V. Székely, 1998 *V. Székely György*: 16. századi éremlelet Pálmonostoráról. A tallérforgalom első évtizedei Magyarországon. In: Cumania, 15. (1998) 5–92. p.
- V. Székely, 1999 *V. Székely György*: A tallérforgalom összetételének változása a 16. századi Magyarországon és Erdélyben az éremleletek tükrében. In: Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Szerk.: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda. 1. kiad. Bp., 1999. 315–338. p.
- V. Székely, 2002 *V. Székely György*: Elkülönülés vagy egyesülés? A hódoltsági éremleletek összetételének strukturális változásai a 16. századi Magyarországon. In: A hódoltság régészeti kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. május 24–26. között megtartott konferencia előadásai. Szerk.: Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Budapest, 2002. 325–331. p.

Wenner, 1984

Adam Wenner: Tagebuch der kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstantinopel 1616–1618. Herg.: Karl Nehring. München, 1984. (Veröffentlichungen des Finnish-Ugrischen Seminars and der Universität München, Serie C, Band 16.)

MOLNÁR ATTILA

KÖRÖSSY GYÖRGY ÉS SZIRMAY ANDRÁS GAZDÁLKODÁSA A XVII–XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN

II. Rákóczi Ferenc közvetlen udvartartásának ismert alakja volt Körössy György, ugyanakkor életpályájáról, jelentős mennyiségű gazdasági feljegyzéseiről és levelezéséről mind a mai napig nem született hiánypótló feldolgozás annak ellenére, hogy a múlt század folyamán még Maksay Ferenc is felhívta a figyelmet a forrásbázis jelentőségére.¹

A kora újkor folyamán az igencsak sokrétű nemesi társadalom előtt számtalan karrierlehetőség sorakozott fel a katonáskodástól a hivatalviselésen át egészen a gazdaságban betöltött szerepig. Ezek a lehetőségek a XVII–XVIII. század folyamán jellemzően egy-egy arisztokrata udvarban teljesedtek ki, ugyanakkor a katonai pályát választók előtt nyitva állt az út a végvári tiszti, valamint a császári- királyi hadseregben betölthető tiszti szolgálatba is. Voltak azonban olyanok is, akik személyes kvalitásaikat más téren, példának okáért a gazdálkodásban kamatoztatták. Körössy György sárospataki köznemes esete az utóbbi „csoportba” tartozik.

Gazdálkodási feljegyzései, amelyeket 1688-tól egészen 1731-ben bekövetkezett haláláig vezetett, ugyancsak elkerülték a XVIII. század kutatóinak figyelmét. Tanulmányomban a köznemesi gazdálkodás jellemzőit igyekszem megvizsgálni Körössy György és Szirmay András feljegyzései alapján. Utóbbi személyére azért lesz „szükségünk”, hogy legyen viszonyítási alapunk Körössy György tevékenységéhez. Szirmay András a köznemesség azon részéhez tartozott, amelyet a „bene possessionatus” jelzővel illetnek, rész- és egész birtokai több mint 70 településen szóródtak szét a mai Északkelet-Magyarország és Szlovákia területéről. Életpályája is bizonyítja a felsőbb rétegbe való tartozását, hiszen tanulmányai alatt olyan személyekkel alakíthatta ki személyes kapcsolatait, mint Petróczy István vagy Thököly Imre, iskoláit pedig külföldön is folytatta. Hazatérése után, majd a Thököly-féle felkelést követően a vármegyei politikai életben is aktív szerepet vállalt. Némiképp nagyobb mozgástérrel rendelkezhetett, mint Körössy György.

Körössy György mondhatni hasonló mértékben indította el gazdálkodását, ám mégsem tett szert olyan jelentős birtokhálózatra — szintén Északkelet-Magyarországon és a mai Szlovákia területén —, mint Szirmay András, s a vármegyei

---

1 *Maksay Ferenc*: Magyar Kamara Archivuma. Bp., 1992. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) 105. p.

politikában sem vállalt olyan fontos szerepet. Mégis kijelenthető, hogy a mind a ketten ügyes gazdálkodást folytattak.

Szirmay András

A szirmai és szirma-besnyői Szirmay család Nagy Iván munkája szerint egy ősi magyar familia, amely Borsod és Ugozca vármegyék mellett „*Zemplin, Szatmár, Sáros, Szepes, Ung, Nógrád és több megyébe elterjedt*”.² A családtagok közül a XVII. század elejéről kiemelendő Szirmay András apja, Szirmay Péter,³ aki 1640-től a Borsod vármegyei főjegyzői, később a zempléni alispáni és királyi táblai ülnöki tiszteletet töltötte be. Még négy esztendővel korábban feleségül vette Keczer András jászkun kapitány leányát, Keczer Annát. Házasságukból 2 leány- és 4 fiúgyermek született, közülük tanulmányunk egyik vizsgált személye, Szirmay András 1656. június 18-án látta meg a napvilágot.⁴

Szirmay András 1664-ben 8 évesen kezdte meg tanulmányait Bártfán. Itt a Ghyczy fivérekkel és Füzesséri Lászlóval tanult együtt. Három esztendővel később, 1667-ben Eperjesen tanult, egy osztályban Thököly Imrével, Petróczy Imrével és Pongrácz Ferencsel. Ezután következett Lőcse, majd 1674-ben Danzig, Hohenstein és az Odera melletti frankfurti egyetem, ahol jogi, bölcsészeti, orvosi, államtani, számtani téziseket hallgatott.⁵ A szellemiek mellett fizikálisan is képezte magát, hiszen vívni tanult, valamint a hadiépítészeti mesterséget is igyekezett

---

2 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. kötet. Bp., 1863. 738–748. p. A család grófi ágának rövid összefoglalására ld.: *Kempelen Béla: Magyar nemes családok*. Bp., 1913. 10. köt. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/tizedik-kotet-9475/szirmay-csalad-szirmai-ns-es-szirma-bessenyo-i-ns-es-grof-ADE0/> (utolsó hozzáférés: 2022. 12. 15. 11:26.)

3 Birtokszerzései ld.: *Gyulai Éva: Egy északkelet-magyarországi mezőváros a XVII. század végén. Miskolc társadalma a hódoltság, a megváltkozás előtt*. In: Hegyaljai kuruc felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 36.) (A továbbiakban Hegyaljai kuruc felkelés 1697.) 175. p.

4 *Oláh József: Szirmay András gazdálkodása a XVII–XVIII. század fordulóján*. In: Agrártörténeti Szemle, 43. (2001) 1–2. sz. 151.p. (a továbbiakban: *Oláh J.: Szirmay András gazdálkodása i. m.*).

5 *R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII–XVIII. század fordulójának közneemesi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései*. In: A Nógrád megyei múzeumok évkönyve. Szerk. Domonkos Alajos – Horváth István – Kovács Anna et al. VII. köt. Salgótarján, 1981. 19. p. (A továbbiakban: *R. Várkonyi Á.: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m.*)

elsajátítani. Részt vett Stettin⁶ ostromában, majd hosszabb körutazása után tért haza 1677-ben. Ezt követően bátyja, Szirmay István tanácsára Kálmáncsai István országbírói⁷ ítélmesterhez került joggyakorlatra.⁸ Kálmáncsai szolgálatában megjelent az 1681. évi soproni országgyűlésen⁹ is, majd ezután tért vissza Eperjesre.¹⁰ Az 1681. év végén titkon a kuruc táborba vezetett az útja, mint naplójában írta: „*Szent Miklós napja (dec. 6 k.) tájban állottam Groff Thökölyi Uram elő Nagysággha Udvarába...*”¹¹ Itt Thököly pohárnoka és titkára lett. 1682-ben részt vett Zrínyi Ilona és Thököly Imre munkácsi menyegzőjén.

Ezt követően kísérte el Thökölyt a terebesi táborba, ahonnan több mint ezer emberrel a kassai citadella ellen vezényelték, amelyet sikeres ostrommal vettek be. A haditettért 1683-ban kassai kamarai tisztviselővé és a táborigazgató főfelügyelőjévé nevezte ki Thököly.¹² Az 1683. évi Bécs elleni hadjárat során, amelyben Thököly is felvonult, Szirmay András Sempte várának kapitánya lett. A sikertelen ostromot követő zűrzavar után a viskei táborban Szirmay is rabságba esett és Szatmárra vitték. 1686-ban Kassára szállították, ahol az egész évet rabláncban töltötte. Ekkor kölcsönökhöz folyamodott, amely által öreit meg tudta vesztegetni. Fogságát így némiképp enyhíthette, hogy összesen 40 könyvet olvashatott el. Az ellene felhozott vádpontok között szerepelt a kassai citadella bevétele, a kassai levéltár „selejtezése”,¹³ a kurucok pénzén végzett németországi hadi tanulmányok. Egyedül a kassai citadella ügyében ismerte el bűnrészségét.¹⁴ 1687 februárjában tízezer rajnai forint ellenében Caraffa tábornok szabadon bocsátotta. Ekkoriban birtokai visszavétele ügyében Caraffa által a Szepesi Kamarától egészen az Udvari Kamaráig küldték, azonban még Eperjesen „időzve” rokonainál,

6 Az 1674–77-ig tartó északi háborúban ostromolták meg Stettin (a mai Szczecin) városát.

7 *Kincses Katalin Mária*: Szirmay András feljegyzései 1680–1713. I. köt. 1680–1704. . Vaja, Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, 2004. (Folio Rakóciana 9/1) 16. p. 4. lábjegyzet, ill. 245. p. (A továbbiakban: *Kincses K.*: Szirmay András i. m.)

8 Uo. 16. p.

9 Az 1681. évi soproni országgyűlésről ld.: *Pálffy Géza*: A Szent Korona a 17. századi Sopronban. In: *Soproni Szemle* 67. (2013) 4. sz. 400–411. p.

10 Eperjes város részvételéről a kuruc és Rákóczi-harcokban ld.: *Kónya Péter*: Eperjes szabad királyi város szerepe a kuruc mozgalomban. In: *Hegyaljai kuruc felkelés 1697. i. m.* 147–161. p.

11 *Kincses Katalin*: Szirmay András i. m. 21. p.

12 Uo. 54. lábjegyzet.

13 Szirmaynak ez a mozzanata felettébb érdekes. A szakirodalom sajnos még nem tért ki rá részletesen, hogy ez a selejtezési munka során milyenfajta iratok semmisülhettek meg vagy keveredhettek el.

14 *Kincses Katalin*: Szirmay András i. m. 47–48. p.

szemtanúja volt az eperjesi ítélelhozatalnak.¹⁵ Az 1687. év elején megszerzi Caraffától az engedélyt, hogy birtokügyei rendezésre Bécsbe utazhasson, de végül a tábornok közbenjárására a Szepesi Kamara visszaszolgáltatta elkobzott javait, amelyeken Szirmay naplója szerint „*egy szem életet sem hattak*”.¹⁶ 1687 végén a pazdicsi kastélyban rendezte be lakóhelyét.

1689. július 3-án jegyezte el Kürtössy István özvegyét, Roth Juliannát, akitől 13 gyermeke született. 1693-ban Zemplén vármegye követe volt Heister generálishoz,¹⁷ éppen Belgrád ostromakor.¹⁸ Szirmay 1693 augusztusának végén érkezett meg az ostromlott erősséghez.¹⁹ 1698-tól a lengyel sereget kísérte Lengyelországban mint kassai kormányzó fő commissarius. Magán- és birtokügyek intézése következtében sokszor megfordult Bécsben, betegségét pedig nemegyszer gyógyíthatta a karlsbadeni fürdőekben. 1693-tól vármegyei adószedő (preceptor), 1696-tól Szepes vármegyei adókirovó (dicator), 1697 elejétől pedig felső-magyarországi adószedő.²⁰ A hegyaljai felkelés leverése után²¹ a közügyektől távol, birtokaira húzódott vissza gazdálkodni egészen 1704-ig. Ekkor ugyanis kényszerűségből csatlakozott a Rákóczi-szabadságharchoz: „*Kassa után Eperjest fel adván a németek, én is a több oda szorult nemesekkel Rákóczy hűségére die 5. Oct. esküttem, és Jóságom restituáltatott*”.²² Láthatjuk tehát, hogy Rákóczi visszaszolgáltatta számára birtokai egy részét a szabadságharc támogatásáért cserébe.²³ Szirmay Galgócon találkozott a fejedelemmel, ahol ellenérzéseit fejtette ki Rákóczinak Lipótvár ágyúzása miatt. 1705. október 4-én a fejedelemmel tá-

---

15 Uo. 49. p.

16 *Kincses K.*: Szirmay András i. m. 51. p.

17 Siegbert Heister tábornagy.

18 Emlékezzünk csak a kassai citadella bevételére, tehát Szirmaynak voltak hadi, hadmérnöki tapasztalatai.

19 A hadműveletek sikertelenül értek véget.

20 1693: *Kincses K.*: Szirmay András i. m. 84. p., 1696: uo. 116. p., 1697: uo. 126. p.

21 Jelentős anyagi károk érték, ld.: *Kincses K.*: Szirmay András i. m. 127–129. p. *Némethy Lajos*: Szirmay Endrének önéletrajza, 1656–1706-ig. In: *Történelmi Tár* 3. (1882) 5. köt. 415. p. (A továbbiakban: *Némethy L.*: Szirmay Endre i. m.)

22 *Kincses K.*: Szirmay András i. m. 232. p.

23 A birtokügyekkel kapcsolatban ld.: *Bánkúti Imre*: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, és Zemplén megyékből. 1. 1705–1707. Miskolc, Szász és Társai, 2003. 159. p. (A továbbiakban: *Bánkúti I.*: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai i. m.)

borozott, majd Érsekújvárra küldeték,²⁴ ezért a vereskői ütközetben nem vehetett részt. A szécsényi országgyűlésen szenátornak választották, de Bercsényi Miklós érzelmekkel teli kirohanásai következtében Szirmay kénytelen volt címét visszahagyni, így helyette a „*Dunántul való*” Török István lett az új szenátor.²⁵ Az 1707. évi ónodi országgyűlésen az élete úgyszintén veszélybe került Bercsényi Miklós miatt. A diéta Szirmay számára még azért volt jelentős, mert megalkották a Törvényes Táblát, amelyre tagnak jelölték, majd 1708 márciusától ugyanezen szerv elnökévé választották. Szirmay tehát katonai és jogi tapasztalatai miatt volt fontos Rákóczi Ferencnek, szemben a gazdaságban inkább jártas Kőrössyvel. 1711-ben, a szabadságharc végóráiban Eperjesen ismételten visszatért királysági hűségére, decemberben pedig amnesztiát nyert és visszakapta birtokait. A szabadságharc eseményei után még megválasztották Zemplén vármegye alispánjává, de 1728-ban utolérte a halál.²⁶ Felesége tíz évvel később, 1738-ban követte őt.²⁷

Kőrössy György

Nagy Iván adatai alapján a család a Közép-Szolnok vármegyei Érkörösről és Kraszna vármegyéből származott.²⁸ Már a XV. század folyamán birtokokkal rendelkeztek.²⁹ A XVI. század első harmadának végén, 1537-ben Szapolyai I.

-
- 24 Szirmay András Érsekújvár kapitánya volt 1705 októberétől. *Kincses Katalin Mária*: „Magamat megh fegyveresítvén...”. Egy felvidéki középnemes, Szirmay András hagyatéka. In: Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján. Szerk: Kincses Katalin Mária. Bp., Argumentum, 2003. 19. p. (A továbbiakban: *Kincses K.*: Egy felvidéki középnemes i. m.)
- 25 Ld.: *R. Várkonyi Á.*: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m. 39. p. 11. jegyz.
- 26 Fallenbüchl adatai szerint 1724-ben halt meg. *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Bp., 2002. 314. p.
- 27 *Oláh J.*: Szirmay András gazdálkodása i. m. 154–157. p., *R. Várkonyi Á.*: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m. 19. p.
- 28 Kempelen Béla csupán az erdélyi származását tünteti fel a családnak. *Kempelen Béla*: *Magyar nemes családok*. 6. kötet. Bp. 1911. Kőrössy (érköri) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/6-kotet-9E8A/korossy-erkorosi-B39F/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfS2VtcGVsZW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5JjogIktdTAXNTFyXHUwMGY2c3N5In0> (utolsó hozzáférés: 2022.12.15.)
- 29 Innen jön aztán az érköri és sámsondi predikátumuk is. „Ér-Körösi és Sámsondi Kőrössy György berczei, szabolcs-vármegyei birtokos nemes volt. *Thaly Kálmán*: Kőrössy György följegyzéseiből. 1707–1708. In: *Századok*, 22. (1888) 1. sz. 42. p. (A továbbiakban: *Thaly K.*: Kőrössy György 1707–1708. i. m.)

János királytól kaptak birtokokat. Nagy Iván megjegyzi, hogy a nemzetség 1638 után merült a feledés homályába.³⁰ A család korai történetéről maga Kőrössy György is készített jegyzeteket,³¹ amelyek birtokában kijelenthetjük, hogy a Kőrössy család a Szirmay családhoz hasonlóan egy ősi, XV. századi gyökerekkel rendelkező nemesi família volt.³² Az úgyszintén naplóíró Kőrössy György adatai azonban arra engednek következtetni, hogy ezt a nemességet 1521-ben nyerték el II. Lajos királytól, majd a dokumentum eltűnése, elvesztése után csak jó száz esztendővel később sikerült ismételten visszanyerniük státuszukat II. Ferdinánd uralkodása alatt a királynak tett katonai szolgálat jutalmaként.³³ Kőrössy ezt az adományt 1721-ben igazolta a vármegyei nemességi vizsgálat előtt.³⁴ Ugyanakkor a források szerint a XVI. század első harmadában a család másik ága az erdélyi fejedelem hűségén volt, hiszen 1627-ben Bethlen Gábertől Kőrössy (II.) vagy (III.) István Gégény³⁵ települést kapta meg.³⁶ Összefoglalva: a Kőrössy család egyik ága a magyar király, másik ága az erdélyi fejedelem támogatója volt, amely tendencia nem volt idegen az akkori magyar politikai világban.

A család eredetének megvizsgálása után Kőrössy György születésének éve is kérdéses. A szakirodalmak némelyikében ez az adat hiányzik, más esetekben pedig 1660-at jelölik meg születési dátumnak.³⁷ Jóllehet, Kőrössy György

30 Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. köt. Pest. 1860. 449–451. p.

31 Thaly Kálmánnak Kőrössy György a Rákóczi család genealógiáinak jegyzetelése miatt is fontos volt, erről ld. az alábbi tanulmányt: *Thaly Kálmán*: Kőrössy György történelmi és nemzedékrendi följegyzései a XVII-dik században. In: *Századok*, 9. (1875) 5. sz. 311–322. p. (A továbbiakban: *Thaly K.*: Kőrössy György följegyzései i. m.)

32 Kőrösi György, a Rákóczi-uradalmak szőlőinspektora iratai, Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) E 183 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma. Kőrösi György, a Rákóczi-uradalmak szőlőinspektora iratai (= E 183) 1. t. 388.A. 6., ill. MNL OL E 183. 1. t. 27. A.

33 Kőrössy feljegyzései szerint a felmenői Erdődy Zsigmond varasdi főkapitány udvarában szolgáltak.

34 MNL OL A 27 Magyar Kancelláriai Levéltár Litterae comitatum, 1727. No. 289. (sorszáma: 1k2585). Ld. még: *Dongó Gyárfás Géza*: Vegyes. A szerkesztő póstája. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, XXIV. köt. (1926) 3. sz. 119. p. (A továbbiakban *Dongó*: Vegyes i. m.)

35 A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén.

36 MNL OL E 183 1. t. 388.A. 6. Thaly Kálmán adatai szerint a család „erdélyi ága” 1610-ben kapta meg Bercelt (a mai Tiszabercel települést) Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől. *Thaly Kálmán*: Kőrössy Gy. följegyzései i. m. 314. p.

37 [*Rákóczi Ferenc*]: Vallomások. Emlékiratok. Szerk.: Hopp Lajos. Bp., 1979. 737. p., *Köpeczi Béla* – *R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 2004. (A továbbiakban: *Köpeczi–R. Vár-*

feljegyzéseiben saját születését 1660-ra teszi,³⁸ ugyanakkor iratanyagai közül előkerült egy XVII. századi versátirat, amelyből arra lehet következtetni, hogy Kőrössy György vagy a születési évet, vagy a vers átírásának dátumát jegyezte fel hibásan. Az évszámokból feltételezhető, hogy Kőrössy és Szirmay ugyanazon évtizedben születhettek.

Kőrössy tanulmányairól jelenleg nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű információ, az azonban már bizonyosnak tűnik, hogy a latin nyelvet igen, a németet viszont nem sikerült elsajátítania.³⁹ Szirmay András egy külföldi egyetemet megjárta, evangélikus köznemes képét mutatta. Kőrössy ezzel szemben művelt, mélyen vallásos katolikus volt,⁴⁰ ez a tény naplóiból, naplótöredékeiből egyértelműen kiderült. Szirmay az egyetemi évek után a Thököly-udvarhoz csatlakozott, Kőrössy pedig Zrínyi Ilona udvarához. A korábbi szakirodalom nem szólt arról, hogy Kőrössy Györgyöt Zrínyi Ilona és Thököly Imre házassága után a Thököly-udvarba is felvették 1685-ben mint bejáró, 80 forintos évi jövedelmezéssel.⁴¹

---

konyi: II. Rákóczi Ferenc i. m.) 686. p. *R. Várkonyi Ágnes*: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya”. Második, bővített kiad. Bp., NKA, 2009. 302. p. (A továbbiakban: *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi Ilona i. m.) Ám erre az adatra Kardos Tímea is hivatkozott doktori disszertációjában, ld.: *Sztancsné Kardos Tímea*: Thököly Imre és udvarának familiárisai. Doktori (PhD) értekezés. Bp., PPKE BTK, 2020. 96., 147. p.

38 MNL OL E 183. 1. t. 388.A. 6.: „1626 Demeter hazasodott meg 1628 (let az fia jakob 1629 hazasodot 1654 Holt 1659 en lette[m] 1660”.

39 *Thaly Kálmán*: Munkácsi leltárak s udvartartási iratok (1680–1701). In: Magyar Történelmi Tár 1. (1900) 3. sz. 345–347. p. (A továbbiakban: *Thaly K.*: Munkácsi leltárak i. m.). Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKkt), Thaly Kálmán Gyűjtemény (= Fol. Hung. 1389.) Fasc. I. fol. (sorszám nélkül).

40 A szabadságharc ideje alatt a katolikusok az ellenük irányuló protestáns agressziót Kőrössy Györgynek is jelentették, ld.: körmöcbányai katolikusok: MNL OL Rákóczi-szabadságharc levéltára, Gazdasági iratok, G 29 V. 3. a./c. (= G 29 V. 3. a./c.) (sorszám nélküli) 260–264., hegyaljai plébánosok: *Bánkúti I.*: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai i. m. 41. p.

41 Székely Jolánnál Kőrössy György neve nem szerepel, ld.: *Székely Jolán*: Thököly Imre udvartartása. Budapest, 1912. Seres István tanulmányában szerepel Kőrössy György neve, de sem őt, sem Badinyi Jánost (aki ekkor 150 forintos fizetést kapott) nem azonosította, ld.: *Seres István*: Források Thököly Imre udvartartásának és udvari katonaságának történetéhez. In: Hadtörténeti Közlemények, 129. (2016) 2. sz. 465. p. Thököly Imre udvaráról ld. még: *Petneki Áron*: Splendor Thökölyanus. Thököly udvartartása. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Bp., 1983. 205–215. p.

A gyermek Rákóczi Ferenc mindkét nevelője tehát közvetlen kapcsolatban volt Thököly Imrével is. Badinyiról ld.: *Thaly K.*: Munkácsi leltárak i. m. 349. p. Életrajzi adatok: *Köpeczi-R. Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 668. p.

Kőrössy és Szirmay akár találkozhattak is egymással, de erről sem Szirmay, sem Kőrössy naplói, sem pedig a szakirodalmak nem szólnak.⁴²

Kőrössy Zrínyi Ilona udvarában szinte rögvest a gyermek Rákóczi Ferenc inasa, kamarása lett,⁴³ tisztségét több mint 6 esztendeig látta el.⁴⁴ Munkács 1685–88. évi ostromakor Kőrössy kitartott Rákóczi Ferencék mellett. Az obsidio⁴⁵ után követte a családot Bécsbe is, amely utazást naplójában is megemlíti.⁴⁶ A császárvárosban egészen 1688. május elejéig tartózkodott.⁴⁷ Egy hónap múlva, 1688 júniusában már visszatért Sárospatakra, ahol a Rákócziak uradalmi birtokain gazdálkodott. 1689-től sárospataki porkoláb,⁴⁸ 1695-től pedig a fő borinspektor címet is viselte, valamint Velics Zsigmond⁴⁹ mellett a Rákóczi családi levéltár helyettes levéltárosa is volt.⁵⁰ Már ezek az apró adatok is Kőrössy gazdasági jelentőségére mutatnak rá.

A hegyaljai felkelésben nem vállalt szerepet, sőt, Szirmay Andráshoz hasonlóan jelentős anyagi károk érték.⁵¹ R. Várkonyi Ágnes kifejtette, hogy Kőrössynek, remek kapcsolatai révén, talán tudomása lehetett a felkelésről és annak szerve-

42 Kőrössy György naplóit eddig 1706-ig vizsgáltam meg mesterszakos diplomamunkámban.

43 *Köpeczi–R. Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 47. p. Ld. még: *R. Várkonyi Ágnes*: A fejedelem gyermekkora (1676–1688). Második, javított kiad. Bp., 1989. 155. p., *Köpeczi Béla*: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp., 1982. 104–105. p., ill. MNL OL E 183. 1. t. 277.A.

44 OSzKkt., Fol. Hung. 1389 Fasc. I. fol. 109., ill. Nyomatásban megjelenve ld.: *Thaly K.*: Munkácsi leltárak i. m. 235. p.

45 Kőrössy György 1683–1686 között szintén készített naplókat, amelyeket a sárospataki trinitárius kolostor könyvtárának adományozott: „*Diarium Anni 1683, 84, 85, es 86 beli magam irasa Munkacsi Obsidio*” MNL.OL E 183 2. t. 276.A. 1107–1022.

46 MNL OL E 183. 2. t. 277.A., ill. MNL OL G 29. V. 3. a./c. 58. A napló ezen változata érdemileg a fő forrást nem befolyásolja. Ld. még: *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága. Pozsony. 1881. 80–81. p. (A továbbiakban: *Thaly K.*: II. Rákóczi Ferenc fejedelem i. m.) *Köpeczi–R. Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 69. p.

47 *Köpeczi–R. Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 32. p., *Thaly K.*: II. Rákóczi Ferenc fejedelem i. m. 95–98. p.

48 OSzKkt., Fol. Hung. 1389 Fasc. I. fol. 137. „*Conventio Castelleni interioris Arcis Domini Georgy Köressi Annus incipit die 1. Januarij Anno 1689.*”

49 *Gerves-Molnár Vera*: Sárospataki síremlékek. Bp., 1984. (Művészettörténeti Füzetek 14.) 54. p., *Köpeczi–R. Várkonyi*: II. Rákóczi Ferenc i. m. 706. p.

50 *Thaly K.*: Munkácsi leltárak i. m. 349–350. p., OSzKkt., Fol. Hung. 1389 Fasc. I. fol.197. *R. Várkonyi Á.*: Zrínyi Ilona i. m. 302. p.

51 MNL OL E 183 2. t. 224.A. 981. „*1697 die 1 July az Kuruczok igj vettek penzemet*”. Több mint 4145 forint veszteség érthette Kőrössyt. Legnagyobb tétel volt az apjától, Kőrössy Jakabtól megörökölt 500 arany, amelynek értéke 2400 magyar forint volt.

zéséről.⁵² A Rákóczi-szabadságharcot megelőző néhány évben Kőrössy a gazdálkodáson kívül jelentősebb vármegyei politikai szerepet nem vállalt.⁵³ A békés évek után azonban 1703. szeptember 20-án levelet kapott Rákóczi Ferencről azzal a felszólítással, hogy amint Bercsényi Miklós átlépi Tokajnál a Tiszát, feltétlen csatlakozzon hozzá. Kőrössy, ahogyan e levél hátoldalára írta, még csak meg sem akart mozdulni,⁵⁴ hiszen nem kívánt részt venni ebben a „*veszett Kurucz világban*”.⁵⁵ Ennek ellenére 1703 decemberében mégis megjelent Bercsényinél.⁵⁶

A következő években Kőrössy György Rákóczi Ferenc mellett maradt egészen a szabadságharc végéig. Szirmay Andrással ellentétben Kőrössy György tehát gazdasági rátermettsége miatt volt olyan fontos a fejedelem számára, sőt, esetében a mély személyes kapcsolat (nevelői-atyai?) is közrejátszhatott. A munkácsi kapituláció és a majtényi fegyverletétel után július 18-án Sárospatakon tartózkodott.⁵⁷ Jegyzetei szerint életének vége felé rendkívül sok időt töltött a sárospataki trinitárius szerzetesekkel,⁵⁸ akik rá mint „*Benefactorra*” emlékeztek.⁵⁹ Emellett a sátoraljaújhelyi pálosoknak szintén jótévője volt, hiszen 1730-ban a Nagyboldogasszony templom főoltárának képét is ő készítette 600 rajnai forint értékben.⁶⁰ Ugyancsak e templomból került elő Kőrössy György címere is,⁶¹ amely

-
- 52 *R. Várkonyi Ágnes*: 1697: Szervezkedők és külkapcsolataik. A hegyaljai felkelés újragondolása. In: *Hegyaljai kuruc felkelés 1697*. i. m. 28. p. Ugyanakkor az anyagi kárról szóló forrás éppen ennek az ellenkezőjére enged következtetni, sőt, a szerző tanulmányában azt is leírta, hogy Kőrössy Györgyöt elfogták a felkelők Jantó János jószágkormányzóval egyetemben. Ld.: uo., 29. p.
- 53 Vármegyei ülnöki tiszten kívül egyéb tisztségeket nem töltött be, legalábbis az eddig előkerült források ezt bizonyítják. Ld. MNL OL E 183 1. t. 7.A., MNL OL E 183 1. t. 8.A.
- 54 MNL OL G 29 V. 3. a./c. (sorszám nélkül) 120.
- 55 MNL OL E 183 2. t. 233.A. 995–1010.
- 56 Naplói szerint ebben a hónapban semmit sem kellett költenie, ld. MNL OL E 183. 1. t. 277.A.
- 57 MNL OL E 183. 1. t. 229.A.
- 58 E 183 2. t. 276.A. 1107–1022. Ld. még: *Détshy Mihály*: A sárospataki egykori trinitárius kolostor építéstörténete. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. Szerk.: Szabadfalvi József. 20. köt. Miskolc. 1981. 73–95. p.
- 59 MNL OL Acta Ecclesiastica Ordinum et Monialium, (=E 151) 57. kötet: „*1727. Perillustris ac Generosus Dominus Georgius Kőrössy Patronus et primarius ac Specialissimus Benefactor.*”
- 60 Az előző feliraton az évszám 1729 volt. In: *Documenta artis Paulinorum*. A magyar rendtartomány kolostorai III, A magyar rendtartomány kolostorai T-Zs. A kötet anyagát gyűjtötte: Gyéressy Béla. Sajtó alá rendezte Tóth Melinda, ifj. Entz Géza, Széphegyi Frankl György. Bp., 1978. 110. p. *Dongó*: Vegyes i. m. 119. p.
- 61 *Visegrádi János*: Zemplén vármegye déli részének műemlékei. A sátoraljaújhelyi piarista templom és rendház. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, XIII. köt. (1908) 7–9. sz. 251. p.

ma a templom főoltárán található. Halálának pontos idejét egyelőre nem sikerült tisztázni; naplói utolsó bejegyzéseit 1731. május 2-án írta le.⁶² Az *Urbaria et Conscriptiones* forrásgyűjteményből pedig 1731. június 13-ai keltezéssel írták össze néhai Kőrössy György javait.⁶³

Kőrössy György és Szirmay András birtokainak elhelyezkedése

Kőrössy György naplójából, valamint a fennmaradt iratanyagából kiderült, hogy birtokai, birtokrészei az alábbi településeken voltak: 1683-ban, a mai Tiszakarád helységről,⁶⁴ majd 1689-ban Kistoronyáról⁶⁵ és Hotykáról (Makkoshotyka) készített urbáriumot,⁶⁶ iratanyagából pedig Gávával, Vencsellővel,⁶⁷ Nagytoronyával, Uporral és Berccel (Tiszabercel) kapcsolatos iratok kerültek elő. Ezeket a birtokokat mind zálogban, egyes esetben örökös zálogban bírta Rákóczi Ferencről, illetve az Aspremont családtól.

A fent említett birtokok a XVII. század folyamán, szinte kivétel nélkül a Rákóczi-családhoz tartoztak. Az I. Rákóczi György számára készült gazdasági összeírás szerint Kőrössy rész-, illetve egész birtokai a sárospataki uradalom területén belül helyezkedtek el.⁶⁸ Ebből a legfontosabb település Kőrössy számára Bercel, azaz a mai Tiszabercel⁶⁹ volt, hiszen általában itt tartózkodott a legtöbbit, illetve ezen a településen emeletes kúriaépülettel is rendelkezett.⁷⁰ A falut 1699-ben szerezte meg 5000 forint zálogösszeg fejében.⁷¹

„Második helyre” csoportosan azok a helységek kerültek, amelyek a szülő miatt voltak alapvető jelentőségük számára. Ilyen falvak voltak példának oká-

---

62 MNL OL E 183 2. t. 276.A.

63 MNL OL Magyar Kincstári Levéltárak Magyar Kamara Archivuma *Urbaria et Conscriptiones* 156 (=E 156 U. e C.), Fasc. 35. No. 93. 1–14.

64 MNL OL E 183 1. t. 35.A. 56.

65 A település ma Szlovákiában található.

66 MNL OL E 183 1. t. 36.A.

67 A két település Gávavencsellő néven egyesült. Forrás: MNL OL E 183 1. t. 80.A

68 *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp., 1954. 169–311. p. (A továbbiakban: *Makkai L.*: I. Rákóczi György i. m.)

69 Uő., 178., 178., 229–230., ill. 303–304. p.

70 MNL OL E 156 U et. C. Fasc. 35. Nr. 93. 32. „*Datur hic Curia Duarum Contignationum...*”

71 MNL OL E 183 1. t. 210.A. ill. MNL OL G 29 V. 3. a./c. (sorszám nélküli) 172.

ért Kis- és Nagytornya,⁷² valamint Tolcsva. Vencsellő falura Kőrössy 1697-ben és 1699-ben összesen 9542,4 magyar forint kölcsönt adott, s 1700-ban kapta meg őket örökös zálogban.⁷³ Még ugyanebben az évben, jelentős összeg fejében szerzett újabb szőlőterületet 3840 magyar forint kölcsönért. 1700-tól Sárospatakon mézárszéket és kocsmát is szerzett.⁷⁴ A már korábban említett Nagytornya és Upor településeket az Aspremont családtól bírta zálogban 1714-től. Összegezve Kőrössy György ingatlanjait, amelyeket záloggal, illetve örökös záloggal bírt, a következők voltak Zemplén és Szabolcs vármegyékben: *Karád, Gáva, Vencsellő, Bercel, Kis-, és Nagytornya,*⁷⁵ *Hotyka, Upor,* valamint a *tolcsvai szőlők*.⁷⁶

Érdekes azonban az is, hogy Kőrössy a birtokhálózatot (talán egy egészen újat) a XVII. század legvégén 1689-től kezdett el felépíteni, tehát amíg Munkácson tartózkodott, nem állhatott rendelkezésére akkora készpénzmennyiség,⁷⁷ amelynek köszönhetően elindulhatott a birtokszerzés útján. 1689-től azután szőlőterületet, majd zálogbirtokokat szerzett a Rákóczi-család uradalmi területein belül. Kőrössy György újonnan felépített birtokhálózatának központja Sárospatakon volt. Ezt az állapotot hivatott bemutatni az alábbi szerkesztett térkép is, ahol láthatjuk Kőrössy György birtokait (Tolcsván csak szőlői voltak). A térképen jelöltem Kőrössy szűkebb mozgásterét is. Ez azt jelenti, hogy birtokai nagyjából 1200 km²-en helyezkedtek el. A birtokok ellenőrzésének nehézségeiről és a nagy távolságok szülte akadályokról Kőrössy levelezései is tanúskodnak.⁷⁸

---

72 1631-ben a településen két majorsági szőlő is volt, ld.: *Makkai L.*: I. Rákóczi György i. m. 177. p.

73 MNL OL E 183 1. t. 210.A. ill. MNL OL E 183 1. t. 68.A.

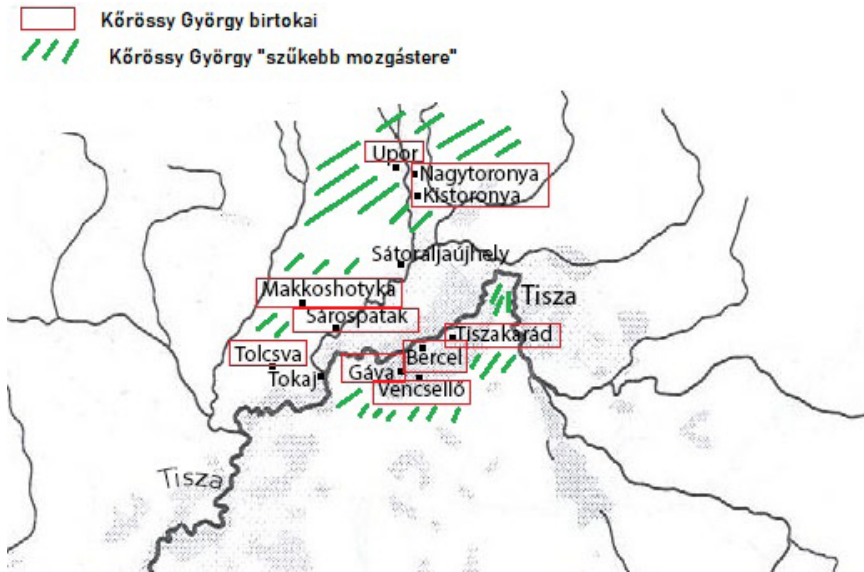
74 MNL OL E 183 1. t. 210.A.

75 MNL OL E 183 2. t. 276.A. 1107–1022. ill. MNL OL E 156 U. e C. Fasc. 35. No. 93. 2.

76 Hogy ez szabad vagy dézsmás szőlő lehetett-e, még nem tisztázott. A szőlőbirtoklás kérdéséhez ld.: *Varga János*: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1849. Bp., 1967. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 41.)

77 A készpénz mindig is hiánycikknek számított.

78 A teljesség igénye nélkül ld.: MNL OL E 204 Vegyes, a kamara által őrzött levelezés.

1. térkép. Kőrössy György birtokai és szűkebb mozgási tere

Szirmay András birtokai Zemplén, Gömör és Ung vármegyékben helyezkedtek el.⁷⁹ Egyedül Tolcsva település volt az, ahol mind a ketten rendelkeztek szőlővel. További érdekesség, hogy mindkettejük birtokai a korábbi Thököly-, illetve Rákóczi-/Aspremont-birtokok szomszédságában voltak,⁸⁰ egyszóval mind a ketten megfontolt geopolitikai döntéseket hoztak. Szirmay és Kőrössy között a birtokok tekintetében a mérleg nyelve igencsak Szirmay oldalára billent, hiszen 71 rész-, vagy egész birtokkal rendelkezhetett.⁸¹ R. Várkonyi Ágnes adatainak birtokában Szirmay András a nemesség azon 4%-ba tartozott, amelyek legalább 31 falurésszel, Kőrössy György pedig azon 26%-ba, amelyek legalább 2 falurésszel rendelkeztek.⁸² Ezek után érdemes részletesebben megvizsgálni gazdálkodásuk egy-egy részletét egészen a Rákóczi-szabadságharc kitöréséig.

79 Részletes felsorolásukat ld.: *Némethy L.*: Szirmay Endre i. m. 408–409. p.

80 Szirmaynál a tudatos birtokszerzésre Kincses Katalin hívta fel a figyelmet tanulmánykötetében. *Kincses K.*: Egy felvidéki középnemes i. m. 26. p.

81 *Némethy L.*: Szirmay Endre i. m. 408–409. p.

82 *R. Várkonyi Á.*: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m. 17. p.

A két köznemes gazdálkodása és költekezése 1703-ig

Kőrössy György és Szirmay András gazdálkodásának összevetéséhez bevételi és kiadási naplóikat használtam fel. Szirmay Andrásnál a legújabb, Kincses Katalin-féle 2004-es kiadást választottam alapul, továbbá támaszkodtam Oláh József 2001-ben megírt tanulmányára is, amelyben részletesen elemezte a felvidéki köznemes gazdálkodását.

Kőrössy György naplóját 1688-tól, egészen 1731. május 2-ig írta. Pontosabban az első ciklus 1688–1705-ig,⁸³ a második pedig 1706–1731-ig tartott.⁸⁴ E két munka mellett gazdálkodása szemszögéből a legérdekesebb adatokat az a 1711–1718-as éveket felölelő *'Aratas es Buza dolga'* című összeírása szolgáltatja.⁸⁵ A két köznemes gazdálkodásának megfigyeléséhez fontosnak tartom bemutatni egyrészt ennek a 15 esztendőnek az átlagköltekezését, a szőlőművelésre szánt kiadásokat, hiszen a Hegyalján monokulturális gazdálkodás volt jellemző, végezetül pedig egyéb költekezéseket is szerepeltetni fogok.

Kőrössy György kiadásait és bevételeit megvizsgálva a következő adatokkal szembesülünk:

1. táblázat. *Kőrössy György bevételei és kiadásai (1688–1703) magyar forintban*

Év	Kiadás ⁸⁶	Bevétel	Előző évi maradvány	Összesen	Különbözet
1688	131,65	371,32	–	–	240,27
1689	345,93	331,98	240,27	572,98	227,32
1690	165,65	292,67	227,32	519,99	414,34
1691	154,29	742,24	414,34	1156,58	1002,29
1692	149,43	258,42	1002,29	1260,71	1111,28
1693	149,22	217,32	1111,28	1328,60	1179,38

83 MNL OL E 183 2. t. 277.A., ill. MNL OL E 183 2. t. 233.A

84 MNL OL E 183. 2. t. 276.A., ill. MNL OL E 183 2. t. 238.A, 235.A, 216.A, 252.A, 253.A

85 MNL OL G 29 V.3.a/C. (további jelzet és sorszám nélkül).

86 Az árak mindenhol magyar forintban értendők. De igyekeztem az összeget rajnai forintban is megadni.

Év	Kiadás ⁸⁶	Bevétel	Előző évi maradvány	Összesen	Különbözet
1694	271,93	353,19	1179,38 ⁸⁷	1532,57	1260,64
1695	294,53	206,31	1260,64	1466,95	1172,42
1696	259,46	194,66	1172,42	1367,08	1107,62
1697	193,08	328,56	1107,62	1436,18	1243,10
1698	208,28	966,81	1243,10	2209,91	2001,63
1699	129,49	515,39	2001,63	2517,02	2387,53
1700	159,99	946,56	2387,53	3334,09	3174,10
1701	133,56	568,57	3174,10	3742,65	3609,11
1702	186,94	189,36	3609,11	3798,47	3611,53
1703	103,27	103,56	3611,53	3715,09	3611,82

A táblázatot szemlélve Kőrössy gazdálkodását — hasonlóan Szirmay Andráséhoz — az alábbiak szerint csoportosíthatjuk legegyszerűbben:

- a. bevétel szerinti jó évek, amely halmazba 6 év tartozott: 1690., 1691., 1698.,⁸⁸ 1699., 1700. és 1701.
- b. átlagos évek, amelybe 4 év tartozott: 1688., 1689., 1694., 1697.
- c. gyenge évek, amelybe 6 év tartozott: 1692., 1693., 1695., 1696., 1702., 1703.

A bevételi minimum 1703-ban volt, ekkor Kőrössy kezéhez 103,56 magyar forint került. A bevételi maximum pedig az 1698. esztendőben volt, ekkor ugyanis 966,81 magyar forintot gyűjtött.

Kőrössy György kiadásait szintén három csoportra bonthatjuk:

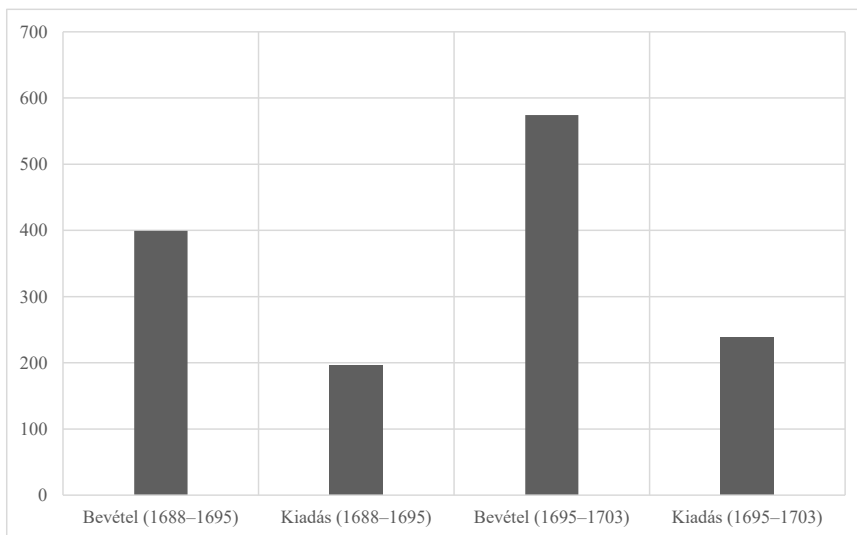
87 Kőrössy, az 1693. évről megmaradtad valószínűleg elírhatta, ugyanis 1175,37 forintot jegyzett fel. inentől fogva, mivel sok helyen különböznek az adott összegek, a saját számításaim szerint haladok, azaz 1179 forintot veszem alapnak.

88 Szirmay András gazdálkodási adatai szerint az 1698. esztendő nála is rendkívül termékeny esztendőt jelentett. Az adatokat ld.: *Oláh József: Szirmay András gazdálkodása i. m. 207–215. p.* Kőrössy adataink rendszerezéséhez Oláh József munkáját vettem alapul.

- a) deficités⁸⁹ évek, ide 4 esztendő tartozik 1689., 1695., 1696., 1703.
 b) közepes évek, ide 2 esztendő tartozik 1694., 1698.
 c) kedvező évek, ide pedig a maradék esztendők tartoznak: 1688., 1690., 1691., 1692., 1693., 1697., 1699., 1700., 1701., 1702.

Éves átlagokban számolva az alábbiak szerint alakult Kőrössy gazdálkodása:

- a) 1688–94: 399,2 forint volt az átlagbevétel, 195,44 forint volt az átlagkiadás
 b) 1695–1704: 238,37 forint volt az átlagkiadás, 574,25 forint volt az átlagbevétel⁹⁰

1. ábra. *Kőrössy György éves bevételei és átlagai
1688 és 1703 között magyar forintban*

A korábbi táblázat adataiból kiderülhetett, hogy Kőrössy György bevételeit nem egészen három esztendő alatt megötszörözte (1688–1691), majd a következő hét esztendőben ezt megkétszerezte, valamint feltételezésem szerint 1698–1705-ig újból megkétszerezte. Összeségében elmondható, hogy ezáltal majdnem

89 Hogy a deficit mennyire jelentett kiesést a majorságok számára, ld.: *Kula, Witold: A feudális rendszer gazdasági elmélete*, Budapest, 1985.

90 Átlagosan azért szerepeltetem, hogy könnyebb legyen az összevetés Szirmay András adataival.

akkora vagyont gyűjtött össze, mint amennyit a Rákóczi-szabadságharc utolsó évében Szirmay András kapott felesége révén.⁹¹

Szirmay András nettó átlagbevételei és -kiadásai az alábbiak szerint alakulhattak.⁹²

2. táblázat. *Szirmay András bevételei és kiadásai (1680–1709) magyar forintban*

Évkör	Bevétel (Ft)	Kiadás (Ft)	Különbözet	Deficit?
1680–1684	3543	3 704	-161	igen
1685–1689	320	585	-265	igen
1690–1694	4384	3 840	+544	nem
1695–1704	7450	7 447	+3	nem
1700–1709	3463	3 467	-4	igen
összesen	19 160	19 043	+117	–

A táblázatok adatai alapján látható, hogy amíg Kőrössy György 15 év alatt tett szert több mint 3000 forintra,⁹³ addig Szirmay András 1680–84 közötti bevétele túl is haladta ezt az összeget, hiszen Szirmay sokkal több részbirtokkal rendelkezett. Ami leginkább szembetűnő, hogy a kiadások sokszorosai Kőrössyéinek, hiszen Szirmay András vármegyei szinten aktívabban politizált, amelynek köszönhetően fizetést is kapott.⁹⁴ Másik fontos tény, hogy Szirmay András már nemcsak önellátásra, hanem árutermelésre is berendezkedett.⁹⁵ Kőrössy Györgynél ezt

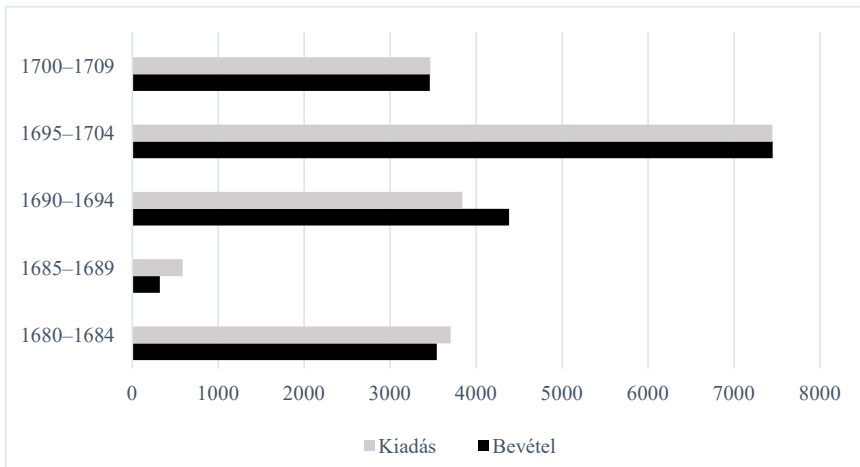
91 *Oláh J.*: Szirmay András gazdálkodása i. m. 209. p. „...*hatalmas bevétel két forrásból: felesége osztályából 4915, bátyja és unokaöccse adományából 18 000 ft, hagyatékából eredt.*”

92 *R. Várkonyi Ágnes* adatai alapján: *R. Várkonyi Á.*: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m. 28. p.

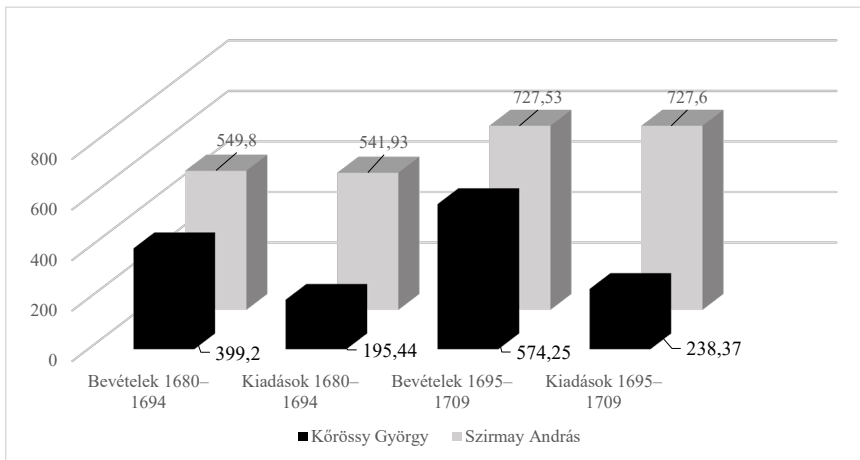
93 Ebben az összegben nem szerepel Kőrössynek a pénzkölcsönzésekből származó haszna.

94 Példának okért 1697-ben kb. 1200 magyar forintos fizetésben részesült, mint felső-magyarországi adószedő. *Kincses K.*: Szirmay András i. m. 126. p.

95 *R. Várkonyi Á.*: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m. 29. p. A XVII. századi önellátásról, illetve árucseréről ld. még: *Makkai László*: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. Budapest–Gödöllő, 1957. 3–32. p. Magáról az önellátó birtokról ld.: *Domanovszky Sándor*: A Gutsherrschaft történetéhez Magyarországon. In: Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Főszerk.: Kővér György–Pogány Ágnes–Weisz Boglárka. Bp, 2019. 7–29. p. *Kővér György*: Szerkesztői utószó Domanovszky Sándor tanulmányához. Uo. 29–45. p.

2. ábra. Szirmay András bevételei és kiadásai
1680 és 1709 között magyar forintban

3. ábra. Kőrössy György és Szirmay András
éves átlagbevételei és kiadásai magyar forintban

kutatásom elején nem tudom egyértelműen bizonyítani. Fennmaradt mindenesetre egy jegyzék az évenkénti gabonaeladásról.⁹⁶ 1712-es kezdeti 2,25 rénes (rajnai) forintnyi bevétele 1716-ra már több mint 600 rénes forintra emelkedett,⁹⁷ 1720-ig pedig több mint 3000 rajnai forint bevétele volt csak a gabonaeladásából.⁹⁸ Következtetésképp Körössy szintén értékesítésre termelhetett — ennek ellenére hangsúlyoznom kell, hogy az 1703 utáni periódushoz további vizsgálatok szükségesek.

A következőben a két köznemest a Hegyalja monokultúráját jelentő szőlőművelés adatai alapján hasonlítom össze.

Körössy György a szőlőt fizetett munkaerővel nem pedig robot által művelte.⁹⁹ A kezdeti évben, 1688-ban például 37,99 magyar forintot áldozott a munkálatokra, amely az azévi költségeinek 28,86%-át tette ki. Minden esztendőnél külön feljegyzete a tolcsvai, illetve a nagycinegei szőlőmunkálatok árát, naplója végén pedig megemlítette a kiscinegei, gáborjáni¹⁰⁰ és királyhegyi¹⁰¹ kiadásokat is. Az összegek az alábbiak szerint alakultak:

3. táblázat. *Körössy György szőlőművelésre tett kiadásai (1688–1703), magyar forintban*

Év	Helység	Kiadás ¹⁰²	Év	Helység	Kiadás	Összesen
1688	Tolcsva ¹⁰³	37,99	1688	Nagycinege	–	37,99
1689	Tolcsva ¹⁰⁴	38,75	1689	Nagycinege	–	38,75

96 MNL OL E 183 2. t. 222.A. 'Mint s mennyi buzat adtam el esztendonkint igj Következik'.

97 Elképzelhető, hogy a háborús konjunktúra következtében.

98 Körössy bevételeit jobbra magyar forintban adja meg, de bizonyos esetekben rénes (rajnai) forinttal számol. Ekkoriban egy rénes/rajnai forint kb. 120 magyar dénárnak, azaz 1,2 magyar forintnak felelt meg.

99 A szőlő körüli munkákról ld.: MNL OL E 183 2. t. 277. A fizetett munka alatt értem a kapálást, metszést, kötözést, forgatást.

100 Gáborjáni István szőlője. MNL OL E 183 1. t. 91.A.

101 Tokaj-Hegyalja borvidék, amely unokahúgáról, Máriáról szállott rá. MNL OL E 183 1. t. 210.A.

102 Az árak magyar forintban értendők. 1688-ban Szabó Mihálynak közel 200 forint értékben fizetett a szőlőért. MNL OL E 1. t. 220.A.

103 A forrásban a tolcsvai Csető van megnevezve, ami egy dűlő.

104 Ebben az évben Szabó Illésnek 199,95 magyar forintot fizetett a szőlőért.

Év	Helység	Kiadás ¹⁰²	Év	Helység	Kiadás	Összesen
1690	Tolcsva	28,02	1690	Nagycinege ¹⁰⁵	21,14	49,16
1691	Tolcsva	29,88	1691	Nagycinege	21,90	51,78
1692	Tolcsva	28,86	1692	Nagycinege	32,43	61,29
1693	Tolcsva	25,62	1693	Nagycinege	34,65	60,27
1694	Tolcsva	39,63	1694	Nagycinege	27,67	67,30
1695 ¹⁰⁶	Tolcsva	20,16	1695	Nagycinege	19,02	39,18
1696	Tolcsva	27,43	1696	Nagycinege	19,49	46,92
1697	Tolcsva	24,10	1697	Nagycinege	15,81	39,91
1698	Tolcsva	31,01	1698	Nagycinege	–	31,01
1699	Tolcsva	23,67	1699	Nagycinege	19,88	43,55
1700	Tolcsva	26,55	1700	Nagycinege	12,01	38,56
1701	Tolcsva	15,38	1701	Nagycinege	4,95	20,33
1702	Tolcsva	14,16	1702	Nagycinege	4,20	18,36
1703	Tolcsva	21,30	1703	Nagycinege	6,06	27,36
összesen		432,51	összesen		239,21	
összesen						671,72

Kőrössy György a fenti adatok alapján az első, 15 éves gazdálkodási periódusa alatt, a tolcsvai szőlőkre összesen 432,51 forintot, a nagycinegei szőlőkre pedig 239,21 forintot, összesen 671,72 magyar forintot áldozott. A szőlőterületek bővülése után a munkálatok úgy alakultak, hogy 1694 és 1704 között a kiscinegei szőlőt 106,72 forintért, aztán 1702 és 1704 között a gáborjáni szőlőt 21,88 forintért, valamint 1696 és 1704 között a királyhegyi szőlőt 160,28 forintért gondoztatta. Egészében véve 1688–1704-ig 960,6 forintot fizetett a szőlőmunkálatokért. Viszo-

105 Valószínű, hogy ebben az évben szerezte meg a Nagycinegei dűlőt.

106 Ebben az évben az édesanyja szőlője körüli munkálatokat is ő fizette ki.

nyításként: az 1720-as években a sárospataki trinitárius kolostor felújítására 1000 forintot adományozott, tehát a szőlőbirtokok nem képviseltek túl nagy értéket.

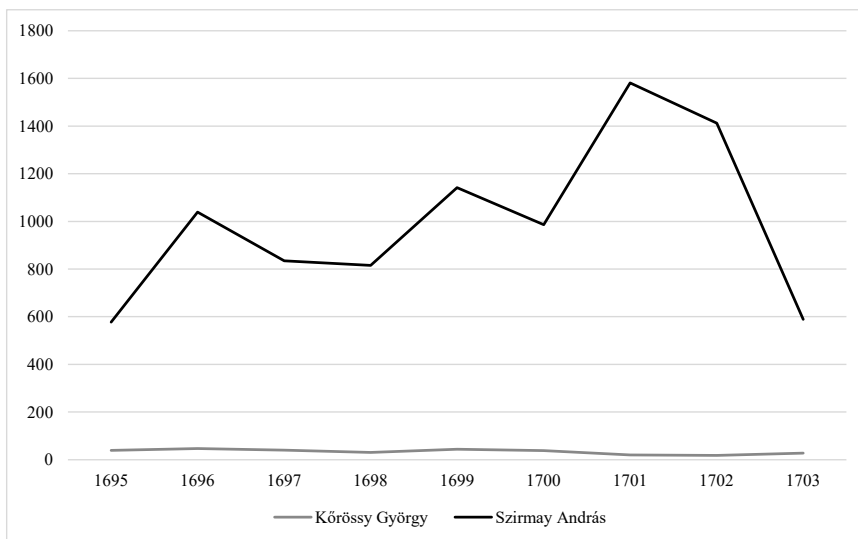
Szirmay András költekezései a szőlővel kapcsolatban az alábbiak szerint alakultak:

4. táblázat. *Szirmay András szőlőművelésre tett kiadásai (1695–1703), magyar forintban*

Év	Magyar forint
1695	577,68
1696	1039,18
1697	834,42
1698	815
1699	1141,71
1700	986
1701	1581,12
1702	1412,29
1703	588,60
Összesen	8976

A táblázatok adataiból egyértelműen kitűnik, hogy a köznemesi rétegen belül is nagy eltérések lehetettek, hiszen Szirmay András költekezései több mint a nyolcszorosát teszik ki a Kőrössy által a szőlőmunkálatokra fordított összegnek. Úgy vélem, a két köznemesi életpályát leginkább a költekezések alapján érdemes összehasonlítani. A szőlőkre való kiadásokat még egyszerűbben az alábbi grafikonnal lehetne szemléltetni:

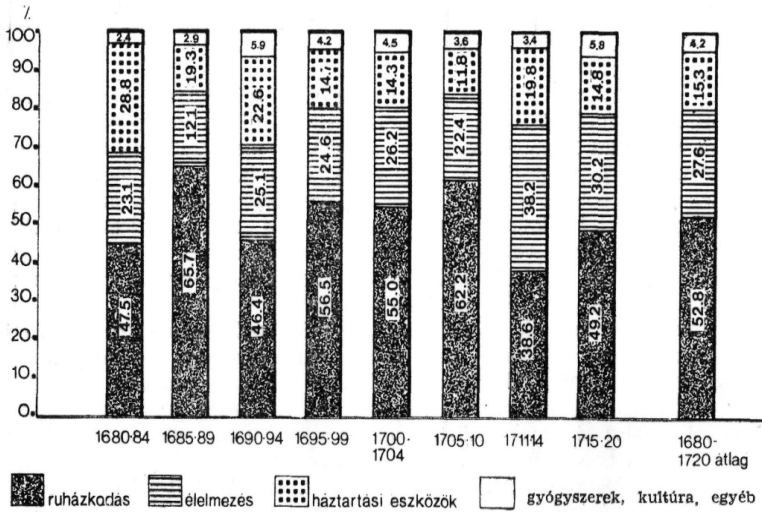

4. ábra.: *Kőrössy és Szirmay kiadásai a szőlőmunkálatokra (1695–1703) magyar forintban*

R. Várkonyi Ágnes Szirmay Andrásnál egy másik érdekes oldalról kívánta megvizsgálni a naplókban rejlő aspektusokat, méghozzá a háztartási, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mindennapi (szükséges) költségeket tükrében. Itt többek között a ruházzkodásra, ételmezésre, háztartási eszközökre, gyógyszerekre, kultúrára stb. tért ki. Grafikkal szemléltetve Szirmay esetében az alábbi adatokkal számolhatunk:

6. A háztartási kiadások százalékos megoszlása / 5 éves átlagok /

5. ábra. R. Várkonyi Ágnes grafikonja Szirmay András háztartási kiadásairól¹⁰⁷

A grafikon adatai szerint Szirmay a legtöbb pénzt ruházzkodásra és az ételmezésre költötte. Hangsúlyozni kell, hogy házas ember lévén családtagjait is etetnie és ruháznia is kellett. A ruházzkodáshoz megjegyzendő, hogy az adatok szerint a bene possessionatus réteg nem érte be pusztán a jobbágyok által készített durva posztókkal (természetesen ez nem jelenti azt, hogy a Kőrössy is kizárólag a jobbágyi munkából előállított posztóanyagot használta volna egyedülként). A harmadik kategóriába maguk a háztartási eszközök kerültek. Ugyanakkor családos ember lévén a kultúrára szánt összegek ezekben az években még úgy is eltörpültek, hogy gyermekeit taníttatta, orvosságot mindenképp vennie kellett, s valami úton-módon a szellemi étvágyát is ki kellett elégíteni. Ám a tanulmány szerint jelentős könyvtárral büszkélkedett, Kincses Katalin munkájában pedig az szerepelt, hogy jó néhány irodalomhoz eperjesi fogsága idején jutott hozzá.

107 R. Várkonyi Á.: Gazdaság, műveltség, mentalitás i. m. 29. p.

Kőrössy mindennapi költségeinek részletes vizsgálatával kutatásom még adós marad, mindenesetre Szirmayval ellentétben sokkal többet költött élelemre, mint ruházkodásra. Nagyon sok húst (marha és sertés) fogyasztott például,¹⁰⁸ de emellett egyéb élelmiszere is költött (tésztafélék, kenyér, tejtermékek), de ugyanúgy bort is vásárolt, mikor a készletei kifogyóban voltak. Sok esetben honoráriumot is adott a szolgálóknak, hírvivőknek, vagy akár a réveken való átkeleléskor (a fuvardíj mellett), az ünnepnapok alkalmával számos esetben pedig (újév, karácsony, húsvét, névnap) a versmondókat is megjutalmazta. Orvosságra szintén költött: 1692 és 1695 között pontosan 9 forint 66 dénár értékben¹⁰⁹, ami nem meglepő, hiszen mind édesanyja, mind maga Kőrössy betegeskedők voltak. Ami pedig a ruházkodást illeti, Kőrössynél nem tudok arról, hogy családos ember volt, így saját magát, illetve udvartartását (inasait, szolgálóit) ruházta — ezeket az adatokat remekül lehet majd felhasználni a továbbiakban a köznemesi udvartartás vizsgálatához —, de természetesen Szirmay is ugyanúgy ruházta szolgálóit, mint akár feleségét és gyermekeit. S ha már orvosságok: Kőrössyről tudni lehet, hogy a személyes higiéniára is ügyelt, hiszen számos esetben lehet arról olvasni, hogy borbélyhoz is járt. Ami a kultúra témakörbe tartozik, annyit biztosan tudhatunk a források alapján, hogy Kőrössy kalendáriumokat vásárolt magának, de előfordult olyan eset is, hogy egy-egy nagyobb utazás alkalmával könyveket szerzett be, amelyeket szűkebb ismeretségi körében osztott szét, ez a tendencia azonban sokkal inkább az 1711 utáni esztendőkre jellemző.

Kőrössy költségeiből meg kell említeni még egy érdekességet, ez pedig az alamizna, illetve nagyobb összegű donációk. Zömében ezek az adományok egyházi személyeknek, illetve szerzetesi közösségeknek jártak, de arra is volt példa, hogy Kőrössy zarándokoknak adott némi pénzbeli segílyt. Ami pedig a szerzetesi közösségeket illeti, a sárospataki trinitáriusok helyzete külön érdekes, hiszen Kőrössy György jelentős anyagi — 1000 forintos — adományának köszönhetően ismételten meg tudtak telepedni a helységben. Közösségüknek Kőrössy ezután egyfajta kegyúri szerepet betöltő jótévedője volt, utolsó éveiben rendkívül sok időt is eltöltött a szerzetesek társaságában. De ez ismételten 1711 utánra jellemző.

---

108 A kora újkori táplálkozásról magyar viszonylatban ld.: *Benda Borbála*: Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban Szombathely, 2014. (Archívum Comitatus Castriferrei 6.)

109 Ánizsmag, rebarbara, apró szőlő stb., ld.: MNL OL E 183 - 2. t. 277.A.

Összegzés

Tanulmányomban két, egymáshoz nagyon hasonló (hasonlító) köznemes gazdálkodását igyekeztem bemutatni, megvizsgálni. Láthattuk, hogy a köznemesi rétegen belül is óriási különbségek lehetnek.

Egyrészt bemutattam Szirmay Andrást, akit családi háttere és — a kezdeti akadályok leküzdése után — vagyona is a köznemesség bene possessionatusi részébe emelt. Láthattuk, hogy tanulmányai kezdeti szakaszában olyan kapcsolati hálóra tett szert, amelyet külföldön töltött éveit után sikeresen tudott kamatoztatni, hiszen Thököly Imre udvarában kapott helyet. Utóbbi udvartartása is nagyon érdekes támpontját képezheti a köznemesi életpályák vizsgálatának, hiszen a katonai és ügyvédi pályán keresztül a gazdálkodásig szinte mindenre találunk egy-egy példát. Szirmay hadi és jogi (ügyvédi) ismeretei miatt volt fontos Thököly Imre számára, ám ebben az udvarban Kőrössy is feltűnt, igaz, ő egészen 1688-ig Munkácson tartózkodott.

Kőrössy György Szirmayhoz hasonlóan indította karrierjét, csak hogy ő katolikusként nem Thököly, hanem Zrínyi Ilona udvarában kezdte meg pályáját, ahol sikerült a legmélyebb személyes kapcsolatot kialakítani az akkor még gyermek Rákóczi Ferencsel, ám ezt a kapcsolatát az 1690-es évektől tudta igazán kamatoztatni. A Rákóczi-szabadságharcban pedig gazdasági ismeretei miatt „követelte meg” tőle Rákóczi a csatlakozást, de ezen feladatok mellett több mint valószínű, hogy diplomáciai jellegű szerepkörrel is rendelkezett. Doktori disszertációm mindenesetre Kőrössy életrajzán belül nagy hangsúlyt kíván fordítani az 1703 és 1711 közötti esztendőkre.

Disszertációm (és jelen tanulmány) egyik hipotézise, hogy a Kőrössy család valamikor a XVII. század folyamán veszíthette el addigi birtokait, ennek köszönhetően Kőrössynek egy teljesen új hálózatot kellett felépítenie. Tehát ebben a tekintetben különbözik Szirmaytól, aki már rendelkezett egyfajta alappal, amelyhez az évek során újabb birtoktestek kerültek. Ugyanakkor mindkét személynél tendencia volt, hogy ezeket a birtokokat ügyesen a volt Thököly- és Rákóczi-uradalmak területén belül szerezték meg, saját mozgásterükön belül maradván, azaz ismerhették egy-egy település megszerzésének előnyeit és hátrányait. Kőrössy szempontjából (de természetesen Szirmaynál is) ezeket a birtokokat két nagyobb csoportra bonthatjuk: egyrészt a szőlő, másrészt a gabona miatt jelentős falvakra.

Szirmay András és Kőrössy György életpályáján keresztül számos markáns különbség mutatható ki. Birtokgazdálkodási stratégiájuk rávilágít, arra a tényre, hogy a köznemesi rétegen belül nagyra nyílt az a bizonyos olló a bene possessionatus és a kevésbé tehető „vidéki” nemes között. Hiszen míg a kisebb

birtokos elsősorban vagyona konzerválására, a lassú ütemű, biztos fejlődésre törekedett, addig a nagyobb földterületeken gazdálkodó nemesúr kockáztathatott és megengedhette magának a bevételek és kiadások erőteljes ingadozását. Ennek talán legjobb példája volt a szőlőterületekre szánt kiadások grafikonja, ahol Szirmay legalább nyolcszor többet költhetett el, mint Kőrössy György. Az már csak a dolgok érdekessége, hogy az egyéni reprezentációra (alamiznaosztás, honoráriumok, pártfogások) a naplók tanúsága szerint Kőrössy sokkal nagyobb „anyagi áldozatot” hozott, mint a tehetősebb Szirmay.

RÉNES BALÁZS

AZ OSMÁN ALKOHOLFOGYASZTÁS RÍTUSÁNAK MEGJELLENÉSE BORSOS TAMÁS 1619. ÉVI PORTAI KÖVETSÉGÉNEK NAPLÓJÁBAN

„Azmég az legények odajárának, addig onnat az szomszédságból emberséges törökök jövének közinkbe, azkik minket is igazítanak vala el, hogy részeg az török s ne veszekedjünk véle. Amazt is az törököt csitítják vala, de az török annál dühösebben húzta az íjét-nyilát, hogy meglője Mikó uramat. Mikor így veszekedénk, látuk, hogy az lator törököt senki nem segíti, és az legények is belékaptak vala, azmég az jaszakcsiát elhosszák az több legények Én is megbízván magunkat, szordítám az legényeket, mondék: Fogjátok meg az bestye kurvát, vigyük mi magunk az pasának!”¹

A fenti sorokat a többszörös erdélyi diplomata és az 1618. évi erdélyi követség ügyvivője, Borsos Tamás jegyezte le 1619 augusztusában konstantinápolyi követségének naplójában. Az ekkor Bethlen Gábor megbízásából az oszmán fővárosban tartózkodó erdélyi kapitihá egy igen érdekes keresztény-muzulmán konfliktust jelenít meg feljegyzésében: az oszmán hivatalnoki látogatásról hazafelé tartó erdélyiek ugyanis a nyílt utcán konfliktusba keveredtek egy részeg törökkel, akit ittassága miatt saját embereikkel kíséreltek meg a pasa elé vinni. Az említett interakció számos kérdést vet fel az oszmán-európai együttélés, és ezen belül a kora újkori, s elsősorban az oszmán alkoholfogyasztás tekintetében. Miért gondolták úgy a követség tagjai, hogy közbe kell avatkozniuk? Jól értelmezték-e keresztényként egy muzulmán állam helyi szokásrendszerét és a beavatkozás szükségességét? Hogyan illeszkedik mindez a csoportos rítusok sorába?

Tanulmányomban ezt a konfliktushelyzetet és annak kezelését vetem össze a konstantinápolyi angol követek gyakorlatával mohamedán partnereik és informátoraik alkoholfogyasztási szokásait illetően. Ennek során elsősorban azt vizsgálom meg, hogy nemzetközi viszonylatban milyen hibákat vétettek az erdélyiek, hogyan értették/érthették félre az oszmán rítusokat, ezekről milyen elméleti tudással és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek, illetve ezáltal portai fellépésük mennyiben tekinthető európai mércével professzionálisnak.

---

1 Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Kocziány László (szerk.). Bukarest, 1968. 276 p. (a továbbiakban *Borsos*, 1968.)

Borsos Tamás és jelentősége

Borsos Tamás élettörténete egy igazi kora újkori államdiplomata pályáját rajzolja fel élénk. Borsos Sebestyén marosvásárhelyi bíró harmadik fiaként a vásárhelyi református iskolában kezdi meg tanulmányait. Később megtér a szombatos felekezethez, ezért Báthory Zsigmond és a tizenöt éves háború éveit többször van üldöztetésnek kitéve. Borsos 1599-től Marosvásárhely többszörös bírója, hozzá fűződik a város falainak megerősítése, amiért 1607-ben Rákóczi Zsigmondtól nemességet kap. Köztisztviselői tevékenységével ismeretséget szerez magának, nem véletlen, hogy az erdélyi fejedelmek több ízben őt választják ki diplomáciai misszióik követeként.² 1613 és 1614 között Báthory Gábor kiküldetésében védelmezi a fejedelem érdekeit Bethlen Gáborral szemben, később azonban már ez utóbbi mellett találjuk meg az 1615. évi nagyszombati egyezmény aláírásakor is.

Bethlen munkája elismeréseként 1618 márciusától 1620 áprilisáig konstantinápolyi követségbe küldi. Bethlen követeként még egy ízben, 1626-ban járt Konstantinápolyban. Kiküldetései egyben karrierjének csúcspontját is jelentik, hiszen a XVII. század elejére az európai diplomácia egyik új központjaként az észak-itáliai városok, Bécs, Párizs vagy éppen London mellé az Oszmán Birodalom fővárosa, Konstantinápoly emelkedett fel.³ A város földrajzi fekvésének és vegyes népességének köszönhetően jelentős információs és hírközponttá vált, ezért az európai államok sorra hozták létre állandó követségeiket a városban. Követségeik a keresztények által lakott Galata és Pera városnegyedekben kaptak helyet. A XVI–XVII. század során ide települt a velencei, a francia, az angol, majd a holland és a Habsburg-követség épülete is. A Perában élő és dolgozó európai követek az iszlám vendégjognak (aman) megfelelően az oszmánok vendégszeretetét élvezték: kíséretet kaptak, biztonságukért és értekeikért a helyi hatóságok feleltek, rájuk hárult a követek és kíséretük ellátása is.⁴ A konstantinápolyi követek nemcsak a Portával, de egymással is mindennapi érintkezésben álltak, közösen ülték meg ünnepeiket és vettek részt a portai fogadásokon, ami különösen az európai háborúk esetén vált jelentőssé. A diplomáciai szolgálatot teljesítő követek nemcsak az oszmán főváros szabadabb légköre miatt, de a keleti és nyu-

---

2 *Barts Gyula*: Marosvásárhelyi Borsos Tamás élete és történeti szereplése. Kolozsvár. 1912. 8–23. p.

3 *Christen Jönsson – Martin Hall*: Essence of Diplomacy. London, 2005. 40–41. p.

4 *Ágoston Gábor*: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Hanák Péter (szerk.) Pécs, 92. p.

gati világot összekötő kereskedelmi csomópont jellege okán is sikeresen tudták létrehozni saját hírszerzési központjaikat és fenntartani információs hálózataikat európai riválsaikkal szemben.⁵

Borsos feljegyzéseit első konstantinápolyi megbízatása alatt kezdi el írni 1594-től 1612-ig, történetírói hangja szenvedélyes, érzelmes, ugyanakkor meglehetősen szűkszavú. Borsos a politikai eseményekben mindenütt Isten kezét véli felfedezni. Habár ő maga inkább a törökös orientáció híve, egyik erdélyi párt mellett sem foglal következetesen állást. Bocskait bírálja, de hódol előtte. Báthory Gábort elítéli, követeként mégis megvédi Bethlennel szemben Konstantinápolyban. Annak ellenére, hogy Bethlen Gábort sem tartja megfelelő választásnak Erdély élére, tapasztalt diplomataként neki is hűséggel szolgál, s később egyik legnagyobb hívévé válik. Ugyanakkor véleményét mindig megőrzi magának, s ez nem befolyásolja egyik megbízatásának elvégzésében sem. Bartoniek Emma szerint kitűnően tudott alkalmazkodni a hatalomváltásokhoz, és egyik fejedelemhez sem ragaszkodott tovább, mint ameddig azt hasznosnak és tanácsosnak tartotta.⁶ Jánosházy György egyenesen Mikes Kelemen előfutárának tartja Bethlenhez írt leveleit, de úgy véli, Borsos életfelfogása és mély vallásos hite miatt írásaiban nem tud olyan súlyos hangvételt megütni, mint későbbi utódja.⁷

A rítusokról

A rítusokat a szociológia és az antropológia a tradicionális, iparosodás előtti társadalmak vizsgálatok alapvetően vallási keretben vizsgálta. Émile Durkheim szerint nem létezik olyan társadalom, amely „*ne érezné szükségét, hogy szabályos időközönként megerősítse az egységét és a sajátos arculatát biztosító kollektív érzéseket és gondolatokat*”⁸, mindezt pedig a rituálékkal/rítusokkal éri el. Durkheim úgy véli, ezek a szertartások céljukban, eljárásukban és eredményeik szempontjából is hasonlóak lehetnek mind a szekuláris, mind a szakrális tevékenységek esetében, azonban vallási értelmezésüktől még nem tud teljesen elvo-

---

5 *Emrah Safa Gürkan*: Dishonorable Ambassadors? Spies and Secret Diplomacy in Ottoman Istanbul. In: *Archivum Ottomanicum* 35. Barbara Kellner-Heinkele – Pál Fodor. (szerk) Wiesbaden, 47–49. p.

6 *Bartoniek, Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből, Ritoók Zsigmondné (szerk.) Bp., 1975. 514–515. p.

7 *Jánosházy György*: Erdélyi Panteon I. Marosvásárhely, 1998. 74–80. p.

8 *Émile Durkheim*: A vallási élet elemi formái. Bp., 2003. 386. p.

natkoztatni. Arnold von Gennep mutat rá elsőként az átmeneti rítusok létezésére a hagyományos társadalmakban „Az egyén élete bármiféle társadalomban egyik életkorból a másikba, egyik foglalkozásból a másikba történő átmenetekből áll. Ahol az életkorok és a foglalkozások is elkülönülnek, ott ez az átmenet speciális aktusokkal jár együtt.[...] Az egyén állapotában bekövetkezett minden változás a profán és a szent világ közötti hatások és ellenhatások egész sorát vonja maga után.”⁹ Értelmezési keretrendszere vallásos, ebben a rítusokat a profán és a szent közötti kapcsolat határozza meg. Clifford Geertz a rítusokat kulturális mintaként értelmezte: „...a rítusok ~ azaz a megszentelt viselkedés — keltik életre azt a meggyőződést, hogy a vallási elképzelések valóságosak, és a vallási irányelvek józanok”,¹⁰ amelyek a vallás kulturális rendszerébe helyezkednek. A rítusok világi értelmezése a hetvenes években Barbara Myerhoff és Sally Falk Moore kutatásai nyomán elsősorban a modern társadalmak vizsgálatából indult ki. Moore és Myerhoff megközelítésében nem attól lesz valami rítus, hogy a világi dimenzió túlra irányul vagy ideológia kötődik hozzá, hiszen a rítusok mindig valami láthatatlant tesznek láthatóvá mind a szakrális, mind a szekuláris cselekedetek esetében. Céljuk a befolyásolás: a világi rítusok a világra, a külső környezetre, míg a vallási rituálék egy másik, misztikus világra fejtik ki hatásukat. Ebben a megfogalmazásban „a rítus olyan cselekvés, amelyet emberek egy csoportja szándékosan végez egy vagy több szimbólum segítségével ismétlődő, formális, pontos, nagymértékig rögzített módon.”¹¹ A rituálék formai jellemzőit Moore és Myerhoff alapján a vallási és világi rítusokra tekintettel hat témakörbe rendezhetjük: 1) Valamilyen alkalomnak, tartalomnak, formának vagy ezek kombinációinak az ismétlése. 2) Olyan aktív részvétel, amely elsősorban nem spontán magatartást jelent, hanem valamilyen szerepnek a betöltését, átélését. 3) Olyan magatartás, amely sajátos viselkedés és szimbólumhasználat révén valósul meg, de jelentheti megszokott cselekvések és szimbólumok szokatlan használatát is. 4) Olyan tevékenység, amely szervezett rendben, előírások szerint zajlik, megszabott kezdéssel és befejezéssel. 5) Olyan kifejező bemutatás vagy előadás, amely figyelmet és koncentrációt igényel. 6) A rituáléban megjelenik a közösségi dimenzió, amely a csoport számára jelentéssel bíró társadalmi üzenetet rejt magában.¹²

---

9 Arnold Van Gennep: Átmeneti rítusok. Bp., 2007. 42. p.

10 Clifford Geertz: Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Bp., 1994. 103. p.

11 Sally Falk Moore – Barbara Myerhoff: Secular Ritual: Forms and Meanings. Assen, 1977. 199. p.

12 Uo.:1977. 7–8. p.

Ebben az értelmezésben rítusnak tekintem a követek útját és megérkezését Konstantinápolyba és az ottani fogadásukat, (Raguzában csaus várja őket és kíséri el az oszmán fővárosba, a helyi hatalom képviselői igazgatják útjukat, nem érintkezhetnek a lakossággal és meghatározott létszámban mozoghatnak). Ilyen tekintetben további rítusok a nagyvezíri bevonulások (sikeres hadjárat után visszatérő győztes hadvezérek), a szultáni audienciák (trónra lépő új szultán fogadja a követeket, vagy éppen az új követ első audienciája, amikor kezét csókolnak az uralkodónak és ajándékokkal látják el), portai vacsorák és ünnepek (az oszmánok által rendezett ünnepek és fogadások, vagy éppen a keresztény követek közösen megült egyházhoz köthető ünnepei).

Az oszmán alkoholfogyasztás nem nyilvános rítusa

Borsos Tamás második konstantinápolyi követségének idején, amelyet immár Bethlen Gábor megbízásából teljesített, egy 1619. augusztus 5-ei feljegyzésében követtársa, Mikó Ferenc oszmán fővárosból való távozásának kapcsán említi meg a következő eseményt, amely még Mikó városban való tartózkodása alatt esett meg az erdélyi küldöttség embereivel.

„Mikó Ferenc uram itt bennlétében ilyen fortély esék egy rajtunk. Hogy egykor szép móddal-udvarral megyünk vala az vezérhez, az Eszki Szultán Mehmetnek az végénél, ott egy részeg török, azhol a törökök löni tanulnak, hát ott ij az kezében és ijba fogta az nyilat. Ugyan jól távol vagyunk vala, hogy reánk fordula mind nyilastul-ijastul és rendül kezdé szidni: Aha, bre gyaur gidi! azki annyit teszen magyarul, mint: kurva feleségü pogán. Mikor szinte az bolt eleibe jutottunk volna, ott is ugyan nekünk álla az ebtől szakadt s reánk fordította ijét-nyilat s ugyan mégis úgy szid. Megállá Mikó Ferenc uram s kezdé ő is szidni, amaz kétszerte inkább. Én eléggé hívám-vonám Mikó uramot, hogy menjünk el mert részeg, tegyük csak hallatlanná, de soha el nem vonhatám, hanem riasztá az szolgálait, hogy jancsárt keressenek az utcában, kivel megfogassuk és az pasának vigyék.”¹³

Borsos itt beszámol róla, hogy egy nagyvezíri fogadásra tartva a konstantinápolyi lövöldénél egy részeg törökbe botlottak, aki rájuk fordította iját és sértegette a küldöttség embereit. Mikó Ferenc ezt nem túrvén leállt a törökkel vitatkozni, Borsos pedig hiába győzködte arról, hogy álljon tovább és hagyja sorsára a részeges oszmánt. Azonban, ami ekkor következett, az igencsak megkérdőjelezi az erdélyi követség felkészültségét: Mikó ugyanis saját szolgálóit riasztva elhatározta,

---

13 Borsos, 1968. 275. p.

hogy janicsárokkal fogassák meg a törököt és az ittassága miatt vigyék a pasához. Ez azt feltételezi, hogy Mikó és társai tudták, hogy az alkohol fogyasztása nem engedélyezett az Oszmán Birodalomban és büntetendő. Az alkohol eladását, felszolgálását és fogyasztását I. Szulejmán szultán uralkodásától kezdve államilag is szabályozták, ennek ellenére nem feltétlenül tartatták be, számos formális és informális kiskapun keresztül lehetséges volt a *Yeniçeri Ocağı* (janicsárság és az állami bürokrácia) számára az alkoholfogyasztás, illetve az esnafok, azaz a kézművesek és boltosok számára megoldható volt az alkohol árusítása is. A törvények betartatása azonban eltérő horderejű volt az oszmán történelem során. Volt, amikor ezek a törvények csak a janicsárság alkoholfogyasztására és árusítására vonatkoztak, és volt, amikor csak ők voltak kivételezettek a rendeletek alól. A janicsárok esetében az európai gyökerek is enyhítő körülményként szolgálhattak.¹⁴

Mikóék tehát ismerték az iszlám törvényeket, amelyről korábbi magyar utazók leírásai alapján is tájékozódhattak, így például az Oszmán Birodalomban rab-szolgaként élő Magyarországi György barát (Georgius de Hungaria, vagy más néven a Szászsebesi Névtelen) feljegyzéseiből, aki így írt erről: „*sem bort nem isznak, sem sertéshúst nem esznek. Ahogy ők mondják ugyanis: ezek tisztátalan-ná teszik az embert.*”¹⁵ Azonban annak a gyakorlati alkalmazásáról nem rendelkeztek elegendő ismerettel, holott már maga György barát is utalt arra, hogy a török férfiak titokban áldoznak a borivás szenvedélyének. Erről egy évszázaddal később a Verancsics Antal küldöttségében résztvevő Dernschwam János is értekezett útleírásában: „*Habár a törököknek egyáltalán nem lenne szabad bort inniuk, mert megtiltotta Mohamedjük, ezt nem mind tartják be. Amikor borhoz jutnak, úgy vedelnek, mint a disznók, titokban, de olyan mértéktelenül, hogy elterülnek. Ha egy ilyet az utcán lelnek, a kádihoz, vagyis bíróhoz vezetik. Az néhány száz vesszőcsapást méret reá, és ráadásul pénzbüntetést is kiszab. És jóllehet szemet hunynak a borivásuk felett, a felsőbbtség, mégsem akarja megengedni, hogy ez olyan nyilvánosan és szabadon történjék...*”¹⁶ Talán az ehhez hasonló leírások miatt is vélték úgy az erdélyi követség egyes tagjai, hogy közbe kell avatkozniuk.

---

14 *Volkan Aytar*: Entertainment & leisure consumption in Istanbul, PHD thesis, Chapter II. Legacies, Continuities and Breaks Entertainment in Byzantine and Ottoman Empires, Istanbul, 2014. 74. p. (a továbbiakban *Aytar*, 2014.).

15 *Georgius de Hungaria*: Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról, 1438–58. 80. p. In: Tardy Lajos: Erdély / Besztercebánya / Törökországi útinapló, 1977 (a továbbiakban *Georgius de Hungaria* 1977.).

16 *Dernschwam János*: Utazás Konstantinápolyba, 1553–55. 341–342. p. (A továbbiakban *Dernschwam*, 1977.).

Borsosnak azonban, mint a követség egyik vezető tisztségviselőjének, ekkor már tapasztalt diplomataként tudnia kellett volna, hogy európaiként ezt a konfliktushelyzetet el kell kerülniük, és ugyan elsőre próbálta is elvonni onnan Mikót és társait, szemet hunyva a részeg török ellenséges viselkedése fölött, később azonban, amikor látta, hogy nem jönnek a janicsárok, mégis beleállt és egyenesen a követség saját legényeivel akarta elvitetni a törököt:

„*Azmég az legények odajárának, addig onnat az szomszédságból emberséges törökök jövének közinkbe, azkik minket is igazítanak vala el, hogy részeg az török s ne veszekedjünk véle. Amazt is az törököt csitítják vala, de az török annál dühösebben húzta az íjét-nyilát, hogy meglője Mikó uramat. Mikor így veszekedénk, látúk, hogy az lator törököt senki nem segíti, és az legények is belékaptak vala, azmég az jaszakcsiát elhozzák az több legények. Én is megbízván magunkat, szordítám az legényeket, mondék: Fogjátok meg az bestye kurvát, vigyük mi magunk az pasának! Nekilódulának az legények, amaz lator török megfutamodék, ezek az mi legényink ugyan megfogák és vonni kezdék, hogy mi elvigyük az pasához. Azonközbe nagy hirtelen annyi gaz török rohana reánk kövekkel hagyítélag, hogy elfelejtük, hogy az török rabot az pasának vigyük. Hanem elővévék elsőben Mikó uramat, az dandárral egy utcára üzöbe szalada, de bezzeg úgy megkövelék az legényeket, hogy rút dolog vala. Én hátraszakadnék az sokaság közé, engem senki nem bánt vala akkor; néztem hogy az Mikó uram hátán is jó módon lobog vala zöld felsőruha az kövek esésétől.*”¹⁷ Borsos ugyancsak megemlíti, hogy békéltető szándékkal „emberséges törökök” próbálták meg elsimítani Mikó és a részeg török közötti konfliktust, azonban a török már annyira ittas volt, hogy ennek hatására csak jobban felhúzta az íját az erdélyiekre. Borsos csak akkor adott parancsot a török elfogására, amikor látta, hogy az összegyűlt törökök sem tudják visszafogni részeges társukat. Ezzel azonban magukra haragították a többi törököt, akik érthető módon nem akarták, hogy kiderüljön társukról, hogy nyilvánosan fogyasztott alkoholt. Társukat védelmezve a környező törökök rátámadtak a követség embereire, a legényeket és Mikót pedig egyre többen kövekkel dobálták, úgy, hogy utóbbinak már „jó módon lobog vala zöld felsőruha az kövek esésétől”. Itt érdemes kiemelni, hogy már Mikó ruházatának színe is ellenszenvet kelthetett a törökökben, és esetleg a részeg töröknek is kivívhatta ellenszenvét, aki ittas lévén pedig nem átélt belekötni az erdélyiekbe. Ahogyan azt Kerekes Dóra is megfogalmazza könyvében, Konstantinápoly lakosságának szigorú szabályokat, törvényileg előírt ruházatkodási rendet is követnie kellett. Mindenkinnek olyan ruhát kellett hordania, amely társadalmi, politikai vagy vallási rangjának,

17 Borsos, 1968. 276. p.

foglalkozásának és nemzetiségének megfelelt. A muszlimok és nem muszlimok nem hordhatták ugyanazokat a ruhadarabokat, de színeket sem. Továbbá megjegyzi, hogy a zöldet még az oszmánok között is csak Mohamed próféta leszármazottai viselhették, mivel ez volt a próféta színe. Ezért a legnagyobb sértések egyike volt az, amikor egy európai „hitetlen” ezt a színt viselte.¹⁸

Erre ugyancsak jó példa — amit maga Kerekes is említ könyvében —, amikor 1555. június 30-án Verancsics Antal követségének egyik emberét megverték zöld harisnyája miatt. Az esetről szintén Dernschwam János számolt be útikönyvében. *„Volt köztünk egy diák vagy magyar irlnok, aki posztóból való zöld harisnyát viselt cipőjében, mint amilyet a magyarok szoktak hordani a nadrágjuk fölött. Meglátta ezt egy zöldturbános, és néhány más törökkel együtt a követek szeme előtt megragadta a diákot, és lehúzta róla a harisnyáját. A követ uraknak hallgatniuk kellett, és nem tehettek semmit. A törökök úgy okoskodtak, hogy a turbánjukat és a fejükön viselt színt, senkinek sem szabad a lábán hordania és meggyaláznia, mivelhogy az ő Mohamedjük ilyen zöld turbánt viselt. A harisnyát megcsókolták és szétszaggatták, a diákot pedig egy kissé eldöngették.”*¹⁹ Ez is azt bizonyítja, hogy a magyar követségek tagjai, ha önkéntelenül is, de jóval kevesebb ismerettel rendelkezettek a konstantinápolyi életéről, mint az állandó kiküldetéseken az oszmán fővárosban tartózkodó európai kortársaik.

A következő részletben Borsos beszámol arról, hogy a kövezést sikeresen elkerülve szembekerült a részeg törökkel, aki a lóháton ülő Borsost kétszer is megsebesítette mentéjén keresztül. Ekkor a vele tartózkodó Mátyás deákkal beszaladt egy utcába, aki a követ védelmében már a török megölését fontolgatta, amikor megérkeztek a janicsárok: *„Mikor én sokaság között állanék lovam hátán és engem senki nem bántana, egykor csak azon vőm eszembe magamot, hogy hát az az lator török, azkit mi megfotunk vala, kivont mezítelen bicsakjával az sokaság között igen jó felém, és még én is megeszmélém magamot s az lóval megrugaszkodám, addig ott ére az áruló s úgy csapa hozzám az késsel az lóháton, hogy az veres mentémbe két helyen is általmene az bicsak, sőt az dolmányomon is szinte az faramba. Isten úgy akarta, hogy én lóháton voltam, az nyereg hátuljába tartózkodott meg az bicsak, mert elveszett volna. Én egy utcára szaladék, Mátyás deák vélem vala és azt fogá elő, én úgy hiszem, hogy meg is ölte volna, de hát az Isten úgy adá hogy szinte szembehozák az legények két jaszakcsiát: azok, hogy láták, megkapák az kurvát. Én eléggé mondám, hogy megfogják, mert lator, mert*

---

18 Kerekes Dóra: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*, Bp., 2010. 28–29. p. (a továbbiakban Kerekes, 2010.)

19 Dernschwam, 1977. 331–332. p.

*ím az pasához megyünk s követek vagyunk, tarták egy kevésség s meg elbocsáták. De mi is bizony csak alig szaladánk az konstantinápolyi vitézség mellett. Azután soha üdönk nem lőn hozzája, hogy csak megpanaszoljuk is az pasának, hanem szégyenletünkbe egynéhány napig csak arra az útra sem jártunk, maga volt volna igaz utunk az pasa Kapujára.*²⁰

Borsos beszámol arról, hogy a két janicsár elfogta a részeges törököt, őrizetükben tartották egy rövid ideig. Akkor azonban, amikor Borsos megemlítette, hogy európai követ és azt tanácsolta nekik, hogy a törököt a kihágásáért vigyék a pasa elé, azok inkább elengedték bajtársukat. Borsos megvetően ír a „konstantinápolyi vitézségről” és bevallja, hogyha idejük engedte volna, ők maguk panaszták volna be a részeg törököt a pasánál, ám szégyenükben napokig még csak arra sem jártak.

Most pedig nézzük meg újra, mit nem vettek figyelembe Borsosék, amikor az alkoholfogyasztáson kapott törököt be akarták vádolni a pasánál. Az Oszmán Birodalomban a sarián alapuló törvények alapvetően tiltották az alkoholfogyasztást, azonban a Koránban ez csupán a borra van konkretizálva, a 2. szúra 216. versében a bor a szerencsejátékkal egy lapon említve súlyos vétekként szerepel: „*Kérdeznek téged a borról és a szerencsejátékról. Mondd: » Súlyos vétek van bennük, és néha valamelyes hasznára is vannak az embereknek. A belőlük fakadó vétek azonban nagyobb a hasznuknál*». ”²¹ Az 5. szúra 90. versében a sorshúzás és szintén a szerencsejátékok mellett a Sátán műveként szerepel, amitől a híveknek tartózkodniuk kell: „*Ti hívők! A bor, a szerencsejáték (maysir), az áldozati kövek (ansah), a nyilakkal történő sorshúzás (azlm) a Sátán förtelmes műve. Kerüljétek azt! Talán boldogultok.* ”²² Az 4. szúra 43. versében a Bibliához hasonlatosan a Korán is megtiltja a vallási események ittasan való látogatását: „*Ti hívők! Ne közelítetek az istentisztelethez ittasan, [hanem várjatok,] amíg tudjátok, hogy mit mondtok!* ”²³ Az oszmán jogalkotás, akár csak a hasonló muzulmán államoknál, a sharia törvényeire alapozódott, azonban megjelentek benne a pre-ottomán iszlám törvénykezés elemei. A kettőt vegyítve egyfajta korlátlan törvényhozói hatalom összpontosult a Szultán mint kalifa kezében az államigazgatás felett. A Szultán így tudott a sariától független rendeletekkel is élni, amikor az alkohol tilalmáról volt szó, abszolút hatalmánál fogva feloldhatta azokat. Ennek ellenére a XVI. század végi konstantinápolyi felkelések során II. Szelim, III. Mehmed, és

20 Borsos, 1968. 276–277. p.

21 Korán, Simon Róbert, (szerk.) 1994. 2:219. (a továbbiakban Korán, 1994.)

22 Korán, 1994. 5:90.

23 Korán, 1994. 4:43.

III. Murád Szulejmán mintájára szintén bezáratta a borházakat és megtiltotta az alkoholfogyasztást. A XVII. században I. Ahmed, IV. Murád, IV. Mehmed és II. Szulejmán idején az alkoholos italok fogyasztása és az ezzel való kereskedelem szintén tiltott volt. Ugyanígy a XVIII. században III. Ahmed, I. Mahmud és III. Szelim idején.²⁴ Ezzel szemben a fogadók és a különböző borházak virágoztak Konstantinápolyban és a birodalom szőlőtermesztő területein is. Evlija Celebi szerint a XVI. században Konstantinápolyban 1060 fogadó volt, amelyből 100-at zsidók vittek; azok, amelyek Galatában voltak, az ortodox görögök tulajdonában álltak. A muzulmán tulajdonosok ugyan kevesebbet, de szintén vezettek borházakat a város különböző pontjain, ahol főképp a muzulmán lakosság élt.²⁵

A városokon kívül a bizánci mintájú karavánszerájhoz hasonló *kapeleios*-ok látták el az utazókat. Itt ugyanúgy, mint a borházakban, kaphatóak voltak az olyan alkoholos italok, mint a raki (ánizsmaggal ízesített törköly vagy gyümölcspárlat), egy tradicionális oszmán égetett szeszes ital, amelyet a borok helyett fogyasztott a muzulmán népesség. A borok árusítása a nem muzulmán lakosságnak a többségében keresztény felekezetű negyedekben található borházakon keresztül történt, emellett az európai követségek is tarthattak fenn készletet a borokból.²⁶ Egy, a rakihoz hasonló égetett szeszestálról, amelyet nagy számban fogyasztottak az oszmánok, maga Dernschwam is beszámol, igaz, magyar mintára a pálinkához hasonlítva azt: „*A pálinkát mind a férfiak, mind az asszonyok nagyban fogyasztják, beleöntik a serbetbe és a borba, de az ételükbe is. Lengyelországból és Oroszországból hozzák be, serből és méhserből főzik...*”²⁷ Ugyanakkor a behozatali országok és az elkészítési mód miatt feltehetően valamilyen hasonló égetett szeszről lehet szó a leírásában.

A gyakorlatban az oszmán moralitás korántsem volt olyan szilárd, mint ahogyan azt a vallási törvények meghatározták, a dohánytermékek és az alkohol fogyasztása, sőt, az ópium szívása vagy éppen a homoszexualitás is, ami társadalmi szinten elutasított volt, tolerálhatóvá vált, hogyha kis mennyiségben vagy éppen privát térben történt, jól elzárva a publikumtól. Ezzel szemben, ha nyilvánosan

---

24 Derviş T. Koyuncu – Ahmed: *Tabakoglu: Alcohol Consumption in Ottoman Istanbul According to Zecriye Tax Records: 1792–1828*, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 11/2. 2019. DEC. 191–200. p.

25 Marc David Baer: *Honored by the Glory of Islam, Conversion and Conquest in Ottoman Europe*, New York, 2008. 115–118. p.

26 *Aytar*, 2014. 76. p.

27 Dernschwam, 1977. 362. p.

történt, az súlyos retorziókat vont maga után.²⁸ Borsos részeg törökje valószínűleg óvatlan lehetett, ugyanis már Dernschwam is feljegyezte: „*Ha a törökök valahol egy korcsmában bort isznak, bezárkóznak, és nem hangoskodnak. Ha valaki közülük lerészegedik, azt a korcsmáros nem engedi ki az utcára, hanem ott fetreng, mint a barom.*”²⁹

Az újkori alkoholfogyasztással kapcsolatban az oszmán kultúrában nem az alkohol minősége, hanem a fogyasztásának módja számított. Ha valaki mértéketlenül részegségig fogyasztott, megvetették, ugyanakkor az egész nap vendéglátóhelyeken ücsörgő, sakkozó és ostáblázó török képe is visszatetsző volt a hatalom szemében. Az idő ilyesfajta eltöltése a napi munka helyett haszontalannak és naplopásnak számított.³⁰ A tilalom tehát inkább a társadalmi rend fenntartásának szólt, mintsem a vallásos elvek betartatásának.

Borsosnak és a követségnek azonban, ahogy azt feljegyzései is bizonyítják, csupán csekély mértékben vagy egyáltalán nem volt rálátásuk a gyakorlati élet folyására az oszmán fővárosban. Ez nem meglepő annak fényében, hogy az erdélyi kapitihák inkább voltak az egyes fejedelmek szolgálatában álló, rövid idejű (1-2 éves) megbízatásra bocsátott diplomáciai követek, mintsem állandó konstantinápolyi rezidensek. Angol és francia kortársaikkal ellentétben, akik akár egy évtizedes követséget is elláttak — habár védelmüket ugyanúgy janicsárok látták el —, és Perában saját követségi épülettel, tolmácsokkal és önálló személyzettel rendelkeztek. Az erdélyi követeknek ugyan rendelkezésére állt az ún. erdélyi ház, de tolmácsokat az esetek többségében a Porta biztosított számukra.

További kérdéseket vet fel, hogy az erdélyi diplomácia képviselői mennyire ismerték magyar elődjeik munkásságát, ugyanis maga Dernschwam János írja le konstantinápolyi tartózkodásáról szóló feljegyzéseiben, hogy a német származású, muzulmán hitre áttért törököket saját szállásán látta vendégül. „*Jöttek hozzám török-németek, akik bort ittak nálam, de aznap este nem mertek hazamenni a feleségeikhez, akik született török asszonyok, nehogy azok megérezzék rajtuk a bort...*”³¹ Ugyan Dernschwam feltételezhetően kihasználta újonnan kötött ismeretségeit konstantinápolyi munkája során, útinaplójában mindezt elsősorban szemléltetésnek szánja, ezzel bizonygatva a töröknek áttért németek viszontagságait. Egészen odáig megy, hogy azt állítja, emiatt legszívesebben mindannyian

---

28 *Kate Fleet – Ebru Boyar: A Social History of Ottoman Istanbul, Cambridge. 186. p. (a továbbiakban Fleet–Boyar, 2010.)*

29 *Dernschwam, 1977. 360. p.*

30 *Fleet–Boyar, 2010. 189. p.*

31 *Dernschwam, 1977. 395. p.*

hátrahagynák asszonyaikat és hazatérnének szülőföldjükre, de mindezt majd 70 évvel korábban említi.

Dernschwam ennek ellenére nem használja ki a törökök e „gyengeségét”, nem úgy, mint az 1588 és 1597 között az angolok konstantinápolyi követeként tevékenykedő Edward Barton, aki, amint azt Várkonyi Gábor tanulmányából is tudjuk, szívesen látta a borozni kívánó oszmán tisztségviselőket. „*A főkancellárt Hamsa pasának vagy Nizargi basának hívják, különleges barátom; hogy megtiszteljen, feljött hozzám a hajó, az Ascention fedélzetére is, ahol egy bankettet rendeztem a számára; titokban, éjszaka különböző időpontokban jött látogatásomra; a bort nagyon kedveli.*”³² A követ különleges barátja, Hamsa pasa, mint ahogyan az az idézett részletből is kiderül, számtalanszor meglátogatta Bartont, aki a szívélyes vendéglátásért cserébe minden bizonnyal számíthatott a pasa pártfogására és információira az angol követség portai ügyeinek intézésében.

Az oszmán kormányzat egyébiránt hajlamos volt szemet hunyni az ilyen kisebb kihágások felett, ezért is engedték a borházak működését és profitálását a városban, hiszen a borra kivetett adóból jelentős bevételre tehetek szert, továbbá az oszmán hivatalnokok is sűrűn egészítették ki saját fizetésüket borházaknak való engedélyadással vagy az efelett való félrenézéssel. Az alkoholtilalomra vonatkozó rendeleteket általában a szultánok hozták. Ezért a hatalomváltások alatt jellemzően nagy volt a fluktuáció az alkoholfogyasztás kérdésében. Természetesen a szultánok között is voltak olyanok, akik egyáltalán nem vetették meg az alkohol fogyasztását, II. Szelimet kortársai az élvezetek embereként írták le, aki híres volt szenvedélyeiről, az ivásról és a vadászatról.³³ A svéd diplomáciai szolgálatban álló örmény orientalista, Ignatius Mouradgea d’Ohsson több anekdotát is lejegyzett a szultánok alkoholfogyasztásával kapcsolatban az Oszmán Birodalom történetéről szóló hét-kötetes munkájában.³⁴ Az egyik ilyen toposz szerint, amikor Szelim még a trón várományosa volt, barátja, Celal bég egyszer arra figyelmeztette, hogy az élvezetek túlzott kergetése aláássa tekintélyét a Portán. „*A manak élek, és nem gondolok a holnapra.*” — válaszolt rá Szelim, miután kiürítette poharát. Egy má-

---

32 The National Archives, Kew SP 97/3 „Notes on Turkey” 1595 Feb. „*The high Chancelor is called Hamsa Passa, or Nizargi Bassa, and is my especiall frend and came to do me honor upon our shippe the Ascention where I made him a banquet and secretly divers tymes in the night commeth to visitt me delighting to drink wyne.*” Vö.: Várkonyi Gábor: A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában. In: *Aetas*, 15. (2000) 4. sz. 106–123. p.

33 Selim II. In: Ágoston Gábor – Bruce *Masters*: Encyclopedia of the Ottoman Empire. Facts on File. New York, 2009. 514. p.

34 *Mouradgea Ignatius d’Ohsson: Tableau Général de l’Empire Othoman. Vol. 1–7.* Firmin Didot, Paris, 1788–1824.

sik arról ír, hogy I. Bajazid szultán addig ivott bort, amíg öregkorában bűnbánatra nem készítette veje, Emir Szejid, aki mikor a szultán kikérte véleményét az újonnan épült bursai Bajazid mecsetről, így válaszolt: „*Van egy hibája. Úgy gondolom, hogy minden sarkába be kellene építeni egy ivóházat, hogy szultánom eljöhessen ide és jól érezhesse magát benne barátaival.*” Az anekdota szerint, amikor a szultán erre a válasza éktelen haragra gerjedt, Szejid így válaszolt: „*Ha az ember borral és egyéb bűnökkel szennyezi be szívét, amely Isten háza, akkor semmi baj nem lehet azzal, ha ivóházakat épít a mecsetek sarkába, ami végül is csak kőből és habarcsból áll.*”³⁵

Általánosságban az alkoholfogyasztást a sariá tiltotta ugyan, azonban a szultánok különböző hozzáállása miatt a kirótt büntetések is a gyors, brutális (azonnali kivégzés, borházak bezáratása, bor elpusztítása) és az enyhe, megengedő (pénzbüntetés) között váltakoztak. Sok esetben a helyi tisztviselők is csak azért engedélyezték a keresztény kézben lévő borházak működését, mivel azokba muszlimok amúgy sem jártak. A korlátozások ellenére a borfogyasztást soha nem tudták teljesen betiltani az oszmán fővárosban. Konstantinápoly környékén ugyanis jellemzően olyan földek voltak, amelyek ideálisak voltak a szőlőtermesztéshez, így a bor könnyen behozható, a keresztény lakosság miatt pedig könnyen hozzáférhető és eladható volt a borházakban.³⁶

Az Oszmán Birodalomban az alkoholra vonatkozó tilalmak mindig elsősorban a gazdasági érdekektől függték. Az állam minden egyes behozott hordónyi borra átlagosan 15 akcse adót vetett ki, ezért a borok árusítása fontos pluszbevételt jelentett az oszmán államkasszáknak.³⁷ Az olyan időszakokban, amikor nem volt szükség ezekre a plusz bevételekre, tehát nem volt háború és nem voltak hadjáratok, jellemzően könnyen betiltották az árusítást, azonban amikor szükség volt a szultán hadi és napi kiadásainak fedezésére, mindezek betiltása igen nehézkesnek bizonyult. A szultánokat, különösen a frissen trónra kerülőket, ugyanakkor motiválták azok a vallási előírások, amelyek az alkohol tilalma mellett foglaltak állást, így a tilalom kalifaként vallási kötelezettsége is volt a szultánoknak, amelyben az ulema ráhatása is felfedezhető volt. Ettől eltekintve a nem muzulmán lakosság, így a keresztények és a zsidók általában szabadon adhattak el és fogyaszthattak

---

35 Az anekdoták megtalálhatók a d’Ohsson: *Tableau General de l’Empire Othoman* című sorozata alapján törökül újra kiadott d’Ohsson, Mouradja: *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*: 2020. című kötetben (*18. századi hagyományok és szokások Törökországban*) Köprü Kitapları, Tercüman 1001 Temel Eser 3, 42–43. p

36 *Fleet–Boyar*, 2010. 195. p.

37 *Aytar*, 2014. 75. p.

bort, illetve rakit. A probléma akkor következett be, amikor ezt illegálisan tették, és különösen akkor, hogyha ezt muzulmánoknak árusították. Ekkor olyan retorzió érthette őket, mint a teljes készletük felszámolása, boltjaik bezáratása, legvégső esetben kivégzésük.³⁸

A borfogyasztás teljes betiltása ezen kívül az államnak is kétszeres veszteséget okozott. Amikor III. Szelim bevezette a tilalmat, a Porta nemcsak elvesztette az adózásból származó jövedelmét, de még többletkiadásokat is jelentett számára, mivel kártalanítania kellett azokat a kereskedőket, akik a tilalom következtében kiestek a kereskedelemből. Már az a tény, hogy Szelimnek meg kellett tennie ezt az engedményt, nagyon jó képet ad az állam által a borkereskedelemről beszédett jövedelem mennyiségéről és annak jelentőségéről az oszmán főváros gazdaságában. Az alapvető motiváció, ami a tiltások vagy a fogyasztás visszaszorításának kisebb kísérletei mögött állt, a rend fenntartásának szükségessége volt, ezért a városi kormányzat politikájának túlnyomó részét is ez ösztönözte. A részegség veszélyesnek bizonyult, a lázongás azonban rosszabb volt, és mindkettőre találni példát a borházakban (az ottani pletykálás tulajdonképpen a szultáni udvar hatalmát ásta alá ebben az értelemben.)³⁹ Erről tanúskodnak a XVIII. századi Konstantinápolyban angol követként szolgáló Sir Edward Wortley Montagu feleségének feljegyzései, amelyekben az őket vendégül látó Ahmed bég borivási szokásairól mesél: „*Ahmed bég nem csinált titkot belőle, hogy eltér Mohamed törvényének egyes részeitől, azzal hogy ugyanolyan szabadsággal itta bort, ahogyan mi tettük. Amikor megkérdeztem tőle, hogyan engedheti meg magának ezt a szabadságot, azt válaszolta, hogy Allah minden teremtménye jó és az ember használatára való, azonban a bor tiltása egy nagyon bölcs alapelv és a közemberek számára való, mivel az minden ellentét forrása közöttük, de a Próféta sosem akarta azokat korlátozni, akik tudták, hogy mértékkel kell fogyasztaniuk. Mindazonáltal, azt mondta, hogy a botrányok elkerülése végett sohasem iszik nyilvánosan.*”⁴⁰ A bég tehát igen szabadosan vette az iszlám tiltásokat a bor fogyasztásával kapcsolatban,

---

38 Fleet–Boyar, 2010. 196. p.

39 Fleet–Boyar, 2010. 198. p.

40 „*Ahmet Bey made no scruple of deviating from some part of Mahomet's law by drinking wine with the same freedom that we did. When I asked him how he came to allow himself that liberty, he made answer that all the creatures of God are good, and designed for the use of man; however, that the prohibition of wine was a very wise maxim, and meant for the common people, being the source of all disorders amongst them; but that the Prophet never designed to confine those that knew how to use it with moderation. Nevertheless, he said that the scandal ought to be avoided, and that he never drank it in public.*” In: The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu In Two Volumes. Lord Wharncliffe (szerk.) London, 1861. 289–290. p

Lady Montagu kérdésére annak tilalmát ugyan helyesnek gondolta, de inkább a társadalmi rend fenntartása miatt tartotta fontosnak. A bég szavaival élve a tilalom a köznép számára fontos, akik nem tudják mértékkel fogyasztani, ezért gyakran megbontják a társadalmi rendet. Ahmed bég felfogása ebben teljesen megegyezik a szűk portai elit hozzáállásával a kérdéshez, akik ehhez hasonlóan a lázadások és a felkelések elkerülése végett tiltották a borfogyasztást, valamint a különböző kávézóknak és bozaházakban történő fogyasztást a lakosság számára. A társadalmi rend fenntartása érdekében ezért tudatosan, általában a nagyobb felkelések után tiltották be az ilyen közösségteremtő eseményeket.

Egy lehetséges magyarázat: szociális szolidaritás

Ha arra keressük a választ, hogy a janicsároknak milyen szolidaritás munkált, amikor segítettek feljelentett társuknak az európaiak ellenében, ahhoz érdemes két elméleti munkát megvizsgálni: Émile Durkheim 1893-as tanulmányát és Pjotr Alekszejevics Kropotkin 1902-es esszéjét az emberi társadalmakban megnyilvánuló szociális szolidaritással kapcsolatban.

A kölcsönös segítségnyújtás fogalmát az emberi társadalmakban Pjotr Alekszejevics Kropotkin vezette be *A kölcsönös segítség mint természettörvény* című esszéjében,⁴¹ amiben a darwinizmus azon társadalmi elmélete ellen érvel, amely a verseny természetességét és a legmegfelelőbbek túlélését hangsúlyozza. Kropotkin úgy véli, hogy a kölcsönös segítségnyújtásnak gyakorlati előnyei vannak az emberi és állati közösségek túlélése szempontjából, és a lelkiismerettel együtt a természetes szelekció során is kitüntetett szerepe volt. Az emberek közötti kölcsönös segítségnyújtás, történjen az archaikus (klán, törzs), falusi vagy városi közösségekben, esetleg éppen az állampolgárok közösségén belül, mindig az adott közösség fejlődésével jár együtt. Kropotkin szerint ez a fejlődés teremtette meg „*a társas életnek azt az állapotát, amelyben az ember ki tudta fejleszteni művészetét, tudását és szellemét, és hogy azok a korszakok, amikor a kölcsönös segítségre alapított berendezések legjobban fellendültek, egyúttal a művészet, ipar és tudomány legerősebb fellendülésének a korszakai is voltak*”. A kölcsönös segítség elvének jelentősége Kropotkinnál az erkölcsök terén nyilvánul meg a legegységelműbben. Úgy véli, hogy erkölcsi fogalmaink tényleges alapja a kölcsönös segítség, amely alapján „*bátran állíthatjuk, hogy az emberiség etikai*

---

41 Pjotr A. Kropotkin: *A kölcsönös segítség mint természettörvény*. Madzsar József (ford.) Bp., 1908. (a továbbiakban *Kropotkin*, 1908.)

*fejlődésében a kölcsönös segítségnek volt oroszlánrésze, nem pedig a kölcsönös küzdelemnek”.*⁴²

Émile Durkheim 1893-as, a társadalmi munkamegosztásról szóló munkájában⁴³ említi meg először a társadalmi/szociális szolidaritás két fajtáját: a tradicionális társadalmakban megtalálható mechanikus szolidaritást és a modern társadalmakban fellelhető organikus szolidaritást. Az olyan ipari forradalom előtti tradicionális társadalmakban, mint amilyen az Oszmán Birodalom is volt, a társadalmi integráció az egyének homogenitásának köszönhető: az emberek hasonló munkavégzésükön, oktatási és vallási hátterükön, illetve életmódjukon keresztül közvetlenül kapcsolódnak a társadalomhoz. Ugyanakkor ezek mindig szegmmentált társadalmak, amelyek hasonló alapon kis közösségekből épülnek fel, ám ezek a közösségek egymással szemben elzártak. Az ilyen társadalmakban mindig a közösség dominál az egyén felett, a szolidaritás többnyire családi hálózatok rokoni kötelekein alapul. Durkheim gondolatai az oszmán társadalomra is helytállóak, hiszen az egyén hovatartozását, szociális kapcsolatait, de még patronálóit is családi kapcsolatai határozták meg. Ugyanakkor, ha áttért európaiakról volt szó, mindebben jelen volt egy közös származásból fakadó eredettudat is, amire jó példa Cıgalmazade Jusuf kapudán pasa, akinek portai pártfogoltjai között számos, hozzá hasonlóan itáliai származású török volt megtalálható. Mindezt Tobias Graf a kapudán pasa régi családjával fenntartott aktív kapcsolataiban is kimutatta.⁴⁴

A szolidaritás kérdéséhez visszatérve, Durkheim a mechanikus szolidaritásból származó társadalmi kötelek erejét e három feltételtől teszi függővé:

„1. *A közös tudat és az egyéni tudat terjedelmének aránya. E kötelek energiája annál nagyobb, minél teljesebben fedi a közös tudat az egyénit.*

2. *A kollektív tudat állapotainak átlagos intenzitása. Terjedelmük arányát állandónak véve, minél nagyobb a kollektív tudat vitalitása, annál jobban hat az egyénre.*

3. *A kollektív tudat állapotainak határozottsága. Minél határozottabbak a hiedelmek és a szokások, annál kisebb teret hagynak az egyéni eltéréseknek.”*⁴⁵

Durkheim szerint a mechanikus szolidaritás általában gyengébben köti egymáshoz az egyéneket, mint az organikus szolidaritás, továbbá a társadalmi fejlődő-

---

42 Kropotkin, 1908. 216–222. p.

43 Magyarul megjelent: *Émile Durkheim: A társadalmi munkamegosztásról*. Bp., 2001. (a továbbiakban *Durkheim*, 2001.)

44 Erről bővebben lásd: *Tobias Graf: The sultan’s renegades. Christian-European converts to Islam and the making of the Ottoman elite. 1575–1610*. Oxford, 2017.

45 *Durkheim*, 2001. 161. p.

dés előrehaladásával meg is gyengül. Ez pedig végül elvezet a társadalom szerkezetének átalakulásához. Durkheim ezért így vélekedik: „*Történelmi törvény tehát, hogy a mechanikus szolidaritás, amely kezdetben kizárólagos vagy csaknem az; fokozatosan teret veszít, és lassanként az organikus szolidaritás jut túlsúlyba.*”⁴⁶

Összegzés

Borsos Tamás már bejárattott erdélyi diplomataként sem rendelkezett európai követtársaihoz hasonló gyakorlati tapasztalatokkal az Oszmán Birodalomról. Habár elméletben tisztában volt az iszlám vallásnak a muzulmánok életvitelére vonatkozó szigorú szabályaival, mégsem tudta ezt annak gyakorlati megvalósulásában értelmezni. Szembetűnő, hogy az I. Ferdinánd portai követségében szolgáló Dernschwam János annak ellenére is meg tudta különböztetni a török vallásosság világi gyakorlatát, hogy útleírásában folyamatosan a kereszténység feljebbvalóságát és a törökök barbárságát hangsúlyozta. Dernschwam, társaihoz hasonlóan kívülállóként, európai mércével szemléli az oszmánok alkoholfogyasztását, amit erkölcsstelenségük jeleként interpretál, mégis tisztában van ennek jelentőségével és előnyeivel saját munkájára, ezért szívesen látja vendégül a törököket szállásán. Dernschwam János jobban is ismerhette a gyakorlati élet menetét, hiszen borral kínálta meg a nála vendégségben lévő, német származású oszmán tisztségviselőket. Természetesen ez abból is következhetett, hogy Dernschwam pontosan tudta, hogy vendégei európai gyökerekkel rendelkeznek, így áttérésük ellenére sem vetik meg a borfogyasztást, vagy nem veszik az olyan szigorúan, mint muzulmán közegbe született társaik.

Edward Barton ugyancsak élni tud ennek előnyeivel, amikor a Levantei Társaság kereskedőhajóján látja vendégül „kedves barátját”, és örömmel borozik el társaságában újabb információk reményében. Ezzel, ha informális módon is, de elősegíti az angolok ügyét az oszmán világban. Sőt, Barton maga, habár tisztában van a borfogyasztás tilalmával a birodalomban, egyenesen asszisztál Hamsa pasa kihágásaihoz, hiszen titokban különböző időközönként, szigorúan este fogadja az oszmán tisztségviselőt, ezzel baráti és bizalmas viszonyt kialakítva kettejük között.

Dernschwam és Barton tehát kívülről tudja szemlélni az oszmánok életét, Borsos azonban ilyen értelemben is törvénykövető és hű polgára lesz az országnak, ahol kiküldetését tölti. Erkölcsös meggyőződéséből akkor is jelenteni

---

46 Durkheim, 2001. 182. p.

akarja a kihágást, ha abból ő maga más esetben profitálni is tudna. Borsos nemcsak darabos tudásánál, hanem karakterénél fogva sem tud élni ezzel a lehetőséggel, nem tud elvonatkoztatni a kihágás tényétől, és ez bizonyos mértékben professzionalitásának hiányát is bizonyítja. Borsos azt a sorsközösséget sem érti, amely a mechanikus szolidaritáson keresztül janicsár és janicsár között alakul ki a hatalom elnyomásával szemben. A kölcsönös segítségnyújtás egyértelmű megnyilvánulása az, amikor a szigorú és szélsőséges tilalmmal élő államszervezetben annak polgárai egymást mentetnek a közös túlélés nevében. Borsos többszöri kiküldetésének ellenére is csak külső szemlélőként tudja felfogni az oszmán világ sajátosságait, nem együtt él az oszmánokkal, hanem csak egy európai állam polgáraként tartózkodik közöttük, ezért nem is tud szolidaritást vállalni feléjük. Felkészületlenségét jelzi még, hogy nincs tisztában az oszmán audienciák pontos menetével, első kiküldetése után sem sajátította el azokat a szükséges ceremóniális rituálékat, amelyek követségének sikerességét tudják biztosítani.

Ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy a Borsoshoz hasonló erdélyi követek nem állandó ügyvivők voltak Konstantinápolyban, mivel a fejedelem megbízásából csak rövid, 1-1,5 éves, nem állandó kiküldetéseken vettek részt. Erdély félig „alarendelt” államnak számított, de helyzete nem volt azonos a vazallus román vajdaságokkal (Havasalföld, Moldva): a követség rendelkezett saját ingatlannal az oszmán fővárosban (Erdélyi ház), azonban nem rendelkezett teljesen önálló személyzettel, ezért a Porta biztosított neki dragománokat és tolmácsokat. Az angol követek ezzel szemben tartósan az oszmán fővárosban tartózkodtak, akár évtizedes hosszúságú megbízásokon képviselték az anyaország kereskedelmi és diplomáciai érdekeit. Az angol követség Perában egy alaposan kiépített szervezettel rendelkező, ám a Levantei Társaságon keresztül finanszírozott intézmény volt saját személyzettel, dragománokkal és tolmácsokkal, de védelmét ugyanúgy janicsárok látták el.

Amíg Barton egyhuzamban majd' 10 évet töltött Konstantinápolyban (1588–1597) mint Anglia állandó követe, addig Borsos háromszor járt az Oszmán Birodalomban, mint a fejedelmek megbízott követe (1613–14, 1618–20, 1624–25). Ezt az időt főleg a birodalmon belüli utazással töltötte, és csupán egy-egy félévet vagy évet töltött el egyes kiküldetése során Konstantinápolyban. A legszembeötlőbb különbség kettejük között, hogy a két ország eltérő állami fejlődésének köszönhetően az angol diplomácia képviselői (követek, ügyvivők, titkárok) inkább saját államukhoz kötődtek lojalitással, ezzel szemben az erdélyi diplomaták mindig annak a fejedelemnek tartoztak hűséggel, akitől megbízásukat elnyerték.

Borsos összességében nem tudott, de az erdélyi követség és a fejedelemség erőforrásainak tekintetében nem is érhetett fel az olyan, rutinos diplomáciát véghezvivő európai államokhoz, amilyen Franciaország, Anglia és később Hollandia

is volt a XVII. századi Konstantinápolyban. Borsos felkészületlensége így nem feltétlenül képességeinek hiányát tükrözi, pusztán lehetőségeinek szűkösségét. Borsos feladatai merőben mások is voltak, kiküldetésének célja a többi európai állammal szemben nem a kereskedelmi kapcsolatok felvirágoztatása vagy éppen megtartása volt, hanem saját fejedelemségének függetlenségét és az általa szolgált fejedelem szuverenitását kellett biztosítani a Fényes Portán.

NÉMETH JÁNOS

JACOB GAIUS KŐSZEGI VÁROSJEGYZŐSÉGE 1606–1607-BEN

A kőszegi levéltár ladulás anyagában az 1607–1608-as évekből fennmaradt egy levélcsoport a városi tanács és Jacob Gaius volt városjegyző elszámolási vitájáról. A szakirodalom által 2007-ig nem ismert¹ városjegyző működéséről ugyan elszórta maradtak fenn egyéb adatok is, például néhány nyugta. Az említett levelezés azonban nagy részletességgel tárja fel Gaius szerződötetésének történetét, s adalékokkal szolgál városjegyzői tevékenységéhez is.

A nem teljeskörűen fennmaradt levelezés öt, Gaius által a kőszegi tanácsnak (1), illetve az atyai jóakarónak tekintett Valentinus Herbst városbírónak (4) írt levelet, egy számadás két, szövegében eltérő változatát, továbbá egy a vitában közvetítőként közreműködő bécsi ügynök, Matthias Peck által a városbírónak írt levelet tartalmaz, valamint a tanács válaszlevelét Peck írására. A városi tanács álláspontját az említett fennmaradt levélen kívül Valentinus Herbst közvetítette Gaius felé, aki Gaius leveleit megelőzőleg részben felolvasta, részben szóban összefoglalta a tanács előtt. Herbst válaszlevelei nem maradtak fenn, a városi tanács álláspontját így az említett levél kivételével csak harmadkézből, a Gaius leveleiben található összefoglalóból ismerjük.

Johann Sagittarius városjegyző 1602 telén vagy tavaszán történt távozása után jelen ismereteink szerint 1602 nyarán az adataink szerint 1579 és 1595 között 16 évig a hivatalt már betöltött Christoph Gelharius vette át újból a városjegyzőséget.² Őt váltotta 1606 őszén a fél éves próbaidővel szerződötetett

-
- 1 L. Bariska *István*: A szent koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Szombathely, 2007. 129. p. (Archívum Comitatus Castriferrei 2.). Gaius a szakirodalom figyelmét azért kerülhette el, mert a tevékenységének éveit, 1606–1607-et is felölelő városi tanácsi jegyzőkönyvkötet nem tesz említést róla, s működési idejéből is mindössze két bejegyzést tartalmaz. A bejegyzések írásképe a megelőző és következő jegyzőtől eltér ugyan, de eltérő írásképpű bejegyzések a jegyzőt alkalmanként helyettesítő belső tanácsostól is származhatnak. Kőszeg Város Levéltára V.3.a. (továbbiakban Tanácsülési jegyzőkönyv) 1603–1612, 85–88. A két bejegyzés írásképe egyébként egymástól is eltér: csak az első, 1606. november 8-i bejegyzés származik Gaiustól. A levéltári jelzetek az alábbiakban a Kőszegi Városi Levéltár állományára vonatkoznak, amennyiben nem jelezzük másként.
  - 2 KVL V.3.c. (továbbiakban Acta misc.) 1602–1603. Sagittarius 1602-ben vagy 1603-ban elhunyt, Margareta Rappin, a bécsi Fekete Medve gyógyszerpatikusa 1603. július 12-én kelt nyugtájában már néhaiként említi, Acta Misc. 1602–1603. L. még Acta misc. 1604–1606, Regina Weiß Bécsben dátum nélkül, vélhetően 1604. április 10-e előtt kelt költségigényét és levélet

fiatal bécsi joghallgató (U. J. Studiosus), Jacob Gaius. Gaius az 1607. évi Szent György napi tisztújítás körül a tanácsnak a végleges szerződötetés végett benyújtott keltezetlen kérelmében elbeszéli szerződötetésének történetét. Kezdő gyakorló jogászként Bécsben már megegyezett első ügyfeleivel ügyvédi megbízásáról,³ amikor Michael Freisinger városbíró és Martin Dauchner belső tanácsos felkérték a kőszegi városjegyzői állásra. Gaius tudomása szerint Kőszeg városa ekkor már fél éve keresett városjegyzőt Bécsben, de az eddig megkeresettek — egyetemet nem járt (*vngelehrt*), Gaius által név szerint ismert jelöltek — elutasították a felkérést. Az első megkeresésre Gaius is így tett, azonban második megkeresésre 10 forint fizetési előleg,⁴ évi 70 forint készpénz és 24 meszely búza fejében elfogadta az állást, a 10 forintból pedig visszafizette a bécsi ügyfeleitől kapott megbízási előlegeket. Lehetséges, hogy Gaius kapott további természetbeni juttatásként tűzifát is, a tanács pedig fizette szobabérletét és alkalmanként írnofi díjat juttatott Gaiusnak. Erről ugyan az elszámolási vitában nem történik említés, de a kőszegi városjegyzőséget elutasított bécsi ismerősei úgy tájékoztatták, hogy a kőszegi jegyzői juttatás évi 100 forint készpénzen és 24 meszely búzán kívül ezeket a tételeket tartalmazza, s mind a tűzifajuttatás, mind a szobabérlet a városjegyzők szokásos juttatása volt a korban.⁵ Mint láttuk, a pénzbeli fizetség csak évi 70

a kőszegi tanácshoz az elhunyt vőlegénye számára, vagy érdekében kifizetett költségekről. Sagittarius az 1601-es év nagy részét Bécsben töltötte a város képviselőjében — az uradalom zálogbirtokosa, Nádasdy Margit elleni perben –, ahonnan a tanácshoz szeptember elsején írt levelének utóiratában ezt írja betegségéről: „ich von Taag zue tag kräncker werde“, Acta misc. 1600–1601. Betegségéről részleteket nem ismerünk, az említett, Margareta Rappin által kiállított nyugta többek között befőzött sajmeggyről, citromról és borbolyáról szól.

- 3 Jacob Gaius keltezetlen kérelme, jelzet: Acta misc. 1607. 1608. június 7-i levele szerint Kőszegi jegyzősége előtt már szolgált uraknál és grófoknál, Jacob Gaius levele Valentin Herbstnek 1608. június 7-én, Acta misc. 1608–1609.
- 4 Ennek a 10 forintnak a státusza az 1607. évi kőszegi tisztújítás után vitatottá vált. Gaius az éves fizetésén felüli juttatásként tekintett rá, a városi tanács azonban fizetési előlegként. A vita oka az volt, hogy Michael Freisinger városbíró Gaius szerződöttesekor nem járhatott el a városi tanács nevében, s ígérhette meg a jegyzőjelöltnak, hogy a bécsi munkáinak lemondására költendő 10 forintot a tanács átvállalja. Csak magánvéleményét közölhette Gaiusszal, mely szerint a tanács ezt meg fogja tenni. Nos, a tanács ezt nem tette meg, s a városbírói hivatalból 1607-ben történt leköszönésekor benyújtott számadásában maga Freisinger is fizetési előlegként tüntette fel az összeget. Jacob Gaius kérvénye szerződötésének meghosszabbítására, 1607, keltezetlen; Gaius 1607. október 29. előtt kelt számadása, Acta misc. 1607.
- 5 A megegyezés előtt Freisinger városbíró írásbeli jóváhagyást kapott a kőszegi tanácstól, Gaius pedig személyesen mutatta be okmányait a Bécsben tartózkodó Freisingernek. 1608. január 1-én kelt levelében Gaius már azt állítja, hogy 300 forint fizetést ígért neki a kőszegi tanács, amiért egy 200 forint jövedelemmel és ellátmánnyal kecsesgető bécsi állást hagyott ott, Acta

forint volt, ennyit kapott egykor Johann Sagittarius is, akinek a tanács a szobabérletét is kifizette.⁶

Írásos nyomára ugyan egyelőre nem leltünk, de a kérvény tartalma alapján úgy vélhető, hogy a kőszegi tanács már az 1606. évi Szent György napi tisztújítás körül, vagy előtte elkezdett városjegyzőt keresni. Christoph Gelharius egyrészt idősödött, legalábbis az év elején betegeskedett,⁷ másrészt belső tanácsosi szerepe összeférhetetlen volt a városjegyzőséggel. A két hivatal Bariska István adatai szerint 1583-ban elkülönült egymástól, ezért a belső tanácsossá választott Gelhariusnak a városjegyzőségről 1597-ben egyszer már le kellett mondania.⁸ Magunk nem találtuk Gelharius említését sem az 1596., sem az 1597. évi tanácslistában (az 1595. évi nem maradt fenn), ellenben több forrásadat arra utal, hogy Gelharius már 1595-ben távozott a városjegyzői hivatalból (2007-es tanulmányában már Bariska István is az 1595. évet említi⁹). 1595. szeptember 26-án a tanácsi jegyzőkönyv volt városjegyzőként említi, aki a kancelláriát még nem adta át a két városi tanácsosnak. Ennek oka, hogy még nem minden tanácsos számolt el, ő pedig a kancellária átadását a jegyzősége idejére eső összes feladat elvégzése után akarta átadni. 16 évig volt városjegyző, erről írásbeli igazolást kért. Az elszámolás 1596. január 25-én történt meg, amikor Gelharius elbocsátó iratot (Abschied) kért.¹⁰

Meg kell említeni ehelyütt egy a szakirodalomban eddig figyelembe nem vett tanácsi jegyzőkönyvi bejegyzést. 1595. július 19-én a városi tanács felveszi Valentin Schönmant városjegyzőnek, fizetését aznaptól kezdi számolni. E bejegyzésen kívül Schönmanról jelenleg többet nem tudunk, nevének további

---

misc. 1607. A 300 forint jegyzői fizetés vagy elírás a levélben, vagy tudatos túlzás: a kor városjegyzői Közép-Európa nagyobb városaiban is — a Magyar Királyságban például Sopronban és Pozsonyban — általában 100–125 forint fizetést, valamint természetbeni juttatásokat kaptak.

6 Michael Freisinger városbíró kiadásjegyzéke az 1599/1600-as hivatali évről, Acta misc. 1602–1603.

7 A kőszegi tanács levele 1606. február 28-án bécsi küldöttjének, Georg Rehnek, Acta misc. 1604–1606. A levél szerint az annak megírását megelőző időszakban Gelharius „schwärllich khranckh” volt.

8 *Bariska István: A 14–17. századi kőszegi elit.* In: Előadások Vas megye történetéről IV. Szombathely, 2004. 225–231. p., itt: 231. p.

9 L. Bariska, 2007. 129. p.

10 Tanácsülési jegyzőkönyv 1594–1603, 104, 107, 127, 158, 250. Gelharius 1599-ben már belső tanácsos, uo. 354.

említésével a tanácsi jegyzőkönyvekben és a városi tanács által kiállított dokumentumok aláírásában jelen sorok írója nem találkozott.¹¹

Elképzelhető, hogy a tanács Johann Sagittarius halála után 1606-hoz hasonlóan nem talált alkalmas városjegyzőt és Gelhariust ezért már 1602-ben is kényszermegoldásként reaktiválta. Gelhariust második városjegyzősége idején rendszerint bevásztatták a belső tanácsba, majd miután Gaius átvette tőle a városjegyzőséget, 1606. augusztus és 1607. április 20-a között elhunyt. Utóbbi napon hagyatéka ügyében a kőszegi tanács levelet írt a szászországi Torgau város tanácsához, ahonnan Gelharius származott.¹²

A városi hivatali adminisztráció Kőszegen a jelentősebb nyugat-magyarországi városokhoz, Sopronhoz és Pozsonyhoz képest megkésve, a XVI. században erősödött meg.¹³ A pozsonyi és soproni városjegyzők részben már a XIV. század óta egyetemet járt férfiak,¹⁴ a XVI. században többük már jogot végzett. Kőszegen az első, bizonyosan egyetemet végzett városjegyző Paul Dauchner (1559–1584), mindkét jog doktora, aki még iskolamesterként két kötetes formuláskönyvet állított össze.¹⁵ A jogban és a német nyelvben való jártasság ekkor már alapkövetelmény volt a városjegyzői hivatal betöltője felé.¹⁶ Kőszeg 1491–1647 között alsó-ausztriai zálogon volt, az alsó-ausztriai kormányzervek adminisztrációja és joghatósága alá tartozott, s azok előtt uraságával gyakran pereskedett is, pereihöz pedig többnyire bécsi prókátorokat és advokátusokat fogadott fel.¹⁷ Ahogy kérelmében Jacob Gaius maga is megfogalmazta, a városjegyző személyének nem jelentéktelen a szerepe a városigazgatás mellett a császári kiváltságok megtar-

---

11 Tanácsülési jegyzőkönyv 1594–1603, 54.

12 Acta misc. 1607., a kőszegi tanács levele Torgau város tanácsához 1607. április 20. Gelharius neve szerepel a belső tanácsosok 1603. és 1604. évi listájában is. A tanácsi jegyzőkönyv az 1605. és 1606. évi listákat nem tartalmazza, Tanácsülési jegyzőkönyv 1603–1612, 1, 32.

13 *István Bariska*: Die Archivbasis der frühneuhochdeutschen Lexikographie in einer ungarischen Kleinstadt – Kőszeg/Güns. In: *Budapester Beiträge zur Germanistik* 15. (1986) 123–127. p.

14 *András Vizkelety*: Die Mobilität der weltlichen Intelligenz im deutschsprachigen Raum des spätmittelalterlichen Europas am Beispiel von Liebhard Eghenvelder, Stadtschreiber in Preßburg. In: *Wynfrid Kriegleder / Andrea Seidler / Jozef Tancer* (Hrsg.): *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pressburg*. Bremen, 2002. 219–230. p., itt: 223. p.

15 *Bariska István*: Egy elmaradt Mollay-szeminárium helyett: Két kőszegi formuláskönyv nyomában. In: *Soproni Szemle* 67. (2013) 384–388. p., itt: 386. p. *Bariska*, 2007. 129. p. Dauchner hivatali idejét az 1563–1583 közötti évekre teszi.

16 *Bariska*, 2007. 132. p.

17 *Elisabeth Gmoser*: *Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung* (1491–1647). Eisenstadt, 2002.

tásban — egy későbbi levelében ilyen irányú tudását a városi tanács megfenygetésére is felhasználta, mint arról alább még szó lesz –, ezért tisztessége és jámborsága mellett megfelelően képzettnek is kell lennie.

Minden követelménynek megfelelő jelöltet pedig nem volt könnyű találni. Nemcsak Kőszegen, ahova a városjegyzők még a XVII. század elején is Ausztriából és Németországból érkeztek, hanem a jóval nagyobb királyi város Sopronban sem. Sopronnak ugyan tudós, szintén külföldről érkezett városjegyzői voltak az évszázadok során, köztük a kortársai által nagyra becsült Sebastian Dobner (1589–1604). A Dobnert hivatalában követő Georg Haubenreich (1604–1610) azonban egy városi közgyűlési jegyzőkönyv szerint csak másodlagos megoldás volt, mert a város nem tudta megnyerni az alkalmasabb Johann Weittnert a feladatra.

Georg Haubenreich soproni szerződöttese az önálló tanulmányhoz szükséges mennyiségű adat híján itt, egy kőszegi jegyzőről szóló tanulmányban is rövid kitérőt érdemel. Johann Weittnernek, aki az 1604. évi jegyzőválasztás idején Bernhard Leo Gallnál tartózkodott, Haubenreichhal szemben az volt az előnye, hogy magyarul is tudott — a német- és latintudása, valamint jogban való jártassága mellett. A közgyűlés érvelése szerint egy ilyen városjegyzőt „*mann im raisen vnnd andern G[emeiner] Statt notturfften khönte gebrauchen, vnnd die Raths persohnen in vbrigen reisen verschont werden*”. Távolléte alatt az írnoka helyettesíthette volna, akinek az alkalmazását ugyanez a jegyzőkönyvi bejegyzés irányozza elő. Sopronban az 1590-es évek óta komoly nehézségeket okozott az, hogy a városjegyző nem beszélte az ország lakosságának többségi nyelvét, ellentétben például a pozsonyi városjegyzővel. Mind a városbírói, mind a tanácsi bíróság előtt megjelentek a németül nem tudó magyar prókátorok, akik magyar eljárási nyelvet követeltek. A tárgyalásokon a városi tanács valamely magyarul tudó tagjának kellett fordítania, vagy a peres feleknek kellett tolmácsot hozniuk magukkal. Ugyanezekben az években pedig az is megesett, hogy a városi tanácsosok közül kikerülő, egymást váltó, a pozsonyi országgyűlésekre, illetve az azokat előkészítő gyűlésekre delegált soproni követek nem értették a magyar nyelven zajló tárgyalásokat. Érthető tehát, hogy amikor 1604-ben Sebastian Dobner leköszönt a városjegyzői állásból, a közgyűlés háromnyelvű jelöltet javasolt a pozícióra. Végül meg kellett elégedniük a csak németül és latinul értő Georg Haubenreichhal és 1610-ig kellett várni, amíg Erhard Artner személyében egy nagy valószínűséggel magyarul is beszélő jegyzőt tudtak alkalmazni.¹⁸

---

18 Gemeindepoteokoll 1591–1604, 322, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron szabad királyi város levéltára (továbbiakban SVL) IV.1002.a.1.

A tolmácsolás problémája Kőszegen is felmerült. A tanácsi jegyzőkönyvek néhány megőrzött adata alapján — Kőszegen a magyar lakosság Sopronnal ellentétben többségben volt — a tolmácsolási feladatokat a város akkor is megoldotta, amikor jegyzőjük nem beszélte a nyelvet, vagy nem volt elérhető. Az 1570-es évektől kezdve a jegyzőkönyvek több alkalommal említik a később külső tanácsossá választott Huber Balázst a tolmács szerepében, de elvéve más névvel is találkozunk e szerepben. Huber Balázst Michael Freisinger városbíró 1599/1600-ban Borostyánkőre is kölcsönadta tolmácsolni.¹⁹

Kőszegen az 1599–1600. hivatali év során Michael Freisinger városbíró két jegyzői feladat elvégzésével is a német iskolamestert, illetve egy magyar diákot kényszerült megbízni²⁰ — talán Johannes Sagittarius városjegyző akadályoztatása miatt. Jacob Gaius 1608. június 21-i leveléből pedig megtudjuk, hogy Valentin Herbst belső tanácsos arról panaszkodott neki, hogy az írnokok annyira megdrágultak, hogy a város már adószedésre sem tud írnokot fogadni. Az 1607. évi adóösszeírásban ezért Herbst latinul is tudó fia segédkezett. Meg kell jegyezni,

---

Antiquae reflexiones. Oe Lad. XXX. et EE, Fasc. I., Num. 4; *János Németh*: Sprachgebrauch im Ödenburger und Pressburger Prozessrecht an der Wende des 16./17. Jahrhunderts. In: Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 8. (2018) 135–172. p.; Faut Márk és Abraham Steiner követek jelentése a soproni tanácsnak a pozsonyi országgyűlésről 1599. március 6-án: SVL IV.1002. c. Acta diaetalia. Oe ad Lad. X. et. K. Fasc. III. Nr. 141, In: H. Németh István et al.: Sopron város országgyűlési követjelentései, előkészítés alatt. Erhard Artner magyar nyelvtudásáról jelenleg közvetett adatokat ismerünk, többek között több az általa írt tanácsi jegyzőkönyvekbe fűzött magyar nyelvű levelet, illetve az általa készített iratokban a magyar írásmódnak megfelelően írt magyar neveket. Apja három testvérrel együtt őt is taníttatta, akik közül Sebald egy magyar nyelvű levelét Mollay Károly jelentette meg, *Mollay Károly*: Többnyelvűség a középkori Sopronban I. In: Soproni Szemle 21. (1967) 155–171. p.

19 Tolmácsolásról szóló, a szerző számára jelenleg ismert adatok Kőszegről: Tanácsülési jegyzőkönyv 1572–1575, 74; Tanácsülési jegyzőkönyv 1594–1603, 107, 130, 136 (olasz – „Welsch” tolmács), 164, 192, 206, 209, 295, 329, 367; Michael Freisinger városbíró kiadásjegyzéke az 1599/1600-as hivatali évről, jelzet: Acta misc. 1602–1603 Kőszegi városi tanács iratai; vö. még *János Németh*: Deutsche Kanzleisprachen in Ungarn im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 59. (2013) 209–240. p. A városi hatóságok előtt történt tolmácsolással kapcsolatban a koraiújkor Magyar Királyságból és Erdélyből jelenleg kevés adatot ismerünk, ezért fontos lenne a jövőben a kőszegi városi források e dolgozatban nem vizsgált évköreinek áttekintése, ami esetlegesen további adatokat tárhatna fel. Nem kizárt, hogy uradalmi forrásokból is kerülhetnek elő vonatkozó adatok.

20 Vö. Michael Freisinger városbíró számadásával az 1599–1600. évekről, Acta misc. 1602–1603. 1601. elején pedig Sambo Ferenc városbíró veszi át a jegyzői feladatokat Johannes Sagittarius városjegyző bécsi tartózkodásának idején, Sambo Ferenc volt városbíró magyarázata az 1601. évi elszámolásában mutatkozott hiány miatt, dátum nélkül, Acta misc. 1600–1601.

hogyan egy évtizeddel korábban, 1595-ben egy tanácsi jegyzőkönyvi adat szerint Christoph Gelharius korábbi városjegyzőnek Bastel Kegel, Martin Dauchner testvérének személyében saját írnoka is volt. A jegyzőkönyvi adat valószínűleg az 1592. évre vonatkozik, a pontos kronológia megállapítása azonban további kutatást igényel.²¹ Egy másik 1595. évi adatból a városjegyző szolgálójáról (Diener) értesülünk.²²

A városi tanács Gaius városjegyzői szerződését Matthias Peck közbenjárására fél évvel, Szent Mihály napjáig meghosszabbította.²³ Városjegyzői tevékenysége a szokásos jegyzői feladatokat foglalta magában, melyek közé bizalmi feladatként az alsó-ausztriai kormányzerveknél történő ügyintézés is tartozott. Ő kísérte el az 1607-ben választott új városbíró, Csöke Györgyöt is hivatalban történő megerősítése végett az alsó-ausztriai kormányhoz.²⁴ Gaius jegyzői működése alatt többször is nézeteltérésbe került a városi tanáccsal, jegyzői munkáját azonban az 1607. október 26-i tanácsülésig folytatta. Saját állítása szerint e tanácsülésen Michael Freisinger városbíró méltatta a munkáját, de egyúttal közölték vele, hogy nem tartanak tovább igényt szolgálataira. Megtörtént a hivatal átadásakor szokásos elszámolás, majd Gaius Bécsbe távozott. A volt jegyző az elszámolással azonban nem értett egyet, s panaszra végett a következő bő egy évben levelek sorát küldte a kőszegi tanácsnak, illetve elsősorban Valentin Herbst belső tanácsosnak. A következő levelek őrződtek meg:

1607.	vélhetően október 30. előtt kelt datálatlan memorandum és számadás Gaius részéről a tanácsnak
1607.12.06.	Matthias Peck levele a kőszegi városbírónak
1607.12.11.	a kőszegi tanács levele Matthias Pecknek
1608.01.01.	Gaius levele a tanácsnak
1608.06.07.	Gaius levele Valentin Herbstnek
1608.06.21.	Gaius levele Valentin Herbstnek
1608.10.29.	Gaius levele Valentin Herbstnek
1608.12.13.	Gaius levele Valentin Herbstnek

---

21 Kőszegi tanácsi jegyzőkönyv 1594–1603, 109, vö. még uo. 396.

22 1595. szeptember 9, Kőszegi tanácsi jegyzőkönyv 1594–1603, 87.

23 L. a tanács 1607. december 11-én keltezett levelét Matthias Pecknek, Acta misc. 1607.

24 Vö. Gaius egy 1607. július 1-én Bécsben kelt elismervényével, valamint ugyanazon év októberében dátum nélkül kelt számadásával az Acta misc. 1607 jelzetű ladulában.

Az 1607. október 30-a előtt kelt memorandum és a levéltári iratcsomóban azt megelőző számadás összetartozása nem teljesen egyértelmű. A számadás vélhetően tartalmilag azonos azzal a majdnem 2 ív terjedelmű számadással, melyet Gaius 1608. június 21-én kelt levele szerint személyesen adott át a városi tanácsnak állásának felmondását követően, s melyet Georg Reh akkor felolvasott (*abgelesen*).²⁵ A memorandumot Gaius a tanácsnak címezi, azon belül pedig Csöke György városbírónak szánja. Megemlíti, hogy bár a tanács lezártnak tekinti az elszámolást, korábbi panaszlevelére nem is válaszolt, ő csak azon költségek megtérítését kéri, melyeket nyugtával tud igazolni. A nyugták jogosságának megítélése azonban a korban is a városi tanács mérlegelésének kérdése, ezért ebben a városbíró jóindulatát kéri. A két változatban fennmaradt számadás²⁶ szerint Gaius 48 forint, 4 schilling, 20 dénárt követel a városi tanácstól. Követelésébe beleszámítja a városi tanáccsal történt közös megegyezéssel szabott, az ország szokásainak megfelelő három hónapos felmondási időre, 1607. december 31-ig számított fizetését is. Ez a követelés képezi a tanáccsal való vitája alapját, s szolgáltat Gaius számára okot, hogy a következő évben panaszlevelek sorát küldje atyái jó barátjának, Valentin Herbst belső tanácsosnak. A fennmaradt levelekből úgy tűnik, a vita fontos pontját képezte a felmondási időszak különböző értelmezése a városi tanács és Gaius által, ezért — mivel az állásszerződés szövege nem maradt fenn — érdemes szó szerint idézni Gaius megfogalmazását a második számadásból:

„No. 5. Dann so ist auch nechstverschinen Geörgi, zwischen einem Ehramben Rath vnd mir lautter abgeredt worden, da ich nach außgang der Jahrs zeit ihnen lenger zu dienen nit lust hette, solches dreÿ Monat zuuor, ihnen zu ihrer nachrichtung anzudeitten: Desselben gleichen, wann Sÿ meiner nit bedürfftig sein, oder sonsten mich lenger zu behalten oder zu befirdern im willens wern, sollen Sÿ mirs solches gleichfalls auch dreÿ Monat daruor anzaigen, damit ich auch vmb ein andere gelegenheit vmbsehen möge. Weiln mich aber ein Ehramber Rath solch vnserer beschehnen Abred gemeß, vorher nit erindert, sondern mich vrblötzlichen abgedanckht, Daher ist mir ein Ehramber Rath, berierte 3 Monat, ob ich ihnen schon nit gedient, dem landsgebrauch nach, gantz billich zu bezahln schuldig, Thutt in gelt 17 f 4 ß den.”

Nem tudjuk, Gaius miért és milyen szerződés alapján folytatta jegyzői munkáját 1607. Szent Mihály napja után, ameddig eredeti, 1606-ban Michael Freisinger városbíró által kezdeményezett szerződése élt, mindenesetre a 3 hónapos

25 Jacob Gaius levele Valentin Herbstnek 1608. június 21-én, Acta misc. 1608–1609.

26 A két számadás tételei megegyeznek, szövegük azonban nem. A második számadás bővebb, tételei hosszabb szöveges magyarázatot tartalmaznak.

felmondási időt ő továbbra is érvényesnek tekintette. A városi tanács azonban az 1607. december 11-én kelt, Matthias Pecknek írt válaszlevelében vitatja, hogy Gaiusszal az egy éves szerződése áprilisban történt véglegesítésekor megegyezett volna felmondási időben, a volt jegyző által Peck előtt hivatkozott — Gaius Pecknek nem mutatott be iratokat²⁷ — tanácsi határozatot pedig Gaius által készített hamisítványnak nevezi. Gaius az elbocsátása óta eltelt bő egy hónapban nem csak kérvényt írt a kőszegi tanácsnak, de a levél állítása szerint egy 4 ívnél is hosszabb gúnyiratot is (ezért a tanács jogorvoslati keresetet helyez kilátásba). A tanács mindazonáltal felajánlja, hogy ha Gaius vitatja az elszámolást, utazzon le Kőszegre, ahol azt személyesen is ellenőrizheti — majd megkéri Pecket az üzenet továbbítására Gaius felé.

Peck továbbítja az üzenetet a volt jegyző felé, aki válaszul január 1-én kemény hangvételű levelet ír a tanácsnak. Ebben követeli az októberben benyújtott számadásában foglalt költségek — melyeknek csak a felét fizették ki számára — teljes megtérítését, valamint a Szent Mihály napja és október 26. közötti időszakra járó fizetésének kiutalását. Utóbbi időszakra eddig csak a természetbeni juttatást kapta meg. Arra az esetre, ha a városi tanács nem teljesítené követelését, Gaius az udvarnál indítandó perrel fenyegeti meg őket. Sőt kihasználva a Kőszeg belső ügyeiről városjegyzőként szerzett információit kilátásba helyezi, hogy levelet küld a himbergi vámosnak, akit arra fog kérni, hogy a kőszegieket csak akkor engedje át vámmentesen, ha a vámmentességükről szóló oklevelet vagy eredetiben, vagy hiteles másolatban bemutatják. Ezt a levéltervezetet Gaius csatolja leveléhez. A tervezetben kifejti, hogy a kőszegiek vámmentességét Ferdinánd király korlátozott időre adta, mely lejárt és az előző 40 évben a kőszegiek jogosulatlanul nem fizettek vámot.

A fenyegetés valószínű volt és Kőszeget érzékenyen érinthette volna, ha Gaius értesíti a himbergi vámszedőt a Kőszeg által hivatkozott kiváltság jogtalannak vélt voltáról. A város ugyanis egyrészt már korábban is kieszközölt kormánytanácsi parancsot a himbergi vámos részére. Másrészt a vámos a parancs ellenére továbbra is vámot szedett a kőszegiektől, amiért a tanács már 1607. december 19-én kérelemmel fordult az alsó-ausztriai kamarához, hogy az a himbergi vámszedőnek tiltsa meg a kőszegiek vámoltatását.²⁸

27 Matthias Peck levele a kőszegi városbíróknak 1607. december 6-áról, Acta misc. 1607.

28 Az alsó-ausztriai postamester a kőszegi tanácsot 1607. május 27-én nyugtatta egy kormánytanácsi parancs kézbesítéséről a himbergi vámosnak. Két nappal később a kőszegi tanács levélben kérte — a levelet maga Gaius írta — az ügyben Bécsben eljáró Michael Freisinger belső tanácsost a vámszedési tilalom előmozdítására, Acta misc. 1607.

Mint fentebb láttuk, Gaius és a városi tanács vitájának egyik központi kérdése a felmondási időszak hossza és az erre az időszakra járó fizetség. Szerencsés módon a korszakból Kőszegről és Sopronból is maradtak fenn beszámolók további városjegyzők felmondásáról, illetve leköszönéséről. Néhány évvel Gaius előtt, 1602-ben a kőszegi tanács korábbi városjegyzőjének, Johann Sagittariusnak is felmondott. Sagittarius ezután beadott kérvényében Gaiushoz hasonlóan a városi tanácsot az ország szokásainak megfelelően negyedévi bérének és malomjáradékának kifizetésére kérte, mert a negyedév felét a szolgálatban már kitöltötte.²⁹ A felmondás Gaius esetében a belső és külső tanács együttes ülésén történt, melyen Michael Freisinger volt városbíró a távozó jegyző érdemeit is méltatta. A munkaviszony megszüntetésekor a volt városjegyzőnek el kellett számolnia költségeivel, a folyamatban lévő ügyekkel, valamint vissza kellett szolgáltatnia a tanács részére az általa, részben a lakásán őrzött iratokat, tevékenységéről pedig bizonyítványt állíttatott ki a tanáccsal. A bizonyítvány kiállítását a leköszönő jegyző írásban kérvényezi, s egyidejűleg felajánlja további szolgálatait a városnak. Így tesz Gaius is több levelében, s így tettek a megelőző évtized további kőszegi és soproni jegyzői is. A jegyzők munkájuk elismeréseként leköszönésükkor gyakran további kedvezményeket kértek és rendszerint kaptak is a tanácstól. Johannes Sagittarius említett levelében egy éves szobabérletének, a Thomas Graf részére fizetendő 10 rajnai forintnak az átvállalását kérte a kőszegi tanácstól. Christoph Gelharius 1595-ben történt leköszönésekor azt kérte a tanácstól, hogy kimérhesse

29 Acta misc. 1602–1603. A szakirodalom Sagittarius városjegyzőséget az 1595–1607. évekre datálja, *Bariska*, 2007. 130. p. Amint fentebb láttuk, e datálás felső határa módosításra szorul, Sagittarius jegyzősége 1602. februárja és augusztus 5. között szűnt meg. A jegyzőséget Christoph Gelharius 1602. április 22. és augusztus 5. között egy ismeretlen időpontban vette át újra. 1602. április 22-én egy Gelharius által lejegyzett városbírói elszámolás Gelhariust és a városjegyzőt, utóbbit név nélkül, még két külön személyként tünteti fel, egy augusztus 5-én Michael Freisinger által Gelhariusnak címzett levél utóbbit azonban már városjegyzőként említi. A tanácsi jegyzőkönyv kézírása 1602. június 7-én változik meg — az azt megelőző utolsó bejegyzés május 17-éről származik –, jöllehet az új kézírás nem Gelhariusé, Kőszegi tanácsülési jegyzőkönyv 1594–1603, 443. Hogy Sagittarius pontosan meddig töltötte be a városjegyzői hivatalt, nem tudjuk. Egy az 1602–1603. évi ladulás anyagban fennmaradt, datálatlan kérvényéből annyit tudunk meg, hogy szerződésének tanács általi felmondásakor negyedéves fizetési ciklusának felét már leszolgált: „*Demnach mirh Euer herr[licheit] den dienst, außser gebrauchiger zeit, da ich alberëütt ein halb Quatember gedient, auffgekundt*”. Ha ez a második negyedévben történt, akkor a felmondás egybeeshet a tanácsi jegyzőkönyv írásképbeli törésével, május közepével. A szerző számára ismert utolsó, Sagittarius által szignált irat egy 1602. január 17-e után kelt nyugta a Kőszeg Nádasdy Lászlóval szembeni pere miatti bécsi tartózkodása során felmerült költségekről, Acta misc. 1602–1603. Az 1602. február elsejéig tartó éves szobabérletéről is szóló nyugtát pedig a ladulás anyag őrzi, Acta misc. 1600–1601.

azévi borát, továbbá hogy a molnárok fizessék meg neki az elmaradt 1594. évi malomjáradékot. E kéréseit a tanács teljesítette, a volt városjegyző és városbíró, Paul Dauchner 10 talléros tartozását Gelharius felé — álláspontjuk szerint az nem tanácsi adósság lévén — azonban nem vállalta át. A soproni tanács 1606. március 13-i ülésén ellenben elengedte másfél évtizedig volt jegyzője, Sebastian Dobner két tartozását is.

Az iratok visszaszolgáltatása hosszabb ideig is elhúzódhatott. Christoph Gelharius volt városjegyző ezt a tanács kérdésére 1595. szeptember 26-án egyes városatyák elszámolásának elhúzódásával indokolta.³⁰ Maga az elszámolás még később történt meg, az erről szóló tanácsi jegyzőkönyvi bejegyzés csak 1596. január 25-én született. A soproni Sebastian Dobner pedig csak két évvel jegyzősége felmondása után, 1606 márciusában szolgáltatta vissza a tanácsnak a nála őrzött leveleket és könyveket.

Elszámolás Jacob Gaius és a kőszegi tanács között is történt, noha annak érvényességét Gaius vitatta. Következő fennmaradt, 1608. június 7-én kelt levele szerint sem Valentin Herbst, sem a városi tanács nem válaszolt időközben — vélhetően január és június között — írt több levelére, ezért Herbstet ismételtlen arra kéri, a tanács előtt adja elő ügyét és eszközöljön ki kedvező döntést számára. Bocsánatot kér korábbi levelei erős hangvétele miatt, majd egy soproni példát említ, mely szerint Sopron egykor egy városjegyzőjének, akit nem szívesen látott, úgy mondott fel, hogy fizetését további fél évre kiutalta neki, hogy megélhessen, amíg új állást talál.³¹ Új állást egyébiránt időközben már Gaius is talált. A június

---

30 A tanácsi jegyzőkönyvi bejegyzés szerint (kőszegi tanácsi jegyzőkönyv 1597–1603, 104) Gelharius egyébként 16. éve állt a város szolgálatában, mely információ nem cseng össze a szakirodalomban található adattal. Utóbbi szerint Gelharius 1583 és 1595 között töltötte be a jegyzői hivatalt, *Bariska*, 2007. 130. p.

31 Ez az információ — „*wie die zue Öedenburg, welche auch eins mals ihm Stattschreiber nit gern gehabt, vnd ihne also schnell abgefertiget*” — soproni forrásból jelenleg nem ismert, így nem tudható, igaz-e Gaius értesülése és ha igen, melyik volt soproni városjegyzőről van szó. A megelőző négy jegyző, Franz Gaspitz (1551–1562), Michael Wirt (1563–1569), Georg Nussbaum (1569–1589) és Sebastian Dobner (1589–1604) egyaránt hosszabb ideig töltötték be hivatalukat, s noha Dobner ellen a belváros közössége (*Gemain*) annak gyűléseiről való gyakori távolléte miatt („*das er sich von der Gemain nit so absentire*”) panaszt emelt, a tanács meg volt elégedve munkájával. Lehet szó esetleg Valentin Jeckelről, aki 1549–1551-ig volt városjegyző és a katolikus egyház híveként 1551-ben a királynál feljelentette a várost, mint rossz erkölcsű papok menedékét. Akár igaz volt Gaius értesülése, akár nem, mutatja a városi tisztviselőkről szóló információk megőrződését éveken, esetleg évtizedeken keresztül a regionális szájhagyományban. Vö. Jacob Gaius levele Valentin Herbstnek 1608. június 7-én, *Acta misc.* 1608–1609; kőszegi tanácsi jegyzőkönyv 1597–1603, 104, 127; Johannes Sagittarius

7-i levélben találjuk egyetlen említését annak, hogy a korábbi erős hangvételű levele megírása — tehát január elseje — után Gaius visszatért Kőszegre (ahonnan távozásának korábban a csekély fizetés miatt méltatlanul, gyalogosan kellett volna történnie, ha a vár zászlósa meg nem szánja a távozó jegyzőt), hogy a tanácsal rendezze vitáját. Ekkor levele hangvételéért Martin Dauchnertől és Michael Freisingertől személyesen is bocsánatot kért.³²

Június 7-i levelére Herbst 10-i keltezéssel válaszolt, Gaius pedig 21-én írt viszontválaszt. Herbst a községi tanácsnak előadta Gaius kérését és levelében a tanács nevében is válaszolt. Válasza alapján a tanács szerint a felmondást követően az elszámolás megtörtént, mégpedig Gaius meglepedésére, aki kapott két véka búzát és egy tallért. Gaius válaszában kifejti, hogy részéről ez nem egyetértéssel történt megegyezés volt, hanem mivel ő a tanácsot kényszeríteni nem tudta, kénytelen volt elfogadni, amit felajánlottak neki. De elégedetlenségének már akkor hangot adott, s panaszait megfogalmazta abban a majdnem két ív hosszúságú elszámolásban, melyet még távozása előtt adott át a tanácsnak, s melyet Georg Reh el is olvasott. Az átvett két véka búza és a tallér szerinte nem kárpótlás voltak a felmondási időre, hanem a búza a rendes fizetsége, a tallért pedig a városbírótól kapta — jóllehet a város pénzéből — egy áldomásra. Az elszámolást Gaius már korábban elküldte a tanácsnak, s ha ők abban valamilyen tételt kifogásolnak, írják meg. Nem érti azonban, miért kellene elutaznia Kőszegre, Herbst ezt írja meg neki.

Már a felmondási idővel kapcsolatban is láttuk — I. fentebb –, hogy Gaius és a városi tanács vitájának alapproblémája vélhetően többségében iratlan, de részben talán írott kijelentések — tanácsuléseken tett tanácsi kijelentések és Gaius saját megnyilatkozásainak — eltérő értelmezése. Mivel a tanács nem írt válaszleveleket Gaiusnak, válaszait a volt jegyzőnek csak Valentin Herbst közvetítette, az ő leveleinek tartalmát szintén csak részben és közvetetten ismerjük Gaius

---

közelebről datálatlan levele 1602-ből, Acta misc. 1602.; soproni tanácsi jegyzőkönyv 1606, 62, 162 (SVL IV.1003.a); *Mollay Károly*: Többszervelet a középkori Sopronban. II. A latin nyelv (1550–1631). In: Soproni Szemle 22. (1968) 130–150. p., itt: 139. p.; *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. 709. p.

32 Jacob Gaius levele Valentin Herbstnek 1608. június 7-én, Acta misc. 1608–1609: „[...] *Warumb solte dann ein Ehrsamber Rath, vnd sonderlich der herr Vatter; zumal weiln Ich bald darauff guetwillig wider zu ruckhgekhert, die billiche rach Gott heimb gestellt, vnd allein vmb mein bezahlung dienstfreundlichen angelangt vnd gebetten, wegen der selben scharpfen Schreiben mich so gar verachten, vnd nit ettwow mit wenig zeihl [mich] mit einer gegenantwort würdigen? Dieweil aber die herrn (wie Ich selbsten wol waiß, vnd ihr vnuermöglichkeit auch selbsten im Rath angehört) denen von Gänß [Oedenburg] nit haben khönnen nachthuen [...]*”.

válaszleveleiből, nem tudhatjuk biztosan, 1608 őszén a tanács valóban ígéretet tett-e arra, hogy Gaius elmaradt fizetségét kiutalja. Gaius megfogalmazásából — „*Ob mir wol der herr vatter, durch antwortschreiben, vor disem zimbliche guette hoffnung gemacht, ein Ehrsamber Rath würde mir das, was Sy mir von Rechts vnd billigkheit wegen, schuldig sein solten, auffrichtig vnd Erbarlichen bezahln*” — október 29-én kelt levelében úgy tűnik, a tanács csak abban az esetben helyezett kilátásba korrekciót, ha bebizonyosodik, hogy valamivel adósa maradt volna Gaiusnak. Ez pedig megegyezik a tanács korábbi álláspontjával. Az elszámolás személyes ellenőrzése végett hívta a tanács korábban többször is, majd jelen levél megszületése után ismét Kőszegre Gaiust.

A vita, melyben Gaius utolsó ismert levele 1608. december 13-án íródott, ezen a ponton a levelek olvasója számára már merő szócsatának tűnik. 1607-ben Gaius már benyújtotta számadását, mely alapján történt elszámolás, jóllehet nem a volt jegyző megalégedésére. 1608 évének elején a június 7-i levél említése szerint Gaius leutazott Kőszegre, ott azonban a tanáccsal szemben nem sikerült anyagi követeléseit érvényesítenie,³³ a tanács pedig előtte és utána is arra hivatkozott, hogy a két véka búzával és a városbíró által átadott egy tallérral kifizette Gaius járandóságát. A volt jegyző korábbi fenyegetése ellenére nem indított pert a kőszegi tanács ellen, így reménye követelésének kifizetésére akkor lehetett, ha a tanács 1608 őszén megváltoztatta azt az álláspontját, melyhez az előző egy évben ragaszkodott. Nem egyértelműen eldönthető, hogy 1608 őszén a tanács írt-e közvetlenül is levelet Gaiusnak. A december 13-i levél megfogalmazása — „*Die herrn selbst, so wol auch absonderlich der herr vatter, haben sich Schriffllich erbotten, werde es sich befinden, das sy mir was schuldig seyen, das soll mir Ehrbarlichen bezahlt werden*” — egy tanács által írt levélre tűnik utalni, mégha Gaius ugyanezen levelében kifejezetten említi is, hogy sem Herbsttől, sem a tanácstól (ismeretlen időpont óta) nem kapott válaszlevelet. A tanács előző egy évben képviselt álláspontja alapján azonban érthető, hogy Gaius mind október 29-én, mind december 13-án kelt levelében azt kéri Herbsttől, hogy a városi tanács közvetlenül is válaszoljon neki. Ameddig ez nem történik meg, ő nem fog leutazni Kőszegre.

További levelek híján nem tudjuk, hogyan zárult Gaius és a tanács vitája. A vitában fennmaradt bő egy év iratai alapján semmi nem utal arra, hogy a kőszegi tanács 1608 év vége után esetleg engedett volna Gaius követelésének, ha egyáltalán december 13-a után Gaius továbbra sem tett le a követeléséről. A vita ugyanis mindössze egy öt (Gaius bére 1607. Szent Mihály napjától október 26-ig) és 17,5

---

33 Ld. az előző lábjegyzetet.

(a Gaius által követelt három havi bér) forint közötti összegről zajlott. Erkölcsi kártérítésről a levelekben nincs szó. Az öt forint egy részét Gaius az előző évben már elköltötte leveleinek postázására, Bécsben pedig visszatérése óta minden bizonnyal megkereste a kiesett kőszegi bére által elvesztett összeget. Erre közvetlen utal is egy még 1608. június 7-én utódjának, Georg Reh városjegyzőnek írt levelében, melyben Reht többek között az ügyében történő közbenjárásra is kéri:

„*Sonsten steht Gott lob der zeit mein sach wol, vnd ist mir alberait alhie ein solche herrliche Condition vergwisst, wie Ich dann auch schon ordentlich bin installiert worden, das Ich nit wolt, das meine mißgünner vil solten darumben wissen, wer waiß, wer noch dem andern khan dienen. Ewrn Stattschreiber dienst vergonne Ich euch wol, vnd das Ihr den lang möcht erhalten. Mehrers nit, Gott mit vnnß*”.³⁴

A kőszegi városi tanács hozzáállásának motívumairól csak spekulálhatnánk. Az 1600-as években a városjegyzőknek fizetett 70 forint éves bér alacsony volt a szabad királyi városokhoz képest. Gaius követelésének nem teljesítésében a kőszegi tanácsot bizonnyal legalább részben a felmondási időszakokkal kapcsolatos álláspontjuk motiválta. Megjegyzendő azonban, hogy 1607-ben valószínűleg a város gazdasági ereje sem tette volna lehetővé egy felmondási idő le nem dolgozott részére történő bér kifizetését. 1607. június 2-án egy fertályóra alatt emberemlékezet óta nem látott vihar verte el a gabonát és a szőlőt, amit beszállásolások tetéztek. Emiatt a város nem tudott adósságokat kifizetni. Egy 1607-ből fennmaradt keltezetlen kérelemben a kőszegi tanács Martin Krauß bécsi vendéglős felé fennálló adóssága fizetési határidejének kitolását kéri az alsó-ausztriai kormányzattól — ahol a vendéglős panaszt tett — karácsonyig.³⁵

Johannes Gaius rövid kőszegi munkaviszonya megszüntetésének tanulsága nyitott kérdés marad. Bár Gaius fenyegetőzött a vita jogi útra terelésével, ez végül forrásaink szerint nem történt meg. A vitába még békéltető testületet sem vontak be a felek, noha jogilag érvényes követelés esetén mindkettőre lehetőség lett volna. Csak feltételezhetjük, hogy Gaius szerződtesekor, majd a szerződés meghosszabbításakor írásbeli szerződés készült közte és a városi tanács között. Ez dél- és délnyugat-németországi városokban már a késő-középkorban gyakorlat volt,³⁶ Magyarországról azonban ilyen szerződések fennmaradásáról nem tudunk. Ha a megállapodás Gaius és a tanács között mindazonáltal csak szóbeli

34 Johannes Gaius levele Georg Rehnek 1608. június 7-én, Acta misc. 1608–1609.

35 Acta misc. 1607.

36 Vö. pl. *Folkmar Thiele*: Die Freiburger Stadtschreiber im Mittelalter. Freiburg im Breisgau, 1973. 48. p.

volt, akkor — a költségvonzaton túl is — érthető, Gaius miért nem terelte jogi útra a vitát. Szóbeli megállapodás esetén egy Gaius, vagy a tanács részéről történt félreértés is, könnyen előfordulhatott, ami a vitához vezetett. A mai kutató számára a kérdés a fennmaradt írott források alapján nem dönthető el; ahogyan az sem rekonstruálható, Gaius személyisége mennyiben befolyásolta a vita kialakulását és kimenetelét. Leveleinek heves, a vita tárgyával olykor nem arányosnak tűnő, s korabeli városjegyzők tollára kevésbé jellemző megfogalmazásai és a városi tanácssal, s talán egy kőszegi polgárral még jegyzősége során kialakult nézeteltérései³⁷ mindenesetre azt sugallják, hogy Gaius egy hevesebb vérmérsékletű ifjú lehetett, akivel a kőszegi tanács nem tudott könnyen együtt dolgozni, s akivel a tanácsnak többször is konfliktusa alakult ki — amiben természetesen a tanácsnak is lehetett szerepe, a személyiségre részben fényt vető adataink azonban csak Gaiusról vannak. Gaius 1607. márciusa előtt kezességet vállalt Márton Pál tanácstagért, akit börtön fenyegetett egy bírósági költségek miatt Wolfgang Dorn városkapitány és Kőszeg tanácsa között kialakult elszámolási vitában. Gaius a következő kommentárt írta Jacob von Püchel és Georg Leschenprandt a főherceghez írt kérvénye másolatának aljára:

„Da sihet man wie dise Khnollfinckhen ein verstand gegen Ihm Stattschreiber gebrauchen. Er hatt sich droben wegen eines Rathsherrn so weit in Pürgschafft eingelassen, das er nahend schier were zum Profosen gelegt worden, sonst hetten die herrn von Günß Ihrn Rathsherrn zum Profosen einstellen miessen. Da er der Stattschreiber heim b kham, wöllen solches gelt ettliche Ihm abkhürzen, ettliche schnarchen sonsten, alß hett Ich der Statt nuzen nit betracht oder geschafft. Jacobus Gaius [manu propria]”³⁸

Egy június 25-i válaszlevelében Csöke György városbírónak pedig a bíró gyanúsítása ellen kel ki, mely szerint az ő hibája lenne, hogy Bécsben nem halad a város a himbergi vámos elleni pere:

„Meinen fr: grueß zuuor; Lieber Herr Stattrichter; Ich waiß nit wie Ichs verstehn mueß, das Ihr mich mit so spottischem Tittl vnd so khurtz abgeschnittenem Schreiben heimbsuecht, Den 14 diß Monats Junii habt Ihr mir so schön zuegeschriben, an heüt den 25 eiusdem hab Ich das Erbar schreiben erst empfangen. Wolte gern wissen für wen Ihr mich haltet. Glaubt mir wol darumben, wann Ichs zu rechter Zeit hette empfangen, das Ichs gewißlichen so lange Zeit nit hette vnbeantwortet gelassen, Warumb darfft Ihr mir lassen schreiben, Ich habe

37 Gaius levele Csöke György városbírónak, 1607. június 11., Acta misc. 1607.

38 Jacob von Püchel és Georg Leschenprandt a főherceghez 1607. március 19-éről, Acta misc. 1607. Vö. még uo., 1607. március 1., Matthias Peck levele a kőszegi tanácshoz.

alhie nichts fruchtbarlichs außgericht? Woher, wie, wo, auß wessen einblasen, antrifflung oder verkhlainerung versteht oder sehet Ihr vnd ein Ehrsamber Rath, das vnser sachen wegen der Mautt zu Himberg eben allein durch mein Vbersehen auff die lange banckh gefallen seyen, vmb welches willen ein Ehrsamber Rath auff andere Mittl mit mir gedacht sein.”³⁹

Forrásközlés

Jacob Gaius volt városjegyző számadása a községi városi tanács felé 1607. október 26. után⁴⁰

Verzaichnus was ich Jacobus Gaius gewester statschreiber zu Günß, von einem ersamen rath daselbst, wegen meiner an meiner besoldung, vnd wegen anderer, meiner zu gemainer statt notturfftten außgaben emphanen habe, wie hernach volgtt.

Erstlichen wie mich herr Michael Freissingen damalß gewester statt richter zu Günß, mich mit villen verthrestungen vnd verheisung, von meinem erlichen dienst abgerett, hab ich im lautter vermeldt, ich sein meinen heren den Sanellischen zechen gulden schuldig, do er nun wil, daß ich derer von Günß statschreiber sein solle, so mieß er mich vorher, mit den zechen gulden bei inen abledigen, welliches er herr Freissingen zuegesagt, auch solches lezlich volzogen, Solliche zechen gulden aber, weilß extra ordinari zuebezalln verwilligt worden [khans] nicht in abschlag meiner besoldung gerechnet werden, wilß aber dennoch allain zur nachrichtung hiemit hinauß geworffen haben facit

R[einisch] f 10 ß – den –

Dan hernach hab ich, in werenden meinen Statschreiber dienst, von ime Freissingen zu etlich vnderschiedlich malen in allen endphanen per

R[einisch] f 29 ß – den –

Ferner hab ich von Herrn Tschöckhe Georgen in seinen

---

39 Gaius levele Csöke György városbírónak, 1607. június 25., Acta misc. 1607.

40 A forrásközlés a soproni források kiadásánál az utóbbi két évtizedben követett forráskiadási elveket követ. Betűhű átírás, mely a kéziratból csak a nagybetűk írásmódjában tér el, azokat csak mondatkezdetek és tulajdonnevek esetén alkalmazva. A sorközi és lapszéli szövegkiegészítéseket [ ] jelek között közöljük, a rövidítésfeloldásokat []-ben (hosszabb rövidített szórészek), dőlt szedéssel (nem pontosan meghatározható betűképu feloldások), vagy jelöletlenül (betűrövidítések), míg a pénznemek rövidítéseit feloldatlanul hagyjuk.

Statt Richter Ambt, zu etlich vnderschiedlich maln in

allem endphangen benentlichen

R[einisch] f 41 β – den –

Suma mein ganzer emphang facit

R[einisch] f 80 β – den –

Notta nachdem ich mein erste abraithung oder verzeichnuß verlegt, vnd aniezo in der eil nit finden khinen, do sich mit derselben im emphang gegen diser, ain vnderschiedt finden wuerde, wil ich mich hiemit auf die erste reueriert vnd gezogen haben,⁴¹ [2:]

Volgt ferner mein besoldung, vnnd waß ich von gemainer statt wegen zu vnderschiedlich mallen außgeben habe,

Erstlichen hatt mier ein ersamer rath ain jarlang in parem geldt zur besoldung zuegesagt 70 f R[einisch] vnd 24 mezen waizen. ~~Idest par geldt f 70 β – den –~~

so hab ich aber inen ain jar vnd ain monat lang gedient, thuet solches ausser des gethraits an parem geldt per R[einisch] f. 75 β 6 den 20

Dan so ist auch negst verschinen Geörgii zwischen ainem ersamen rath vnd mier lautter abgereth worden, do ich nach außgang der jars zeitt, inen lenger zu dienen nicht lust hette, sol ich solches drei monatt daruor, inen zu ierer nachrichtung andeitten, desselben gleichen, wan sie meiner nit bedüerfftig sein, oder sunst nit lenger behaltten wolden, sollen sie miers gleichesfaals drei monat daruor anzeigen, damit ich [mich] auch vmb ain andere gelegenheit vmbsehen mege etc. Weil mich aber ein ersamer rath dessen, vnserer abrett gemeß vorher nit erindert, sunder mich vrplizlichen abgedanckht, dahero ist ~~es ganz billich auch allenthalben gebreichig, daß~~ mier ein ersamer rath, berierte drei monatt, ob ich inen schon nit gedient, ~~ganz~~ dem landts gebrauch nach ganz billich zubezalen schuldig thuen solliche in geldt f 17 β 4 den – idest R[einisch] f 17 β 4 den –

Item so sez ich hieher die ersten zechen gulden so herr Freissinger gewester statt richter, nicht in abschlag meiner besoldung, sunder zu abledigung meines vorigen diensts, do er anderst hatt wellen, ~~daß~~ ich derer von Günß statschreiber sein ~~werden sollen~~ sole, ~~beger~~ solche hat bezallen miessen [3:] vnd weil den solches des Freissinger wilkhier gewest, dohero khinen mier berierte zechen gulden, an meiner besoldung nit abgerechnet werden, Derowegen sez ichs hiemit widerumben in mein außgab facit f 10 β – den –

Item mehr von vor berierten drei monatten gebierth mier jedes monath zwen mezen waiz ~~waiz~~ thuet sechs mezen, Rechne ich fier jeden mez 12 β facit R[einisch] f 9 β † den –

41 Az említett első elszámolás tételei nem különböznek jelen elszámolás tételeitől.

Item alß mich ein ersamer rath, mit dem Hörman Mihaln, zum erstenmal von Günß auf Wien geschickht, hab ich gutschy lon bezaltt per R[einisch] f 1 ß 2 den –

Füer zerung auf mich vnd den gutschisch sez ich nit mehr alß 2 f. Idest f 2 ß – den –

Item den 21 Marti bin ich widerumb von Wien auf Günß nach hauß geraist, damalß hab ich den gutschisch geben miessen per f 3 ß – den –

Füer zerung rechne ich dem alten gebrauch nach, wie andern statschreibern passiert worden per f 2 ß – den –

Item zu Wien in der khriegs canzlei da ich die hauptman Dornische erhebt, hab ich dar bezallen miessen per f 1 ß 3 den –

Item zu Günß im rath hauß die glaßfenstern pessern lassen dauon den glasser bezalt f – ß 5 den –

Item im monath Maÿ anno 607 bin ich mit dem [new] erwelten statt richter wie er vor der hoh löblichen N.O. Regie[rung] pan vnd acht emphanen, auf Wien verraist, der hatt mich, etliche sachen zu sollicitirn zu Wien hinder ine verlasen, vnd bin allererst im monat Juni widerumb nach hauß verraist, Hab den gutschisch damalß fuerlon bezalt per f 3 ß – den –

Füer zerung hinder laut der ordinari sez ich per f 2 ß – den – [4:]

Item so ist mier auch von gewestnen stathrichter jerlichen ain riß schreibpapier zugeben zuegesagt worden, So hab ich aber *das* ganz jar über, nit mehr alß ain halb riß emphanen, daher ist ein ersamer rath *das* andere halbe riß zuerstaten schuldig Sez darfier per f 1 ß – den –

Drag ich von der seitten des ersten plats das lattus meiner [anforderung vnd] außgab hieher, thuet R[einisch] f. 93 ß 2 den 20

Das ander lattus meiner [anforderung vnd] außgab hieher gethragen thuet R. f 34 ß 2 den –

Suma summarum meiner anforderung facit f 128 ß 4 den 20

Wan nun mein emphan vnd anforderung gegen einander gelegt, vnd widerumben aufgehebt werden, so bleibt ein ersamer rath von Günß, mier noch zubezallen schuldig, benentlichen acht vnd vierzig gulden vier schilling vnd zwainzig pfening Idest f 48 ß 4 den 20

Notta zu außlesung oder erhebung derer von Günß von sich gegebenen reuersch, der munition halber per

A kísérelével szövege:

Memorial

Was ein ehrehaber rath bey abhörung meiner raytung in frischer gedechtnus haben vnd in allweg wol erwegen soll.

Erstlichen weiln mir solches expedirn auff's aller ehrist, da herr Tschöckhe Geörg anheimbs khomben werde, starckh versprochen vnd zugesagt worden, wöllen ihr herr[lichkeit] dero zusag nach solchem auff's aller ehrist auch nachkhomben, vnd allem dem jenigen, was sy mir einmal außtruckhenlichen versprochen, wie sichs gebirt, statt thuen.

Zum andern wöllen ihr herr[lichkeit] auch vor allen dingen wol in acht nemen, das dem herrn Tschöckhe Geörgen nichts soll gepassiret werden, was er mit meiner aigen handtschrifft nit khan erweisen.

Zum dritten, wölle diß wolgedachter ein ehrehaber rath auch sonderlich vnd in allweg wol in acht nemen, weiln sy mich mit so fr[eundlichen] wolmeinenden bescheid abgefertiget, das sy nemblichen weder an meiner verrichtung noch an meinem ehrlichen wolverhalten khein bedencken nie gehabt, also *das* mir auch hernacher die lauttere vnd khlare vertröstung ist vom hern Tschöckhe gegeben worden, das ich hernacher, wann es mit der statt Günß besser stehn werde, billich vor allen andern dienst haben werde, weiln mich nun solch vätterlich wolmeinend hertz [2:] vnd gemüett, wegen der hoffnung, *das* ich ins khünfftig solches alles schon werde khönnen hereinbringen, seer vil hatt bewegt, *das* ich nit allein in der beschehenen abraüttung alles gleich also hab wöllen lassen guett sein, man hab mir gleich vil oder wenig gepassiert, sonder auch, *das* ich vor wolgedachten ein ehrehaberen rath auff dero begern, vnd bey so beschaffenem erbietten vnd ergangenem bescheid, willig vnd gern quittiert hette für alle vnd jede khünfftige anforderungen etc. dann ich mir in allweg damals dise gewisse hoffnung gemacht, ich werde solches zu anderer zeit wol geniessen khönnen. Derowegen da ettwo der gedachte herr Tschöckhe ~~ettwo~~ mit einer quittung von mir solte auff ziehen, welche sich weiter möcht erstreckhen, alß allein was ich [von ihm] empfangen, soll vnd muß der wolgemelte ehrehabere rath darbey anders nichts, alß allein mein mitleidend hertz vnd gemüett abnemen vnd erkennen, vnd nit so flux darauff schliessen, wir seind völlig quittiert, ergo so seind wier ihm nichts mehr schuldig. Sonder das muß ein ehrehaber rath billich betrachten, soll vnd muß nun solch mein von mir gegebne quittung [3:] giltig vnd khräftig sein, so mueß billich ihr herr[lichkeit] ergangener vnd fr[eundlicher] bescheid, darauff solche quittung

allerdings beruhet, vnd daher seinen vrsprung ~~haben möcht~~ hette, auch wahr, vnd vne andere mainung geredt, außgesprochen, vnd mir also mit mundt vnd hertzen zu gleich erthailt worden sein. Wie es aber damals mit mir ist gemaint worden, vnd in was grossen vnerschwinglichen schaden sÿ mich gebracht haben, das bedarff der zeit nit vil beweisens.

Zum vierten hatt sich auch ein ehrsamber rath wol zuerindern, *das* ich auff ihrn ergangenen bschaid, vnd so vnuerhoffet vrplözliche abdankhung, alle meine beschwärnußen wolgemeltem einem ehrsamben rath [alßbald] schriftlichen vbergeben, darauff sÿ mir doch khein einige andere antwort eruolgen lassen, dann diß, Ein ehrsamber rath lasse es beÿ vorigen ergangenen bschaid allerdings verbleiben: Da sÿ mich doch billich der notturfft nach hetten sollen darumben zu red stellen, vnd auff meine hohe beschwärnußen sich verantworten. Weiln aber damals so wenig alß bishero meine hohe beschwärnußen beÿ ihnen verfangen khönnen, alß getröste ich mich [nun] jezund, der herr stattrichter werde seinem bewussten versprechen gwißlichen nachkhomben, vnd wegen solcher meiner eingewendten erheblichen beschwärnußen einmal handeln vnd thuen was recht ist.

Jacobus Gaius m[anu propri]a

Külzet: Memorial. An ein ehrsamben rath zu Günß.